عالمجان ابراهیمف.

ادبیات درسلری

ناشری:
«صباح» شرکتی
قزان، اوفا.

КАЗАНЬ.
Типо-литографія „УМИДЪ"
1916.

تاتار تلن نیچك اوقوتورغه؟

(تلمزنك میتودیكه‌سی).

اثرنك مندرجه‌سی: مای تلمزنی مكتبده نیچك ونی قدرلی اوقوتو تیبشلگی حقنده بولغان قانون ونظریه‌لر. بو كتابنی ترتیبده بر یاقدن معلم ومعلمه‌لرگه رهبر بولو كوزه‌تلسه، ایكنچی یاقدن مدرسه‌لرده درس كتابی ایتو كوزده طوتولمش.

بو اثر، اشبو ادبیات درسلری كبك، اوفا مدرسۀ عالیه‌ده هم معلمه‌لر كورسنده اوقوتوب تجربه صوڭنده باصدرلدی.

عالمجان ابراهیمف.

ادبیات درسلری

ناشری:
«صباح» شرکتی
قزان، اوفا.

КАЗАНЬ.
Типо-литографія „УМИДЪ".
1916.

«امید» مطبعه‌سی قزانده.

مقدّمه اورنینه.

بو اثرنی یازوده نیندی تل‌ك کوزه‌تلگان واول تل‌کـکه ایرشوده نیندی یول طوتولغان ایکانلـگی آچق آڭلاشلسون اوچون، توبه‌نده‌گی بیانلرغه اوقوچینڭ دقت ایتوون اوتنه‌م:

۱) تل وادبیاتنی تیکشروده وشول تیکشرونڭ طبیعی نتیجه‌سی اولاراق طوغان قانون ونظریه‌لرنڭ توب ماده‌لرن عملی صورتده مکتب ومدرسه‌لرده اوقوتوده، بر برینه بیك نق باغلانوب، یوغاری منگان صاین کیگه‌یه هم تارمافلانا بارغان، بیش باصقچ بار. بو باصقچلرنڭ برنچیسی املا، ایکنچیسی صرف، اوچنچیسی نحو، دورتنچیسی ادبیات قانونلری (بلاغت هم فن ادبیات)، بیشنچیسی ادبیات تاریخی.

عادی قاراشده، بر برندن آیرم شیکللی کورنوب، تورلیسی تورلی اسم بلن یورتولگان، بو بیشن فن، حقیقتده، بر اوك نه‌رسه‌نی تورلی یاق بلن تیکشرودن عبارت بولوب، بولر ایك باشده تل ــ ادبیات اچنده‌گی ایك کچك وایك ساده ماده‌نی آلالرده، برندن ایکنچیسینه کوچکان صاین، طبیعی ره‌وشده کیگه‌یه بارالر؛ ــ هم هر بری اوّلـگیلرنی اوزینه نیگز ایتوب، شول اوّلـگیلرنڭ اوستینه قوریلا بارا. بولرنڭ مکتب مدرسه‌لرده اوقوتلووندە‌ده شول طبیعی تزلش قطعی صورتده رعایه قیلنورغه ــ مثلا، اوّلـگی اوچیسن بلمی طوروب، هیچ بر تقدیرده دورتنچیگه کوچمه‌سکه، شولای اوق، دورتنچینی قالدروب، اوچنچیدن بیشنچیگه آشا سیکرمه‌سکه تییشلی.

جیگلدن آورغه، آیرم کیسه‌کلردن بوتونگه کوچو ــ پیداغوغیه‌نڭ توب قانونلرندن ایدیکی معلوم، تل ــ ادبیات درسلرینڭ یوغارغی ترتیب بلن تزلولری‌ده منه شول قانوننڭ تله‌وندن طوا.

اصول صوتیه بلن اوقوغان بالا الفباده اوق حرف بلن آوازنڭ نه‌رسه

ایکانن بلورگه تیبیش. دیمك آنگا ایك یاقن وآنگلاوی ایك جیگل نەرسه ـ حرف بلەن آواز بولا. شونگا کورەده حرف بلەن آواز آراسندەغی مناسبتنی تیکشره طورغان فن ـ املا درسلری ایك اوّل اوتله: تلمزده نیچه آواز بار؟ بو آوازلر نیندی صورتلر بلەن کەغەزگە توشەلر ـ یعنی بزده نیچه حرف بار؟ بو حرفلر نیچه تورلیگه بولنه؟ سویلەگانده یا که یازغانده بولرغه نیندی اوزگەرشلر کیله؟ املا فنی منه شولرنی تیکشره هم شول تیکشرونك طبیعی نتیجەسی بولغان قانونلرنی عملی ونظری رەوشده بلدرو هر مکتبنك آنا تلینه قارشی بولغان برنچی بورچی دیب صانالا.

شونك بلەن برنچی درجه اوتلگان ـ آواز بلەن حرف وبولرنك تورلی حاللری اویرەنلگان بولا. ایندی کیلنه ایکنچیگه ـ صرف فنینه.

برنچی باصقچده آواز بلەن حرفنی بلوب اوتدك. بر نیچه آوازدن «سوز» یاصالا. تلده بولغان سوزلر اوزلرینك یاصالولری ـ طشقی یاقلری ـ هم معنی‌نی آنگلاتو رەوشلری ـ اچکی یاقلری ـ بلەن بر برسندن بیك نق آیرلالر. بر اوك «سوز» ئەینەچك معنی‌نك خصوصیتینه قاراب تورلی صورتقه کره. منه شول رەوشلی، «سوز» نك یالغزن آلوب، آنك اچکی وطشقی خصوصیتلرن تیکشرمك تل ـ ادبیات فنینك ایکنچی باصقچی بولغان «صرف» فنینك وظیفەسی در.

بر نیچه سوز، برگه قوشلوب، «جمله» یاصی. بیررگه تلەگان «آنگ» نك خصوصیتینه قاراب، جملەلرنك توزولشی تورلیچه بولا. منه شول، بر نیچه سوزدن قوشلوب یاصالا طورغان جملەنك تورلی خصوصیتلرن ـ آنك نیچك یاصالوون، نیندی تورلری بارلغن، «نحو» تیکشره. شولر بلەن اوّلگی اوچ باصقچ اوتلوب، دورتنچیگه کوتەرلورگه حاضرلك یاصالغان بولا.

بزنك باشمزده بر حادثه وبر فکر، یورەگمزده بر تأثر وبر حس بار. بز بولرنی کیك وبوتون رەوشده باشقەلرغه آنگلاتورغه تلیمز هم کوب جملەلر ایله آنگلاتامزده ـ شوندن طووا «اثر».

اوزینك آولی توفایده بیك یاخشی تأثر قالدرغان. اول طوتاده کوب جملەلر بلەن بزگه شول تأثرن آنگلاتا ـ «طوفان آول» دیگان اثرن یازا. تل ـ ادبیات فنینك دورتنچی باصقچی ـ منه شول، کوب جملەلردن یاصالا طورغان «اثر» لرنی بوتون کوینچه آلوب تیکشره.

مثلا، رضا قاضینڭ «امام غزالی»سی، موسی بیگییفنڭ «قواعد فقهیه»سی، علی اصغر کمالنڭ «بختسز یکت»ی، سعید رمییفنڭ «تاڭ وقتی» ــ منه بولرنڭ هر برسی بره‌ر اثر. بو اثرلرنڭ موضوعلری نه‌رسه؟ مندرجه‌لری نیدن عبارت؟ پلانی، تل واسلوبی نی صفتده؟ بولر نظم بله‌ن یازلغانمی یه‌یسه نثر بله‌نمی؟ نظم بله‌ن بولسه، وزنلری نیچك؟ بولر شعری اثرلردنمی یا که منثورلردنمی؟ شعری یاکه منثوردن بولسه، بو ایکینڭ تۆرلرندن قایوسینه کره؟ بلاغت وادبیات فنینڭ قانون ونظریه‌لری رعایه ایتلگانمی؟ ــ اثرنی بۆتۆن کۆینچه آلوب، شول یوغارغی سؤاللر نقطه‌سندن تیکشره طورغان فن «ادبیات قانونلری» دیب آتالا.

تل ـ ادبیات درسلرینڭ بیشنچی باصقچی ـ ادبیات تاریخی دیلگان ایدی.

بو فن، اثرلرنی آیرم کۆینچه گنه توگل، بلکه بر تلده بۆرۆن زمانلردن آلوب، حاضرگی کۆنگه‌چه چقغان اثرلرنڭ بارلغن هم آلارنی طودرغان قۆتلرنی تاریخی آغم بوینچه تیکشروب کیله: ادبیات قاچان ونیندی حاللر اچنده طوغان؟ حیاتقه مناسبتی نیچك بارغان؟ نیندی دورلر کیچرگان؟ قصقه‌سی، بر خلقنڭ ادبیاتی اوزینڭ طوغان کۆنندن آلوب، حاضرگه‌چه نیلر کورگان بولسه، «ادبیات تاریخی» شولرنڭ همه‌سن تیکشروب، بر اصولغه صالوب چغا.

تل ـ ادبیات درسلرینڭ طبیعی تزلشی منه شول ره‌وشچه، ایڭ ساده وایڭ کچك ماده‌دن ـ «حرف بله‌ن آواز»دن باشلی‌ده، «سوز»، «جمله» هم آیرم «اثرلر»نی تیکشروب کیلوب، «ادبیاتنڭ بۆتۆن عمری» بله‌ن اوزینڭ خدمتن تماملی.

تاتار مطبوعاتنده بو صوڭغی موضوع حقنده بردن‌بر تجربه جمال‌الدین افندی ولیدفنڭ «تاتار ادبیاتینڭ بارشی» آدلی اثریدر.

بو یوللرنی قارالاوچی طرفندن تل ـ ادبیات درسلرینڭ اوّلگی اوچ درجه‌سی بولغان املا، صرف ونحو حقنده موندن بر نیچه یل ئلك اوچ درسلك تۆزۆلگان ایدی. حاضر قولگزده بولغان «ادبیات درسلری» کتابی ایسه شول یوغارغی بیش باصقچنڭ دورتنچیسی بولغان «ادبیات قانونلری» (بلاغت هم فن ادبیات، ع. بطال افندی اصطلاحنچه، نظریات ادبیه) طوغریسنده بر تجربه‌در. بو اثرنڭ اشله‌نه باشلانووی کوبدن ایدی. بویل اوفا مدرسهٔ عالیه‌نڭ اوچ صنفنده اوقوتوب، تجربه قیلوب، چقغان صوڭغنه باصدررغه باطرلق ایته‌آلدم.

٢) تل-ادبیات درسلرینک طبیعی تزلشی حقنده‌غی بیاندن صونک، خصوصی بو اثرنک توزولونده کمدن ونه‌رسه‌دن فائده‌لانغانلغمنی، نیندی اصول طوتقانلغمنی ئه‌یتوب اوته‌رگه کیره‌ک تابام. ایک ئولک شونی خاطرگه آلیق. همه‌مزگه بیلگلی: فنلرنک هیچ بری یالغز بر کشینک یاکه بر آیرم بر ملتنک خدمتی بله‌ن گنه میدانغه کیلگان نه‌رسه توگل. هر فننک بیک اوزون تاریخی بار. هر فنده تورلی ملتلر اچنده یتشکان کوب کشیلر اوزارینک کوچلرن قوشا کیلگانلر؛ ئه‌لیده قوشمقده‌لر. ئه‌ینورگه تلیم، فنلرنک همه‌سی ایسکی ویاکی مدنیتنک اورتاق مالی. فنلر اوزلرینک طوولری بله‌ن کوب ملتلرنک کوچینه بورچلی بولغان کبک‌اوک، آلارنک قانون ونظریه‌لری‌ده همه ملتلرده عمومی حقیقتلر اورننده یوری. روسنک، نیمس وفرانسوزنک اوزینه باشقه بر ریاضیاتی، طبیعیات وحقوقی یوق – بولرنک توب قانونلاری همه ملتلرده بر. آیرما فقط شول قانونلرنی بیان قیلوده طوتقان اصوللرنده‌واوقوتو ره‌وشلرنده‌گنه بولورغه ممکن.

بو عمومی حالدن تل-ادبیات فنلری‌ده بوتونله‌ی اوک مستثنی بولوب بته آلمیلر.

دوروست، هر تلنک آیرم روحی، آیرم خصوصیتی بار. شونکا کوره، بر تلنک اوز خصوصیتندن طوغان قانون ونظریه‌سی ایکنچی تلنیکینه هیچ بر تورلی کیلمه‌سکه ممکن هم بو حال املا وصرف فنلرنده بیک آچق کورینه‌ده: عرب، روس، تاتار تللرینک املا وصرف قانونلرنده هر تلنک اوزندن طوغان بیک کوب باشقه‌لق – هر تلنک تیک اوزنده‌گنه تابلغان بیک کوب املا وصرف قاعده‌لری بار. لکن یوقاری کیتکان صاین بو خصوصیتلر کیمی بارا، شونکا کوره، حاضرده نحو وبلاغت نظریه‌لرینک، همه‌سی بولماسه، بیک کوبی همه ملتلرده بر تورلی دیه‌ر مرتبه‌ده. ایندی کیلیک اصل مقصودقه.

روسلرده Теорія словесности اسمی بله‌ن یورتولگان بر فن بار. بو اوچ بولکه آیرلا: ١) اسلوب حقنده‌غی قانون ونظریه‌لر - Стилистика ٢) منثور اثرلر حقنده‌غی قانون ونظریه‌لر ٣) شعری اثرلر – ادبیات نفیسه – حقنده‌غی قانون ونظریه‌لر.

بو فنده صاف روس تلینه‌گنه خاص بولغان قانونلر، وزن مسئله‌سی بله‌ن خلق ادبیاتندن باشقه‌ده، بوتونله‌ی یوق دیه‌رلک. بو فننی روس یاوروپادن

آلغان. یاوروپاده ایسه بو فننك تاریخی یورونغی یوناندن‌اوق کیله.

تل - ادبیات درسلرینك دورتنچی اورنن طوتقان فن - عربلرده «بلاغت» دیب آتالا. عربنك معان بیان، بدیع دیگان اوچ بولك بله‌ن یوروتلگان بلاغت فنن قاراسه‌ق، کوره‌مز، بواوزینك توب نظریه‌لری بله‌ن بوتونله‌ی‌اوك شول یونان ویاوروپا آشا روسقه کیلوب کرگان теор. словес. فنینك اوّلگی بولگی بولغان стилистика نك نه‌ق اوزی‌در. آیرما تیك شونده: عربلر بیك کیگه‌یتکانلر، آز اهمیتی بولغان کوب واق نه‌رسه‌لر کرتکانلر. اما توب ماده‌لر هامان شول‌اوق. تیك بیان قیلغانده‌غی اصوللری‌غنه باشقه.

بو فن حقنده بزده بر نیچه تجربه یاصالدی: ع. سعدی افندینك بو حقده دورت اثری، ع. بطال افندینك نظریات ادبیه‌سی بار. بولرنك اوّلگیلری عثمانلیلر آرقلی اوتکان عرب بلاغتی اصولینه یاقن. ع. بطال افندی ایسه روسلر اصولن طوتقان.

تاقن تکرار ایته‌م، بو موضوعده بزگه نیوتون یاخود قوپیرنیق بولورغه اورن یوق. بو فننك توب قاعده‌لری مدنیت عمری بوینچه تورلی ملتلر طرفندن اشله‌نه کیلگان. بزنك توستکه توشکان خدمت - تیك شول تورلی ملتلرنك اورتاق مالی بولغان توب قانون ونظریه‌لرنی اوز تلمز وادبیاتمزنك روحی تله‌گان بر اصولغه صالوده هم اوز ادبیاتمزگه عملی ره‌وشده تطبیق قیلوده‌در. شول عمومی قانونلر اوستینه هر تلنك بر آز اوز خصوصیتلری بار. منه شولرنی اوزمز تیکشروب، قانون ره‌وشینه کرتوده‌در.

دیمك - بو اثر همه ملتلر آراسنده عمومی یوروگان قانون ونظریه‌لرنی اوز ادبیاتمزنك روحی تله‌گان اصول بله‌ن بیان قیلو وشولر اوستینه اوز تلمز واوز ادبیاتمزنك خصوصیتندن طوغان قانون ونظریه‌لرنی قوشو حقنده بر تجربه یاصاونی اوزینه مسئله ایتوب آلغان بولا.

اثرده بیان قیلناچق توب ماده‌لرنك قایدن آلنوون بیلگیله‌گاننك صوگنده، مینم اوچون ایك مهم مسئله - شول توب قانون ونظریه‌لرنی بیان قیلوده نیندی اصول طوتو مسئله‌سی بولدی.

عربنك ایسکی بلاغتی - فقط اسلوب مسئله‌سی بله‌ن بته. آنده теор. слов. فنینك ایك مهم صوگغی ایکی بولگی بوتونله‌ی یوق. بو فنده

یاکا زمانده یازلغان عربچه اثرلرده قناعتلنه‌درلك توگل. عثمانلیلرده‌ده اکوم بکنك تعلیم ادبیاتندن آلوب، معلم ناجی، احمد جودت، ابوالضیا، شهاب‌الدین سلیمان، حتی محی‌الدین افندینك ایك صوڭغی «یکی ادبیات» ینه‌چه مین بو فننی، بوتون کوینچه آلوب، منتظم بر اصول بله‌ن توزولگان اثرگه اوچرامادم. بولرده بردن ایسکی عرب اصولی بیك کوچای - بلاغتنك ایك اهمیتسز واقلقلرینه‌ده اورن بیره‌لر، ایکنچیدن کوب نظریه‌لری بو فننك حاضرگی حالندن آرتده - یعنی ایسکرگان ره‌وشنده طورا. شوڭا کوره، مین عرب وعثمانلی تلنده بو حقده یازلغان اثرلردن بایتاق فائده آلووم ایله برابر، اصوللری بله‌ن کامل ره‌وشده قناعتلانا آلمادم.

قالدی روسلرغه مراجعت ایته‌رگه. بو حقده روس تلنده کوب اثر بار. توب ماده‌لر همه‌سنده بر اوك بولو بله‌ن برابر، شول توب ماده‌لرنی ترتیبده، بیان وتطبیقده طوتقان اصوللری تورلیچه. آراده ایك کوب تارالغان اصول - بیلاروسف، لیۋانفلر اصولی. آکادیمیه اعضاسی آفسیانیکو - کولیکوۋسکی بله‌ن ژینه‌تسکی صوڭغی یللرده اوزلرینه بر اصول ایله بو موضوعده درسلکلر یازدیلر. لکن بولرنك اصولی بر تجربه کوینچه قالدی. عموم طرفندن قبول ایتلمه‌دی.

حیات باشقه‌لغندن ادبیاتلرده باشقه‌لق طووا. تورلی خلقلرنك ادبی وعلمی مرتبه‌لری آراسنده‌غی آیرما یازلاچق اثرلرده طوتولاچق اصوللرنك باشقه‌لغن صوری؛ بو سبب ادبیات قانونلری فننده بیگره‌ك سیزله. شوڭا کوره «ادبیات درسلر»نده روسلر طرفندن اشله‌نگان بو اصوللرنك هیچ برن بزده بوتون کوینچه عملگه قویارغه ممکن بولوب بتمی. شولای‌ده کوبره‌ك اورنده لیۋانف بوینچه باردم. بر قدر یرده کولیکوۋسکیدن فائده‌لاندم. بر آز یرلرده بولردن بوتونله‌ی آیرلورغه طوغری کیلدی. نتیجه‌ده: شول تورلی اصوللردن فائده‌لانوب، اوز تلمز واوز ادبیاتمزنك روحن بیررگه ایك جیکل وایك اوڭغایلی تابلغان بر اصول - بر ترتیب طودی.

بولرنی مثاللری بله‌ن بیان قیلسه‌ك، کوب اورن آلاچق. بو مسئله‌نی شول قدر بله‌ن بتره‌م. معلوم اصوللرغه قارشی کیتکان ماده‌لرده اوز اورننده بر آز ایضاحلر کتاب اچنده بیرله بارلدی.

٣) اصولنی بیلگیله‌گاندن صوڭ تل واصطلاحلر مسئله‌سی قالا. بو حقده

بر ایکی سوز بلەن اوتەرگە ممکن: «ادبیات درسلری» ندە تلنڭ، ممکن قدر، جیگل تاتارچە بولووی، اصطلاحلرنڭ، یارارلق اینـوب چغارا آلغان چاقلیسی، اوز تلمزدن یاصالووی ـــ باش تلەگم بولدی. لکن هیچ بر چیت سوز کرتمەو فکرندە بولمادم. بو، اوز آلدینە قاراغاندە، بیك ماتور فکر بولسەدە، عملگە قویو ممکن بولماغانغە، ضرور اورنلردە جیگل وآڭلایشلی عربی اصطلاحلرنی، شولای اوق، عموم مدنی خلقلر ادبیاتینە کروب کیتکان قای بر غربی سوزلرنی‌دە آلدم.

٤) ادبیات درسلرن نیچك اوقوتورغە؟ بو سؤالگە میتودیکە فنینڭ بیرگان جوابی آچق هم قصقە: اوقوتو عملی بولورغە، قانون وتعریفلر شاکردنڭ اوزی بلەن بر لکدە تیکشرلگان مثاللردن ضروری رەوشدە کیلوب چقغان نتیجە رەوشندە آڭلاتلورغە تییش. آلیق بر مثال. بـو کون درس سادە اسلوب بلەن تصویری اسلوبنی آڭلاتو وبولر آراسندەغی توب آیرمانی کورسەتو حقندە ایکان. قانون وتعریفنی ئەیتمەسدن ئلك، سادە وتصویری اسلوبنڭ هر ایکیسینە بر نیچەشەر مثال کیترلە. شولرنڭ بو مسئلەگە تعلقلی خصوصیتلری ازلەب چغارلا. صوڭرە شول خصوصیتلرنی نیگز ایتوب، قانون وتعریف بیرلە.

دخی: کتابدەغی مثاللر بلەن قناعت ایتەرگە یارامی. معلم اوزی مثاللر آرتدررغە، شاکرددن‌دە تابدررغەتیشلی. درسدە تیکشرلەچك اثرلر شاکرد طرفندن آلدن اوقولوب کیلنورگە کیرەك. مثلا، بو گون رومان وحکایە، خلق ادبیاتی، یاکە تراگیدیە وکامیدیە درسی. معلم نیچە کونلر آلدن، بو درسدە مثال ایتوب تیکشرلەچك اثرلرنی شاکردکە ئەیتوب، شولرنی دقت بلەن اوقوب کیلولرن تکلیف قیلا. هر طوغریدە بو اصول رعایە قیلنو لازم. یوقسە، درسلردن کوب نتیجە بولمایاچق.

٥) تل ـ ادبیات درسلری نیچون اوقولا؟ بو فنلردە غایە نەرسە؟ «تاتار تلن نیچك اوقوتورغە» دیگان درسلکنڭ مقدمەسندە بو مسئلەگە بایتاق اورن بیرلگان. بو یردە شوندن خلاصە ایتوب، شو قدر ئەیتورگە ممکن.

تل ـ ادبیات درسلرندن غایە: برنچی ـــ صاف علمی وفنی: صودەغی بالق بلەن صازدەغی باقانڭ نیچك یاراتلوون، نیچك یەشەولرن، نیندی تورلری بارلغن، یاکە تاو اچلرندەگی کومر بلەن صحرادەغی جیلنڭ، کوکدەگی آی

یافتسینک نیدن بارلقغه کیلولرن تیکشروب بلوده ایک توب صاف علمی مقصد نه‌رسه بولسه، آدم حیاتنده غایت زور ومهم اورن طوتقان تل وادبیاتنک تورلی خصوصیتلرن تیکشروب اویره‌نوده‌ده، شوندی‌اوق صاف علمی غایه بار.

ملی تل وملی ادبیات فنلرندن ایکنچی غایه‌نی «فائده» اسمی بلن یورتورگه ممکن (یعنی Утилитарная цѣль). همه فنلرنک توب غایه‌سی حیات وطبیعتده بولغان ئه‌یبر وحادثه‌لرنی وبولرنک حقیقت وماهیتلرن آکلاودن عبارت بولسه‌ده، بو صاف علمی مقصد اوستینه، هر فننک عمومی حیاتقه کیترگان فائده ومنفعت یاغی بار. اصللرنده، حقیقت ازله‌و مقصدی بلن بارلققه کیلگان ریاضیات، طبیعیات، تاریخ، جغرافیه هم باشقه‌فنلر بوگون همه‌سی آدم جمعیتینک مادی ومعنوی حیاتنده بیک‌زور عامل اورنن آلوب، بولرنک هر بری، کشیلرنک شخصی واجتماعی حیاتلرن یاخشرتو یولینه خدمت قیلوچی بولوب کیته‌کانلر.

ملی تل وملی ادبیات فنلرنده‌ده هم بولرنی مکتب مدرسه صنفلرنده اوقوتوده‌ده، شول‌یوغارغی صاف علمی مقصد اوستینه، بیک‌مهم شخصی واجتماعی غایه‌لر کوزه‌تله. یازلوب میدانغه چققان اثرلرنی - ادبیاتنی - هر کم اوقورغه، موناردن هر کم اوز روحینه بر فائده آلورغه ممکن؛ لکن بر تلده یازلغان اثرلرنی هر کمنک اوز آلدینه اوقوب چقووی باشقه، یوره‌کده بیک تیره‌ن از قالدرا طورغان صبیاق چاغندن باشلاب، منتظم ره‌وشده، اوز حرفن، اوز سوزن، اوز جمله‌سن، اوز تلنچه یازلغان ادبی اثرلرنی واوز شاعرلرن بره‌مله‌ب، جنته‌کله‌ب، صنفده تیکشروب - شولر روحیله صوغارلوب تربیه‌له‌نووی باشقه. بو صونگغی خدمت: شاکردنک آکن، ادبی قوتن، ادبی تربیه‌سن، ادبی ذوقن کامللو اوستینه، آنی اوز خلقینک اوغلی یاصاب چغارا.

-٥-

هم شول مقصد بلن هر بر مدنی خلق، تعلیم وتربیه بناسینه نیگز تاشی ایتوب، اوزینک تل وادبیاتن قویا.

عالمجان ابراهیمف.

١٩١٦ - آپریل - اوفا.

باشلانغچ.

«ادبيات قانونلری» فنی هم آنك بولكلری.

املاده حرف بله‌ن آواز، صرفده سوز، نحوده جمله تیکشرلدی.

بولردن صونك:

بیلگیلی بر کشی طرفندن کتاب بولوب یازلغان یاکه خلق آراسنده تلدن تلگه‌گنه یوری طورغان اثرلارنی [1]، بوتون کوبنچه آلوب، تیشکره طورغان بر فن کیله. بو فننی «ادبیات قانونلری» دیب آتیلر.

بو فننك موضوعسی ــ اثر، مندرجه‌سی ــ اثرنك توزولوونده رهبر ایتله طورغان قانون ونظریه‌لر. «ادبیات قانونلری» فنی اوچ بولككه آیرلا:

۱) بلاغت هم وزن ـ اثرنك تل‌واسلوبی حقنده‌غی قانون ونظریه‌لر.

۲) شعری اثرلر ــ ادبیات نفیسه ــ حقنده‌غی قانون ونظریه‌لر.

۳) منثور اثرلر حقنده‌غی قانون ونظریه‌لر.

---

(۱) «اثر» سوزی هر یرده ـ «مُصَنَّفه»، «مُؤَلَّفه» روسچه Литератур. произвед. Сочиненіе معنی‌سنده آلندی.

«ادبيات قانونلرى» ندن

برنچى بولك.

بلاغت هم وزن - اثرنك تل واسلوبى حقندەغى قانون ونظريەلر.

١

اثر هم آننك توب مادەلرى.

بيلـگلى بر ئەيبر حقندە بولغان اوى وطويغيلرنى، شول ئەيبرنك صورتن خيالدە جانلاندررلق، يا كە آننك طوغريسندە بوتون بر آڭ وتأثر قالدررلق رەوشدە، سوز بلەن (يازوب يأيسە سويلەب) افادە قيلونى - «تأليف»، ديلر، تأليفدن طوغان نەرسە «اثر» ديب آتالا (١).

ملا احمد اورازايفنك مشهور «طاهر بـلەن زهره» قصەسى، خلق ئەكيبەتندن «صالام طورخان» يا كە «صاق صوق» بەيتى، توقاينك «طوغان آولى»، اميرخاننك «تاتار قزى»، اسحاقينك «انقراضى»، رضا قاضينك ترجمۀ حال كتابلرى، شناسينك «كيميا»سى، بيگييفنك «قواعد فقهيه»سى على اصغر كمالنك «بولەك اوچون»ى - باردە برەر اثردر.

هر بر اثردە دورت توب مادە آيرم آلنوب تيكشرلە:

١) موضوع، ٢) مندرجە، ٣) پلان، ٤) تل واسلوب.

اثر نى نەرسە حقندە يازلغان بولسە، شول نەرسە «موضوع» ديب آتالا.

---

(١) «اثر» سوزن «كتاب» بلەن چوبالتورغەيارامى. بولر كوب وقت براوك معنىدە يوروسەلردە آيرلغان اورنلرى بار: خلق اچندە تلدن تلـگە يوروب، كتابقە يازلماغان ئەكيبەت، جر ومقاللرنك هر برى برەر اثر. لـكن بولر كتاب توگل. شوڭا كورەدە، اثرنك تعريفينە يازلو معنىسن آڭلاتا طورغان تحرير سوزى كرتلمى. «تأليف» ايسە، شفاهى وتحريرى اثرلرنك هر قايوسندە بار.

دخى: «اثر» تعبيرى بو فننك اصطلاحندە ايك بويوك محررنك الوغ اثرلرندن آلوب، گازيتە وژورنال مقالەلرى، شاكردكە بيرلـگان انشالرنك بارن اچينە آلادر.

اثرده، موضوع ايتوب آلنغان ئەيبر حقنده نی قدرلی فکر وحادثەلر، نيندی تأثر ومحاکمەلر بيان ايتلگان بولسه، شولرنـڭ بارلغی بر گه ـ اثرنـڭ «مندرجه»سی ديب آتيلر.

اثرنڭ مندرجەسينه کرگان فکر، تأثر وحادثەلر، قايوسی ئلك وقايوسی صوڭ کيلو اعتبارندن، نيندی ترتيب بلەن تزلگان بولسەلر، شول ترتيبنی اثرنڭ «پلان»ی ديلر.

موضوع بار. آنڭ حقنده ئەينلەچك فکر وحادثەلرده حاضر. بو فکر وحادثەلرنی نيندی ترتيب بلەن تزەرگه ـ قايوسن ئلك، قايوسن صوڭ ياکه اورتاده کيتررگه ايکانلگیده ذهنده قرارلانغان. لکن بونڭ بلەگنه اثر وجودکه کيلمی ئەلی. بولر بارده ذهندەگی اشلر. بولر تمام بولغان صوڭ، بزگه اثرنی ذهنمزدن طشقه چغاررغه ـ شول ئەيبر حقندەغی اوی وطویغیلرنی، ذهنمزده اشلەنگان ترتيب بوينچه، سوز بلەن افاده قيلورغه کيرەك. منه شول، مندرجەده بولغان اوی، طويغی وحادثەلرنی افاده اوچون کيترلگان سوز وجملەلرنڭ بارلغی ـ اثرنڭ تلی بولا.

توقاينڭ «طوغان آولی» بر اثر. بونده‌غی همه اش وطویغیلر طوغان آول حقنده. ديمك، اثرنڭ موضوعسی «طوغان آول». يازوچی طوغان آولينڭ قايده صالنوون، آنده‌غی طبيعتنڭ ماتورلغن، آنده دينی روح آلغانلغن، صوقا صوقالاولرن، طوغان آولينڭ مەڭگی خاطرندن چقماياچغن سويلی. ـ منه بولرنڭ بارلغی اثرنڭ مندرجەسی: اثرنڭ مندرجەسنده‌گی فکر وتأثرلر تو بەنده‌گی رەوشچه تزلگانلر: ١) طبيعت ماتورلغی، ٢) دينی روح آلووی، ٣) ايگن اشلەوی، ٤) يوره‌گنده قالدرغان تأثيری. ـ منه بو تزلش اثرنڭ پلانی: طوغان آول حقنده‌غی فکر وتأثرلر، ذهنده بيلگلی بر رەوش بلەن تزلگاندن صوڭ يازوچی آلارنی تاتار تلندن آلنغان سوز بلەن بزگه آڭلاتا. بونده سوزلر، باشقه هر بر تاتارچه اثرده‌گی کبك، اوز آنا تلمزدن آلنسەده، بو سوزلرنی صايلاوده، اورنينه قاراب کيتروده، تزوده يازوچينڭ اوزينه باشقەراق برخصوصيتی ـ رەوشی بار. منه شونی اثرنڭ «اسلوبی» ديب آتيلر.

٢

ئثرنك پلاننده، موضوع و مندرجەسنده تابلورغه تییشلی صفتلر.

موضوع حقنده. ئثرگه نی نەرسەلر موضوع بولا آلا؟ دیگان سؤالگه «هر بر نەرسه»، دیب جواب بیررگه مەمکن. حیات وطبیعتنك هر نقطەسی، هر خصوصیتی، خیالده یا که واقعده بولغان هر حادثه، جان و یورەکده طوغان هر بر معنی ئثرگه موضوع بولورغه یاری. فقط ئثرنك قیمتی اوچون بولرنك، نیندی‌ده بولسه، بر نقطەدن اهمیتی وقیمتی بولورغه تییش.

بو اورنده «قیمت واهمیت» دیمك، اوقوچیغه حیات وطبیعتنك یاكا بر نقطەسن آچوب بیرمك، معنی‌لی خیال طودرمق، اوی وطویغیلرنی تربیەگه تأثیر ایتەردەی، ادبی، اجتماعی واخلاقی بر مسئلەنی آڭلاوده یا که چیشوده یول کورگەزوردەی بولمق دیمكدر.

مندرجه قایدن آلنا؟ بوڭا باشلیچه ایکی‌یول بار: ١) یازاچق نەرسەنك اوزن طوغریدن طوغری تیکشروب، آندەغی خصوصیتلرنی اوزك ازلەب تابوب چغارمق. مثلا بز «سویەمبیكه» منارەسینك حاضرگی طوروشن، یاکه آولدەغی خاتون قز حیاتن یازاچق بولسەق، اوزمز طوغریدن طوغری شولرغه باروب، هم یاغندن آلارنك طوروشلرن اویرەنەمز، آلاردەغی تورلی خصوصیتلر بلەن تانشامز (یا که اوتکان عمر تجربەمز بوینچه آلار بزگه کوبدن معلوم بولغان بولا)؛ صوڭره شول تیکشردن آلغان نتیجه بزنك ئثرگه مندرجه بولا. ٢) یازاچق نەرسەمز حقنده معلوماتنی باشقەلر طرفندن یازلغان ئثرلردن آلمق. بو ایکنچی یول بزگه هر طوغریده فائدەلی بولو بلەن برابر، یازاچق نەرسەنی، نی سبب بلەن بولسەده، اوزمز تیکشروب بولمی طورغان چاقده بو بزگه بردنبر چارەدر. مثلا، چینگز طوغریسنده بر ئثر یازاچق بولسەق، مونك اوچون چینگز حقنده یازلغان نەرسەلرنك بارلغن مطالعه ایتەرگه تییشلی، عموما، تاریخی موضوعلرنك هەمسنده، علمی موضوعلرنك بیك کوبنده شول صوڭغی یول طوتولا. فقط مندرجەسی بزنك اوزمزنك جان و یورەگمزده

طوغان طویغی وتأثرلردن عبارت بولغان اثرلر یوغارغی بیانغه کرمیلر. بوندی اثرلرده مندرجه‌نڭ آلناچق چیشمه‌سی، بزنڭ اچکی حیاتمزدر.

مثلا، سعید رمییفنڭ «کوڭللی بولمادم»، «صزلا کوڭلم» شعرلری، توقاینڭ «کوڭل»ی، «ئوزولگان امیدی»، دردمندنڭ «بزی» شول‌صوڭغی جمله‌دندر.

مندرجه‌نڭ شرطلری. اثرنڭ قیمت وکامللگی اوچون آنڭ مندرجه‌سنه توبه‌نده‌گی خاصیتلر تابلورغه تییش: آ) تۆب اوینڭ برلگی هم آنڭ بوتون ره‌وشده آچلووی، ب) کیترلگان حادثه‌لرنڭ طوغریلغی، ت) طویغی وتأثر حقنده‌غی اثرلرده بولرنڭ صمیمیتی.

اثرده تۆب اوی. بز یازاچق اثرمزده «آول»نی موضوع ایتوب آلدق. آولده یه‌شه‌مز، یا که آنی اوزمز تلیب تیکشرومز، آنڭ بلن نق تانشومز آرقاسنده «آول»نڭ عموم حالی یاکه آیرم بر خصوصیتی حقنده بزنڭ روحمزده بر قاراش وبر تأثر طوغان. هم شولرنی بز اثرده تورلی کورنش وحادثه‌لر یاردمی بلن افاده ایته‌مز.

اثرنڭ توبینه صالنغان منه شول قاراش وتأثر «اثرنڭ تۆب اویی» (ایدییه‌سی) دیب آتالا.

سعید رمییف آولده بولغان. آول اوزینڭ طنلغی، ساده‌لگی، ماتور طبیعتی، آیلی کیچه‌لری بلن آنارده بیك یاخشی تأثر قالدرغان. شاعر شول تأثرن «آول» اسملی شعری اثرنده تورلی کورنش وحادثه‌لر آرقیلی بزگه افاده قیلا؛ — بو اثرده «تۆب اوی» — «آولنڭ ماتورلغی».

تاتار حیاتنی اچنده قایناوی، ایسکی ویاکی یولده‌غیلرنڭ اش وحرکتلری بلن تانشووی نتیجه‌سنده اسحاقیده «بولای بارسه، تاتار خلقی بر وقت بته‌چك!» دیگان بر تأثر وبر قاراش طوغان. محرر «ایکی یوز یلدن صوڭ انقراض» دیگان اثرنده تورلی خیالی کورنش وحادثه‌لر آرقیلی شول قاراشن افاده قیلا.

دیمك بو اثرده «تۆب اوی» — ایدییه — بولای بارسه، تاتار خلقی، بر وقت بته‌چك!» دیمكدر.

کوب وقت «تۆب اوی» اثرنڭ اسمی یاکه آننده‌غی بر جمله بلن‌اوك آڭلاتلا. «ایکی یوز یلدن صوڭ انقراض» دیگان اسم — اثرنڭ تۆب

اوینڭ نیدن عبارتلغن کورسەتکان کبك، سعید رمیفنڭ «آول»ندە اوّلگی جملەلر مونی بزگە آچق آڭلاتالر.

مندرجەدە توب اوینڭ برلگی. «توب اوی» نی نەرسە بولسە، اثرنڭ مندرجەسندەگی همە فکرلر، همە حادثە وکورنشلری شوڭا باغلانغان، شونی آڭلاتوغە خدمت ایتە طورغان بولورغە؛ توب اوینڭ آچلووندە، آڭلانووندە ضرور بولماغان نەرسەلر کیترلمەسکە تییشلی. منە بو خصوصیت. مندرجەدە توب اوینڭ برلگی دیب آتالا.

ادبیات تلندە مندرجەدە توب اوینڭ برلگن آڭلاتو اوچون «اثر باشندن آخرینەچە بر روح بلەن صوغارلغان»، «آنڭ همە اثرندە فلان تورلی فکر یا کە طویغی باشندن آخرینەچە قزل جب بولوب صوزلوب بارا» دیگان کبك تعبیرلر قوللانالر. توب اوینڭ برلگی آیرم اثرلرگە گنە خاص توگل. بر محررنڭ عمر بویینە یازغان بوتون اثرلری براوك توب اوی بلەن صوغارلغان بولورغە ممکن.

مندرجەدە توب اوینڭ برلگی رعایە قیلنماغانغە مثال ایتوب، موسی بیگیيفنڭ بایتاق اثرلرن کورسەتورگە ممکن. آنڭ «اوزون کونلردە روزە» دیگان کتابینڭ اسمیاوك اثردە توب اوینڭ نەرسەدن عبارت ایکانن آڭلاتا. لکن کتابدە بو مسئلەنڭ آچق آڭلانوب جیتووی اوچون ضرور بولماغان، حتی اصل مسئلەگە تعلق ایتمەگان کوب فکر وحادثەلر کیترلگان.

مندرجەدە بو شرطنڭ قویلووی یازوچینڭ ئەیتورگە تلەگان نەرسەسی آچق آڭلاشلسون همدە توب اویغە تعلقسز بولغان چیت مسئلەلرگە کروب کیتلوب، اصل مقصد کوب فکر آراسندە بوتالوب قالماسون اوچوندر.

توب اوینڭ بوتون رەوشدە آچلوب جیتووی اثرنڭ نیگزینە نیندی اوی صالنغان بولسە، مندرجە شول اوینی بوتون وآچق رەوشدە آڭلاتوب جیتکررگە - اوقوچیغە بوتون بر آڭ وتأثر بیررگە تییشلی.

توب اوینڭ بوتون رەوشدە آچلوب جیتووی تابلماغانغە مثال ایتوب، ضیاءالکمالینڭ اثرلرن کورسەتورگە ممکن. اول، بیك زور مسئلەلرنی موضوع ایتوب آلا، لکن مندرجەسی آنڭ ئەیتورگە تلەگان توب اوین بزگە بوتون رەوشدە آچوب جیتکرە - اوقوچیدە بوتون بر آڭ وتأثر قالدرا آلمی.

مندرجەدە کیترلگان حادثە وکورنشلرنك طوغریلغی - توب اوینی آچو اوچون کیترلگان حادثە وکورنشلردە طوغریلق شرط. «طوغریلق» سوزی بواورندە موضوع ایتوب واقعی حیاتنك بر نەرسەسی آلنسە، آنك حقندەغی فکر وبیانلر شول ئەیبردە تابلورغە یاکە تابلا آلورلق بولورغە تیبشلی دیگان معنیدە قوللانلا. چینگز، سویمبیکە حقندە یازلغان اثرنك مندرجەسندە، اول قهرمانلردە تابلماغان، تابلا آلمی طوغان اشلر، صفت وواقعەلر بولورغە یارامی.

طویغی وتأثرلر حقندە بولغان اثردە اخلاص وصمیمیلق - کوکلدەنی بار، اثر شونیغنە سویلەرگە تیبش. یازودە ایك برنچی شرط: ئەیتەچك نەرسەنك اوز میکدە، اوز یورەککدە قایناب، آنك طشقە چغارغە صوراب طورووی. سز طبیعتنی یاراتاسز. دیکگزگە قویاشنك باتوب بارووی، تاك صانسوغاچینك عشق صایراوی، مظلوم تاتار خاتونینك اوز حیاتی حقندە اکغراشووی سزنك یورەککزدە قوتلی بر طویغی اویغاتدی - طوتاسزدە شول طویغینی سوزلر آرقیلی دنیاغە چغاراسز.

اخلاص وصمیمیت دیمك، منە شول دیمکدر. اما طبیعت یورەککزدە بر نەرسە اویغاتماغان حالدە، آنك ماتورلغن تصویر قیلورغە، عموما، اوزیکزنك روحانی حیاتکزدە بولماغان بر طویغی وبر دولقننی بیان ایتەرگە کوچلەنو - اثردە اورن آلماسقە تیبشلی. یورەکدن چقماغان نەرسە یورەکلرگە کرە آلمی، دیلر.

اثرنك پلانی حقندە. مندرجەدەگی فکر وحادثەلرنك نیندی ترتیب بلەن تزلووی - اثردە نیندی پلان طوتلووی حقندە عمومی بر قانون بولورغە ممکن توگل. مونی هر یازوچی اوزینك شخصی خصوصیتلری بلەن تیك اوزی‌گنە بیلگلی آلا. شولای‌دە توب اوی بوتون رەوشدە آچلوب جیتە آلسون اوچون، اثرنك نیندی پلان بلەن توزلووی مسئلەسندە کوبچیلك طرفندن رعایە قیلنا طورغان قای بر اساسلر یوق توگل: مندرجە اچینە کرگان فکر وحادثەلرنك بر بر آرتیلی تزلولرندە طبیعیلق اوز آرا یاقنلق (علاقە) رعایە قیلنورغە، ایك یاقندن، ایك معلومدن باشلاب، آقرنلق بلەن کیکەیە،

اوسه وتیره‌نه‌یه بارغه تیبشلی. بو ره‌وش بارو توٴب اوینك آچلوون جیگل‌یته، آنی آڭلارغه بزنی حاضرلی.

امیرخان «تاتار قزی» دیگان اثرن: «طودی، طوغانده اول کشی ایدی» دیب تاتار قزینك دنیاغه کیلو ساعتندن باشلی‌ده صبیلق، یه‌شلك چاقلرن سوٴیله‌ب کیلوب، آنی تریله‌ی قبرگه کومو بله‌ن تمام ایته. بو، بیك طبیعی تزلش.

لکن هر بر اثرده بو ره‌وش بارو لازم توگل. پلاننك نیچك یاصالووی - یازوچینك توٴب اویندن. بیان قیلاچق ئه‌یبرن قایسی یاقدن کورسه‌تورگه، قایسی نقطه‌سن بیگره‌ك نق آچارغه تله‌وندن کیله‌در. عموما، مونده قطعی بر قانون یوق. یازوچی موضوع ایتوب آلغان نه‌رسه‌سن، آننك حقنده‌غی فکر وحادثه‌لرنی نیندی ترتیب بله‌ن تزگانده، آچق وبوتون ره‌وشده کورسه‌ته آلور کبك حس ایتسه، شول پلاننی طوتمق - آننك ادبی حقی‌در.

سؤاللر: «اثر» دیگان سوزنی نیچك آڭلیسز؟ اثرده توٴب ماده‌لر نیلر؟ نی نه‌رسه‌لر اثرگه موضوع بولا آلا؟ موضوعنك اهمیتی وقیمتی نی دیمك؟ مندرجه‌نك توٴب شرطلری؟ «توٴب اوی» نی دیگان سوز؟ توٴب اوینك برلگی؟ توٴب اوینك بوتون ره‌وشده آچلووی؟ طوغریلق وصمیمیت؟ پلان حقنده نی ئه‌یته آلاسز؟

٣

اسلوب.

دنیاده هر یاقدن بر توسلی بولوب بتکان ایکی کشی یوق، دیلر. دقت بله‌ن قاراسه‌ق، بز آدملرنك یوروش طوروشلری، خلق وعمللری، اوی وطویغیلری هم سوٴیله‌وره‌وشلری بله‌ن، بر برندن بیك نق آیرلغانن کوره‌چکمز:

بره‌و آچق، جیگل ومانور سوٴیلی؛ ایکنچیسی، نی قدرلی بلملی بولسه‌ده، سوزی بوتالچق وچووالچق بولا، قای بر کشیلر بیك ساده معنی‌نی طوماناِلی وصییق آڭلاتا، ایکنچی بره‌ولر سوٴیله‌گان نه‌رسه‌لرینك جانلی صورتن کوز آلدمزغه کیتره، چووالچق مفهوملرنی تسبیح کبك تزوب قولمزغه طوتدورا.

بو باشقه‌لق سوٴیله‌وگه‌گنه خاص توگل، یازوده - دیمك اثرلرنك تل وافاده‌سنده‌ده شوندی آیرمالر بولا.

شبهه یوق، بر تل بلەن یازغان محررلر بارسی‌ده ذهنده‌گی اویلرن افاده اوچون شول بر اوك تلدن سوزلر آلالر. شولای بولسه‌ده، سوزلرنی صایلاوده، آلارنی جمله اینوب تزوده، جمله‌لرنی بر برینه باغلاوده هر یازوچینك (دیه‌رلك) اوزینه باشقه بر رەوشی (طرز افاده‌سی) بولا.

مثال اوچون موسی بیگییف بلەن سعید رمیفدن، ذاکرالقادری بلەن رضا قاضیدن، زکی ولیدی بلەن شریف کمالدن، اسحاقف بلەن دردمنددن بره‌ر پارچه‌نی تیکشروب، شولرنك اثرلرنده‌گی افاده باشقه‌لغی - سوز صایلاو، جمله توزو - چیت تللرنی کرتو کرتمه‌و، جمله‌نی اوزون وقصقه، جیگل وآور آڭلایشلی یاصاو یاقلرندن آیرمالرنی آچق صورتده ازلەب صنفده شاکرد آلدنده کورسه‌تلورگه تییشلی.

منه شول مثاللرده کورنگان کبك:

یازوچینك اوزنده‌گنه تابلوب، آنك تلن باشقه‌لردن آیرا طورغان افاده رەوشینه (طرزینه) اسلوب دیب ئه‌یته‌لر.

همه یازوچیلرمز اثرلرن بر تل بلەن — تاتارچه — یازالر. لکن آلارنك سوز صایلاولری، جمله توزولری، جمله‌نی باغلاو رەوشلری-اسلوبلری — باشقه باشقه. مرجانی وقیوم ناصری اسلوبی بار؛ حسام‌الدین ملا، آقملا، دردمند، توقای وچغتای اسلوبلری بار.

کیڭ معنی بلەن آلغانده «اسلوب» سوزی بر ادبیاتکه‌گنه‌ده خاص توگل. صنایع نفیسه‌نك هر برنده، حتی عادی هنرلرده‌ده هر اوستانك اوزینه خاص بر اسلوبی - اوزینه خاص توس بیرووی بولا. مونی عادی خلقده اوی اشله‌ودن باشلاب، آربا یاصاو، کیبه‌ن صالو کبك اشلرده‌ده بیك تیز سیزه‌لر. کم یاصاغانن بلمی طوروب، بو فلاننك قولیدر، دیلر.

صنایع نفیسه‌ده، ادبیاتده بو بیگره‌ك آچق: بر محررنك اویلاو ویازو رەوشی بلەن یاخشی تانش بولغانلر، امضانی کورمی طوروب اوق، اثرنك کم طرفندن یازلغانلغن بله‌لر.

بر دورده یه‌شه‌گان وبر تورلیره‌ك تربیه آلغان یازوچیلرنك بارسینك اسلوبلرنده باشقه دورلرده‌گیلردن آیرا طورغان قای بر عمومی خصوصیتلر - شول دورنك عمومی اسلوبی بولغان کبك، براوك یازوچی‌ده آلغان موضوعینه، اثرنك نیندی صنف اوچون یازلووینه قاراب، اوزینك اسلوبن، قای بر وقت، اوزگه‌رتورگه تییشلی بولا.

٤

اسلوبنڭ توُب شرطلری.

بلاغت. موضوع، مندرجه، پلان ــ ذهن اشلری. شوڭا کوره‌ده بولرنی اثرنڭ اچکی ماده‌لری، دیلر. اثر ذهنده اشله‌نوب تمام بولغاچ، آنی باشقه‌لر آلدینه قویارغه ــ طشقه چغارغه قالا. بو خدمتنی اوتی طورغان دورتنچی ماده‌نی ـ تل، افاده واسلوبنی ـ اثرنڭ طشقی یاغی دیب ئه‌یته‌لر.

اثرنڭ طشقی یاغن ــ تل واسلوبن تیکشره طورغان فن بلاغت دیه اسه‌له‌نه (روسچه‌ده Стилистика). دنیاده نی چاقلی یازوچی بولسه، شول قدر اسلوب بولغانغه، بلاغت فنی هر یازوچینڭ اوزنده‌گنه تابلووی ممکن بولغان افاده آیرمالرن ــ اسلوبلرن ــ تیکشروب بته آلمی؛ بلاغتده تیکشرله‌چك نه‌رسه: ١) هر یازوچینڭ اسلوبنده تابلورغه تییش بولغان عمومی صفتلر ــ توُب شرطلر، ٢) عموما اسلوبلرده تابلا طورغان باشلیچه آیرمالر ــ ساده اسلوب، تصویری اسلوب، نظم ونثر مسئله‌لری.

اسلوبنڭ توُب شرطلری. هر یازوچینڭ، هر اثرنڭ تل واسلوبنده تابلورغه تییشلی بولغان صفتلرنی اسلوبنڭ توب شرطلری، دیب آتیلر. بولر بیش: ١) دوُروُستلك، ٢) صافلق، ٣) آچقلق، ٤) اویغنلق، ٥) آهڭ. هر اثرنڭ تلنده بو بیش صفت تابلورغه تییش.

٥

دوُروُستلك.

آنا تلینڭ صرف نحو قانونلرینه قارشی بولماو ـ اسلوبنڭ دوُروُستلگی دیب آتالا. دوُروُستلك تابلمافانغه مثال: امیرخانفنڭ «آصلغان بیدی کشیلر» دیگان‌سوزلری؛ تلمزنڭ قانونی بوینچه، صانلردن صوڭ کیلگان سوزلر برلك بولورغه تییش، مونده «بیدی»دن صوڭ «کشیلر» کوبلك کیترلگان. دوُروُسنی: «کشی». دخی مثال: «سین کبی هم اول تله‌نچیلرده الله‌نڭ قولی» (توقای). تلمزنڭ قانونی بوینچه، اوخشاتو یاردملکلرینڭ

آلدنده ذات آلماشلرندن بری کیلسه، بو صوڭغیلرغه «نڭ» قوشمناسی تۆتاشدراوب، سینڭ (اصلده: سیننڭ) کبی، آنڭ (اصلده: اولنڭ) کبی دیله.

٦

صافلق.

هر خلقده باشلیچه ایکی تورلی تل ـ اسلوب ـ بار: ١) سویلهشو تلی، ٢) ادبیات تلی. سویلهشو تلی، اوزینڭ توب مادهلری بیر بولسهده، شیوه آیرماسی، چیت تأثیرگه جیگل بیرلو کبک سببلر بلهن، بیك چوبار بر نهرسه. ایڭ اوّل قازان آرتی، باشقرد، میشهر وقاسم دیب اسملهنگان قبیلهلرنڭ سویلهشو تللری بر برندن بایتاق باشقه، ایکنچی، روسچه اوقوغان ضیالیلر بلهن بخارادهٔ تربیهلهنگان داملالر یاکه مدینهدن قایتقان قاریلر، چیت تأثیرگه بیراوب، سویلهشو تللرنده بر برندن بیك نق آیرلالر. اما بولر عمومی تألیف دنیاسینه چغاچق بولسهلر، بو آیرمالرنی بترورگه ـ، تاتارستاننڭ هر یرنده آڭلاشلسون اوچون، بولدرا آلغان چاقلی، اورتاق بر تل بلهن یازارغه طرشالر هم شولای تییشلیده. منه شوندن ادبیات تلی طووا.

اثرنڭ اسلوبی، سوز صایلاو هم جمله توزو یاغندن، حاضرگی ادبیات تلینه موافق بولسه، آنی «صاف اسلوب» دیب آتیلر.

صافلقنی بوزا طورغان سببلر دورت: ١) اجنبیلك، ٢) قبیلهچیلك، ٣) بورونغیلق، ٤) یاصالمالق.

اجنبیلك اجنبیلك ایکی تورلی بولا: ١) سوزدهاجنبیلك، ٢) جمله توزوده اجنبیلك. اوز ادبیات تلمزده سوز بولا طوروب، ذهنده‌گی معنینی آڭلاتو اوچون ضرورتسز چیت لغتلر قوللانونی سوزده اجنبیلك دیب عیتهلر. مثال:

بز اسارایی، کسالی بیده سوق ایت همته ـ قیل ترحم قالدرما زنهار ذلته
رفع ایدوب آوروپایی سن عرش اعلایه قدر ـ نه اوچون بزنی دوشوردڭ فرش ادنی‌یه قدر. (توقای)

جمله تۆزوده، چیت تأثیرگه تۆشوب، اوز آنا تلەمزنڭ روحینه قارشی بارو - جمله تۆزوده اجنبیلك دیب آتالا. مثال:

١) برادر کینیك بز شونده، قایده
جەیلگان یەمیەشل قرلر. (توقای)

٢) اوطر آولاقغه، قایده هیچ کشی یوق (توقای).

تلەمزنڭ قانونی بوینچه، بیلگلەوچی (پریداتچنی آپریدیلیتلنی) جملەلر بیلگلەنمشدن ئلك کیلەلر. اَیازوچی یوغارغی مثاللرده روس تأثیرینه تۆشوب، هر ایکیسنده صوڭ کیترگان.

جمله تۆزوده اجنبیلك هیچ بر وقت دۆرۆست توگل. سوزده اجنبیلكدن‌ده ممکن قدرلی صاقلانلا. لکن بوڭا بۆتۆنلەی اوك ایرشوب بولمی. هرخلقنڭ ادبیاتنده بر آز چیت سوزلر تمام اوزبولوب اورن آلالر. بزده ادبیات، کتاب، قلم، مکتب مدرسه، معلم، علم و فن، دنیا، قبر، قیامت کبك بیك کوب سوزلر عادی خلقمز طرفندن اوق آڭلاشلور مرتبەده اوزلەشکانلر. ادبیاتده، بیگرەكده فنی اثرلرده بوڭا ضرورت دخی زور. لکن بو حقده «ضرورت» دیگان نیگزنی هیچ بر وقت اۆنوتماسقه کیرەك. تلمزگه کروب، عموم طرفندن تمام اوزلەشوب، ادبیاتنڭ مالی بولوب کیتکان سوزلرنی قوللانو اسلوبنڭ صافلغن بۆزا طۆرغان اجنبیلكدن صانالمی. شولای اوق «ضرورت» بولسه، یاڭادن یاڭا چیت سوزلر کرتورگه مجبورمز. فقط مونڭ بیك کیسکن رەوشده «ضرورت» قانونن شرط ایتەرکه، آندن باشقه چیت سوز اۆچۆن ادبیات قابقاسی یابق بولورغه تییش.

قبیلەچیلك [1]. روسیەنڭ یاورو پادەغی بولمنده سیگز تۆرلی تۆرکی قبیله یەشی. بولر اوشبولر: ١) قازان تاتاری، ٢) باشقرد، ٣) میشەر، ٤) تیبتەر، ٥) قاسم تاتاری، ٦) استرخان نوغایلری، ٧) تۆمەن هم ٨) آلاتر. شمال دیڭگزندن کافکازغه، اورالدن بالتیقغه قدرلی جەیلوب، ادبیاتمزده تاتارستان دیب اسملەنگان کیك بر ئۆلکەده کۆن ایته طۆرغان بو سیگز قبیله سۆیلەشو تللری بلەن بر برندن بر آز آیرلسەلرده، کوب تۆرلی سببلر تأثیری بلەن بولر حاضرگی کۆنده اورتاق بر ادبی تل آستینه کروب بنديلر واورتاق بر ادبیات طودردیلر. بو تل — تاتار تلی، بو ادبیات تاتار ادبیاتی دیگان

---

(١) پراۋینسیالیزم.

اسم بلەن يۇرى. بو ادبياتنڭ يازوچيلرى اچندە سيگز قبيلەنڭ هر برندن قوتلر بولغان كبك، تاتار ادبياتى حاضرگى كوندە بو سيگز قبيلەنڭ هر برندە «اوز ادبياتى» ايتوب قبول قيلندى. بولر آنا تلى ديگان سوزدن شول ادبى تاتار تلن آڭليلر، عائلەدە، مجلسدە، صحنەدە، مكتب مدرسەدە تاتار ادبياتن اوز ادبياتلرى ايتوب قدرلى اورنغە قويالر. بر باشقرد يازوچيسى، بر ميشەر شاعرى اوز آناسى بلەن سويلەشكاندە قولاتقى يا كە ديم بويندەغنە ايشتلە طورغان سوزلرنى قوللانسەدە، قولينە قلم آلوب يازا باشلاسە، اول حاضرگى كوندە ادبيات تلى ديب قبول قيلنغان سوزلر بار وقتدە اوز قبيلەسنڭ گنە تابلوب باشقەلرغە آڭلاشلمى طورغان سوزلرنى ضرورتسز استعمال ايتمى هم ايتمەسكە تييش. بو هر خلقدە شولاى بولا. بلاغت تلندە:

آيرم بر قبيلەلردە گنە تابلوب، باشقەلرغە آڭلاشلمى طورغان سوزلرنى ضرورتسز قوللانو - قبيلەچيلك ديب آتالا. مثاللر:

ادبياتدە «بولون» سوزى عمومى بولوب كيتكان. مونڭ اورندە «طوغاى» سوزن قوللانو — قبيلەچيلك بولا. ادبياتدە «همەسى، بارلغى، بارسى» ديگان سوزلر بار ايكان، ميشەرنڭ «برچيسى، برچى» كبك لغتلرى، «بو نەرسەدە توگل» اورنينە، «چوبدە توگل» ى، «هر قاچان»، «هر وقت»، «همەسى» اورنينە اوفا ياغينڭ «شاو»، «گلەن» سوزلرى منە شول جملەدندر. باشقردلر «س» اورنينە «ه»، قاسمليلر «ك» اورنينە «ئ» قوللانالر. باشقە قبيلەلردە بوندى حاللر بار. ادبياتدە بولر اورن آلماسقە تييش. ادبياتدە «تلەو» سوزى بولغاچ، «كلەو» ديب يازارغە، «كيلمى، قايتمى» رەوشندە قبول قيلنغاچ، اوفا تيبتەرلرندە گنە تابلا طورغان رەوشچە، «كيلمەى، قايتماى» يازارغە يارامى. بولر — قبيلەچيلك بولا.

قبيلەچيلكدن صاقلانورغە طرشودە توب غايە: ادبى تلنڭ بر يولغە كروون كوزەتو، اثرنڭ شول سيگز قبيلەدن هر برى آراسندە آڭلاشلوراق بولا آلوون تأمين ايتودر.

بر قبيلەدە گنە تابلوب باشقەلرغە آڭلاشلماغان سوزلرنى قوللانماو شرط ايتلە، «ضرورت» بولماغان وقتدە — يعنى ادبيات تلندە سوز بولغاندە. اما بر معنىنى آڭلاتورغە عمومى ادبيات تلمزدە سوز بولماسە، ضرورت يوزندن، اول وقت قبيلە سوزلرى، البتە، كرەلر.

شولای‌اوق بر قبیله‌نڭ حیاتن کورسه‌تو مقصدی بله‌ن یازلغان أثرلرده - رومان وحکایه‌لرده - شول قبیله‌نڭ کشیسن اوز تلی بله‌ن سویله‌تو بار. باشقرد خاتونی بر حکایه‌نڭ قهرمانی بولا ایکان، یازوچی آنی صاف باشقردچه سوزلر ئه‌یتدرو بله‌ن اسلوبنڭ صافلغن بوزمی، بلکه تصویرینه جانلیلق آرتدرغانغنه بولا.

بوُروُنغیلق. حاضرگی تلمزده سوز بولا طوُروُب، خلقمزغه آڭلاشلمی طوُرغان بوُروُنغی لغتلرنی ضرورتسز قوللانو - بوُروُنغیلق دیب آتالا. مثال:

«ته‌ڭریگه سورگون تونکوردن صغنامن. ایسره‌گوچی باغشلایوچی ته‌ڭرینڭ آدی ایله باشلیمن. ای آرداقلو بالا! سبن بوُروُنغی چاغلرده آرسلان آدینی آلغان اوروشلرده چابغوردی آقینچیلری ایله یاتلیقلر اوُستینه توبولداب دور باتقان....».

هادی آطلاسفنڭ «تل یاریشی» نده باصلغان اثرندن آلنغان بو پارچه‌لرنی حاضرگی اوقوچی آڭلامی. شول‌اوق اثرده ادبیات وخلق طرفندن عمومی روشده قبول ایتلگان سوزلردن «نادان» اورنینه «قالتاغای»، «یوُقلاوچی» اورنینه «یانقویچ»، «دنیا» اورنینه «آچون»، «قبر» اورنینه «توکه» دیگان کبک حاضرده بزگه آڭلاشلمی طوُرغان کوب بوُروُنغی سوزلر بار.

بوُروُنغی سوزلرنی ضرورتسز قوللانو اسلوبنڭ صافلغن بوزا. لکن بوُروُنغی سوزلردن هر وقت قاچو لازم توگل. بر معنی‌نی آڭلاتورغه حاضرگی تلمزده سوز بولماسه، روسدن آلغانچی، بوُروُنغی لغتدن آلامز. تاریخی اثرلرده، سویله‌نگان زماننی جانلیراق روشده تصویر اوُچوُن، شول زماننڭ سوزلرن آلو یاری. مثال:

١) باتو خان چیرولرگه جار صالدی. (فرمان طاراندی). ٢) احمد اسملی کشی قورصقی ولایتنده باصقاق بولوب طوُرا ایدی. ٣) اوُچنچی ایوان خاننڭ باصماسن آیاق آستینه آلوب تابنادی. (رضاء قاضی)

یاصالمالق. ادبیات تلنده عموم طرفندن آڭلاشلا طوُرغان سوز بولا طوُروُب، ذهنده‌گی معنی‌نی آڭلاتو اوُچوُن، یاڭا سوزلر یاصاو - یاصالمالق دیب آتالا.

بوتون ادبیاتمزده «سوز» بلەن «جملە» نی تیکشرەطورغان ایکی فنگە «صرف»، «نحو» دیب یوریتولە. مونی هر کم آڭلی. توغاییك بولار اورنینە «توز» بلەن „لك“ مادەسندن „توزلك“ دیب، میشەرچەنڭ غیبت معنیسندەگی سوزندن „تزمچە“ دیب ایکی اسم یاصی. منە بولار یاصالمالق، بولالر. ادبی وفنی اصطلاحلرمز کامل رەوشدە اشلەنوب بتمەگانگە، حاضرگی کوندە بزگە بو حقدە قطعی بر چیك قویارغە ممکن توگل. بز ئەلی سوز واصطلاح یاصاو دورندەمز. شولای بولسەدە، بوتونلەی چامادن چغارغە یارامی. اصطلاحلرمز بوتونلەی اشلەنوب بتمەگان بولسەدە، بر قدریسی اینەدی عموم طرفندن قبول ایتلوب، تلمزدە توبلی اورن آلغان. منە بولارنی یاڭادن قوزغاتماسقە تیبشلیمز.

حیات بر طوقتاوسز اوزگەرە طورا. شونڭ تأثیری بلەن یاڭا نەرسەلر، یاڭا معنیلر طووا بارا. ادبیات - حیاتنڭ عمومی تلی بولغانغە، آڭا حیاتدن آرتدە قالماس اوچون، اوزخزینەسن یاڭا سوزلر بلەن بایتاطورغە تیبشلی بولا. منە بو حال یاڭا سوزلر کرتورگە - یاصالمالقغە مجبور ایتە. شوڭا کورەدە یاصالمالقغە بوتونلەی قارشی بارغە ممکن توگل. یاڭا یاصالغان سوز باشقەلر طرفندن قبول ایتلوب، ادبیاتدە قوللانا باشلانلسە، اول یاصالمالقدن چغا. „اصول جدیدە“، „اصول صوتیە“، „اصول مدیە“، „ضیالی“، „درملك“ سوزلری، حاضرگی صوغش تأثیری بلەن یاصالغان „قاچاقلر“، „اوطقە طوتو“ دیگان کبك تعبیرلر باشدە یاصالمالق ایدی، اینەدی ادبیات تلینە کروب، حقوقلی اورن آلدیلر.

بز حاضر ادبیات وفن تلی طودرو دورندەمز. بزدە یاصالمالق مسئلەسی بیك مهم بر اورن طوتا. بو حقدە کیسکن بر قانون قویارغە ممکن بولماسەدە، توب صزق یوق توگل: بر معنینی آڭلاتورغە سوز جیتمیچە، آنی یاصارغە مجبورمز ایکان، ایڭ ئلك تاتار تلندەگی مادەلردن آلو یاغن اویلارغە، بو جیتمەسە، باشقە توركی قبیلەلردن، موندەدە تابلماسە، عربچە یاکە فارسیچەدن ازلەرگە تیبشلیمز. بوتون یاۋروپا تللرندە یوریگان اورتاق اصطلاحلر ایسە شول کوینچە کرە آلالر. اما صاف روس سوزی هیچ بر تقدیردە ادبیاتمز خزینەسندە اورن آلماسقە تیبشلی. چونکە یاصالمالقدە ایڭ توب نقطە - آنڭ خلق

طرفندن جوتولورلق - قبول قیلنورلق بولووی‌در. صاف روس تلی بزنك تاریخی آکمزغه، حرف و املامزغه بوتونله‌ی کیری برنه‌رسه.

٧

آچقلق. (وضوح وتعقید مسئله‌سی)

ئه‌یته‌چك معنی‌نك جیگل آڭلانوراق بولووی، ایکی تورلی آڭلارغه یول قالدرلماو - „اسلوبنك آچقلغی" دیب آتالا. آچقلقنی بوزا طورغان کوب سببلر بار، بولارنك کوبره‌ك اوچری طورغانلری اوشبولر:

١) آوازلری بر بولوب معنی‌لری باشقه بولغان سوزلرنك (الفاظ مشترکه - آمانیم) اورنسز قوللانلولری. مثال: سین اوزکده یالقاو، خاتونك بولماغان (توقای)؛ ناچار که‌غه‌زگه اوچسز قلم بله‌ن یازلغان خطك مینده بیك آور تأثر قالدردی.

„بولماغان" سوزی ایکی معنی‌ده یوری: ١) اوکماغان، ٢) یوق.
„اوچسز" سوزی اوچ معنی‌ده یوری: ١) اوتکن توگل، طوپاس، ٢) آرزانلی، ٣) چیگی یوق.

بزنك تلمزده موندی سوزلر بیك کوب. آلارنك اورنسز قوللانلووی قای بر وقت ایکی تورلی آڭلارغه یول قالدروب، اسلوبنك آچقلغن بوزا.

٢) قوشمتا و یاردملکلرنك تییشلی اورنلرنده قویلمی قالووی. مثال: بندی ایمان، مرحمت، شفقت، محبتکه تمام (توقای). مونده „مرحمت" سوزندن صوڭ بر „که" قوشمتاسی، یا که „محبت" دن اول „و"، „هم" کبك بر جیبو یاردملکی قویلورغه تییشلی ایدی. شولارنك قویلماوی جیگل آڭلاوغه ضرر ایته.

٣) طنشلرنك طبیعی اورنلرنده قویلماوی. شول اوق مثالده „ایمان" بله‌ن „مرحمت" سوزی آراسنده کیری اوتور (،) قویلغان. بو طنش ایکی نه‌رسه‌نك بر خصوصیتده اورتاق بولوون آڭلاتا: ایمان‌ده بندی، مرحمت‌ده بندی دیب اویلارغه ممکن.

٤) جمله کیسه‌کلرینك طبیعی اورنلرنده قوللانلماوی. مثال: مین آلتی قورالی کشی کوردم. برسوزگه ایکی بیلگلوچی کیلوب، برسی صان

بولسه، بو صوڭغیسی بیلگلەنمشنڭ یانندە بولورغە تییش ایدی. یوقارغی مثالدە «آلتی»، «قورالّی» دن ئۆلك كیلو سببلی، قورال آلتیمی، كشی آلتیمی دیب ذهنگه كیلورگه - ایكی تورلی آڭلارغه ممكن. طبیعی تزلش: هەمەسی قورالّی آلتی كشی كوردم، رەوشندە بولورغە تییش.

٥) بیك كوب ایەرچنلری بولغان اوزون جملەلر قوللانو. مثال:

بەر چیت مملكت سیاحینه بر بر سبب ایلە (قزانلیلرنڭ بیك ایلكدن بیرلی اوزلرینڭ یراق هم هر جهتدن بیك تكلفسز اولغان قالالرن آتاب یوروتولرنچه) «شرقنڭ ماتور قالاسندە» (یعنی قزاندە) قوناق اولورغە، آنڭ اورامری بویونچه آرلی بیرلی یورورگه طوغری كیلسە، اول یوروگاندە دە تگی ایك جاذبەلی سحرلی «شهرزاد حكایەلری» هم باشقه بعض بر سیاحلرنڭ سیاحتنامەلرینڭ اوشبو قالا حقندەغی خیالی وخفی اولغان توتونلی تصویرلرینه قاراب، گل اوزینڭ طشقی قاتی ودقتسز نظرلری ایلە شهردە نی بار، نی یوق ایدكینی آڭلامی یوروسە وشول وقت آڭا برەوسی كیلوب: «مونه بو قالادە پیغمبرنڭ (محمد علیه‌السلامنڭ) ایەرچنلری شوشی كونگە شهر خلقینڭ فقط آلتیدن بر قدرسینی گنه تشكیل ایته آلدقلری وعموما قالانڭ روسلردن اولغان اهالیسی آراسندە كوزگه سیرەك گنه توشدكلری حالدە، دقتنی جلب ایدەرلك اولوب مسلمانلر مدنیتی‌نڭ مركزلگی صورتینی آلوب طورالر: عرب، تورك هم تاتار تللرندە هر تورلی نشریاتنی روسیەدەگی مسلمانلرنڭ هر ولایتدەگیلرینه طاراتالر هم ئەیتورگه ممكن بتون مشرقغه طاراتالر» دیب، ئەیتوب صالسە اول غایت قزق وطاڭ عجبكه قالدرلق بر اشكه اوچراغان بولور ایدی. (زكی ولیدیدن).

٨

اویغنلق.

اویغنلقنڭ لغت معنی‌سی بر نەرسەنڭ ایكنچی نەرسەگه تمام یاراب، یاتوب، یاغملی بولوب طوروی دیمكدر. بلاغت تلندە، اویغنلق دیب، سوزنڭ معنی‌گه كامل رەوشدە مطابق بولوونه ئەیتەلر. یازوچی نیندی

معنی‌نی ئه‌ینورگه تله‌سه، آنگ ککینرگان سوزلری شول معنی‌نی بوتون خصوصیتلری بلن آکلاتورلق بولورغه تییشلی. سوز - قالب، معنی - آکا قویولغان معدن بولسون.

اسلوبنگ توب شرطلرندن بولغان بو صفتنی بوزا طورغان کوب نه‌رسه بار، آلارنگ بیلگلیره‌کلری توبه‌نده‌گیلر:

١) معنی‌ده‌ش سوزلر (الفاظ مترادفه - سینونیم) نی اورنسز قوللانو. هر تلده عادی معنی‌لری بر معنی بولغان کوب سوزلر بار. بولر عادتده بر معنی‌ده‌اوك یوروسه‌لرده، اوزلرینگ بیك نچکه آیرمالری بولا. یازغانده، معنی‌نگ نچکه خصوصیتنی بو ایکی سوزنگ قایوسن تله‌سه، شونی قوللانو تییش. یوقسه، سوز بلن معنی آراسنده نچکه مناسبت قالماغان - اویغنلق تابلماغان برلا.

معنی‌ده‌ش سوزلرگه مثال: کیره‌ك، تییش؛ قاراق، اوغری؛ بورونغی، ایسکی؛ نازك، نچکه؛ آور، صالماق؛ توگه‌ره‌ك، یومری هم باشقه‌لر.

„ایسکی“ بلن „بورونغی“ عادتده بر معنی‌ده یوریلر. لکن آیرلورغه تییش اورنلری‌ده بولا: ایسکی مصر توگل، بورونغی مصر، ایسکی ئه‌بیرلر یورطی توگل، (موزه خانه) بورونغی ئه‌بیرلر یورطی. کیره‌ك - طشقی سبب تله‌وی بلن لازم دیمك بولا، اما „تییش“ - وجدان بوینچه لازم. کشی غیبتندن قورقوب‌غنه عبادت قیلغان کشیگه „نامازغه باررغه کیره‌ك“ اما وجدانی تله‌ب قیلغان کشیگه „نامازغه باروتییش“ تعبیرلری اویغن کیله. روسچه اوقو کیره‌ك، چونکه حیات شونی تلی، ملی تلنی هر کم سویه‌رگه تییشلی.

معنی‌ده‌ش سوزلرده‌گی شول نچکه خصوصیتنی رعایه قیلماو - اسلوبنگ اویغنلغن بوزا.

٢) معنی‌نگ تله‌وندن آرتق سوزلر قوللانو، ضرورتسز بر اوك سوز وجمله‌نی تکرار قیلو. مثال:

اوتدیلر ایندی اوتوب کیتکان بوتون اش اوزدیلر،
هر بری یوغالدیلر، تاشلاندیلرده طوزدیلر. (احسن‌قورماشف).

واقف جلالنگ بیك کوب نه‌رسه‌لرنده بوندی تکرارلر اوچری.

عرب بلاغتینگ ایجاب، اطناب، مساوات دیگان قانونلری - شول اویغنلق مسئله‌سی‌در.

٩

آهنگ.

اثرنگ تلنده، ئەیتلووی جیگل، ایشتلووی خوش ویاغملی سوزلر قوللانو، طبیعی آغملی بولو خصوصیتن «اسلوبنگ آهنگی» دیب ئەیتەلو.

آهنگنی بوزا طورغان سببلرنگ کوبرەك اوچری طورغانلری اوشبولر:

١) ایشتلووی بر تورلی بولغان آور آوازلرنگ بر بیرگەجیلوب کیلولری.

مثال: قاردن آق، سوتدن‌ده آغراق، آقدن آق (توقای)؛

قوزغون قزغونغه ئەیتەدر، قوزغون قورغونغه اوچادر (دردمند).

٢) کوب ایجکلی سوزلرنی قوللانو. مثال: کیلگەلەشدرگەلەرمن اشلەتەرتەررمن.

آهنگ مسئلەسنده عرب بلاغتینگ «فصاحتن» - تنافر الحروف، تنافر الکلماتن خاطرگه آلورغه کیرەك.

آهنگنگ عادتدن طش بر گوزەللك بلەن تابلغانینه مثال ایتوب دردمندنگ «بلملو»سن، «بز» و «کارابن»؛ سعید رمییفنگ «کوڭللی بولمادم»، «کولسونلر» کبك شعرلرن تیکشررگه کیرەك.

سؤاللر: افاده بلەن اسلوب آراسنده آیرما نەرسە؟ اسلوبنگ توب شرطلری نیچه؟ صافلقنی نیچه نەرسه بوزا؟ اجنبیلك، قبیلەچیلك، بوررونغیلق، یاصالملق نەرسە؟ آچقلقنی نیلر بوزا؟ اویغنلق نەرسە؟ نیلر بوزا؟ آهنگنی نیلر بوزا؟

بو بیرده اوتکانلرنگ همەسینه درسلکده بولماغان مثاللر تابوب یازار اوچون صنف طشنده بر انشا بیرلورگه تییشلی.

١٠

اسلوبنگ تورلری - ساده اسلوب، تصویری اسلوب.

کوڭلدەگی معنی‌نی ایکی تورلی افاده قیلو ممکن: ١) عادی رەوشده ئەیتوب بیرو، ٢) آڭلاتورغه تلەگان ئەیبرنگ جانلی صورتن کوز آلدینه

کیتررلك، یاکەعقل وذهن بلەگنه بلنەطورغان معنوی نەرسەلرنی گەودەلەندررلك رەوشندە بیان قیلو.

شول اعتباردن اسلوبلر ایکیگە بولنەلر: ١) سادە اسلوب، ٢) تصویری اسلوب.

ذهندەگی معنی‌نڭ نیدن عبارت ایکانلگی عادی سوزلر بلەن ئەیتوب بیرلسە، بونی «سادە اسلوب» دیب آتیلر. اگردە بیان قیلاچق ئەیبرنڭ جانلی صورتی کوز آلدمزغە کیلوردەی یاکە معنوی نەرسەلرنی گەودەلەندرردەی رەوشدە افادە قیلنسە، بوڭا «تصویری اسلوب» دیلر.

بز "آرسلان، ایشکدن چقدی‌دە، میدان اورتاسینە یاتوب، تیرەیاقلاغی خلقغە قاری باشلادی" دیمز. سعید رمییف شول اوق معنی‌نی منە نیچك بیان قیلا:

ایشکدن، قردە اوسکان زور آرسلان
مهابت کیلوب چقا، لاپ لوپ باصوب؛
چغادە بار خلقغە بر کوز آتا،
خلق شوندە قورقنچلی اویغە باتا؛
آرسلان ایرنوب کنە بر ایسنی‌دە،
یالن قاغوب، میداندە ییرگە یاتا. (پیرچاتکەدن)

منە بو ایکی تورلی افادەنڭ اوّلگیسی "سادە اسلوب"، ایکنچیسی "تصویری اسلوب" بولا. چونکە بونسندە ئەیبرنڭ جانلی صورتی بیرلگان. دردمندنڭ "بللو"سی، "کاراب"ی، سعید رمییفنڭ شول "پیرچاتکە"سی، "تاڭ وقتی" وباشقەلری تصویری اسلوب بلەن یازلغانلر.

١١

اسلوبنی تصویری یاصی طورغان سببلر.

اسلوبنی تصویری یاصی طورغان سببلر کوب. بولرنڭ مهمرەکلری توبەندەگیلر:

١) صفتلەو، ٢) اوخشاتو، ٣) استعارە، ٤) کنایە، ٥) مجاز، ٦) جانلاندرو، ٧) تکرار، ٨) خطاب، ٩) مبالغە، ١٠) بر برینە کیری بولغان نەرسەلرنی برگە کیترو (تضاد ومقابلە) هم ١١) مصقللاو (ایرونیە - تهکم).

صفتلەو. ئەیتەچك نەرسەنك صورتن آلدمزغه کیترو اۉچۉن، آنك صفتلرندن برسن، یاکه بر نیچەسن آڭلاتا طورغان سوز وجملەلر قوللانو بلاغت تلنده «صفتلەو» دیب آتالا. «صو»، «اورمان» منه بولر برەر ئەیتو. بو سوزلرنك اوزلرنگنه کیترسەك، طڭلاوچیغه بیلگلی بر صورت بیره آلمیبز. صو - بر «تامچی» ده صو، «یلغە» ده، «دیڭگز» ده صو. اگرده شوڭا بر صفت قوشوب «آغم صو» دیسەك، ئەیترگه بیلگلی بر صورت بیرگان بولامز. قارا اورمان، قارانغی تون، یەشل اورمان سوزلریده شول جملەدندر. بیان قیلناچق نەرسەنك جانلی صورتن بیرو - توب شرط بولغانغه، ادبی وشعری اثرلرده صفتلەو یش اۉچری. مثال: (توقایف شورەلینی صفتلی)

نەرسە بو؟ قاچقنمی، جنمی؟ یا اۉرەکمی نەرسە بو؟
قوت اۉچراق، بیك کیلشسز، ئەلە نیندی نەرسە بو!
بۉرنی کەبکەکری بۉگولگاندر تمام قارماق کبی،
تۉز توگل قوللر، آیاقلرده، بۉتاق، تارماق کبی؛
یالتری یالت یۉلط کیلەدر اچکه باتقان کوزلری،
قوت اۉچار، کورسەڭ اگر تۉنله توگل کۉندوزلری؛
یابیالانغاچ، نەبنەزك. لکن کشی توسلی اوزی،
اورتا بارماق بوبلغی بار، ماڭلایده مۉگوزی؛
کەکری توگلدر مونك بارماقلری بیك توز توزن،
تیك کیلشسز هر بریده یارتی آرشیندن اۉزون.

اۉخشاتو - ئەیترنك بر صفتن بیان اۉچۉن، شول صفت بلەن خلق قاشنده تانلغان ایکنچی بر نەرسەگه چاغشدرونی، بلاغت تلنده، «اۉخشاتو» دیب آتیلر.

مثال: (مجید غفوری ایلیکتریك فاناری حقنده)

یراق بیردن کورنەسز یولدوز کبی،
یاقن بیردن قاراغانده کۉندوز کبی؛
هیچ کشیگه سوز قوشمیسز هیچ وقتده،
اوز اوزینه تیك تابماغان بر قز کبی.

اوخشاتوده دورت ماده بولا: ١) اوخشاوچی، ٢) اوخشاتلمش، ٣) اوخشاتو قیدی ٤) اورتاق صفت.

یوغارغی مثالده: «ایلیکتریك فاناری» ــ اوخشاوچی، «یولدوز»، «کوندوز»، «قز» ــ اوخشاتلمش، «کبی» ـ اوخشاتو قیدی، «یاقتیلاق» هم «مغرورلك» ــ «تیك تابماوچیلق» ـ اورتاق صفت.

تلمزده اوخشاتو قیدلری دیب توبه‌نده‌گی سوزلرگه ئه‌یته‌لر: کبی، کبك، کوك، توسلی، شیکللی، ده‌ی، دای.

استعاره ـ استعاره‌نك لغت معنی‌سی بورچقه آلو دیمکدر. بلاغت تلنده استعاره دیب، بر سوزنی اوزینك اصل قویلغان معنی‌سندن باشقه اورنده قوللانوغه ئه‌یته‌لر. «تاش یوره‌ك»، «تیمر قول» دیسه‌ك، استعاره بولا. چونکه «تاش» و «تیمر» سوزلری اوزلرینك اصل قویلغان معنی‌لرندن باشقه اورنده قوللانلغانلر.

استعاره اصلده باری بر اوخشاتو. آیرما تیك شونده‌غنه: اوخشاتوده یوغارغی دورت ماده‌نك همه‌سی کیترلگان بولا؛ اما استعاره‌ده بولارنك بر نیچه‌سی توشوب قالا.

اول تاش کبك قاتی یوره‌کلی دیسه‌ك، اوخشاتو؛ اما شونده‌غی اوخشاتو قیدی (کبك) بلەن اورتاق صفتنی (قاتی) قالدروب «تاش یوره‌ك» دیلسه، استعاره بولا.

قای بر وقت استعاره‌ده اوخشاتلمش‌قه باشقه همه ماده‌لر توشوب قالا. مثال:

اوطرام مین تیمر چینلك اچنده،
قاتی قایغی آچی حسرت اچمده. (توقای)

مونك اصلی: تیمر چینلك کبك تار زندان اچنده اوطرام، بولوب، اوخشاوچی (زندان)، اورتاق صفت (تار) هم اوخشاتو قیدی (کبك) نك اوچیسی‌ده توشوروب قالدرلغان.

اوخشاتو هم استعاره اوچون مثاللر:

تانك لطیف، طوغدی قویاش، اویناتی، کولدی نورلری؛
اوچدی طورغایلر، اوقی قرآن خدای بلبللری. (اوقماصی)

(اولەنلرنك) توُرلیسندن چقوب طوُرا توُرلی ایسلر،
بعضسینه آصلنغان آل ییمشلر،
صراط کیچوب فردوسده اوطرغاندای،
شاد اولاراق اوطرامز، بز دوست ایشلر.
اوفا، قریم صحرالری فردوسدەی،
مونده یوُرسەك، بار قایغیلر ایسکه توُشمەی؛
هواسی صاف ـ سرخاولرغه شفا بولا،
صولری، آغوب یاتا، صاف کوُموُشدەی.

(مجید غفوری.)

مینم سوُیوُب جیککان آتم - قارا بلەن تیمر کوك،
سز یوغنده آیغه قاریم - اولده یالغز مینم کوك. (خلق جرلرندن)

(ایرتەنگی وقت) آلتن تاوی آرتندن قوُیاش کوله،
یارتی قاراب، اوینی بزگه اوزی پوُصقان.
بوُلوُطلر آخاقلانغان آلتن قانتناش،
چیرەلرنك کوزی یەشلی نور آرالاش؛
بختلی تانك، یاکا تاکنی قوُتلاو اوُچوُن،
اورمان اچن شکغردانا بر صاندوغاچ.
تانك چیشمەسی چر چر کوزدن یەشن قوُیا،
یوُلدوُزلر جلتر جلتر نورن جویا؛
تاو بویلری، ایتەکلری ایسەنلەشدی،
آغاچلر بر برسینه باشن ایه.

. . . .

کوبەلەکلر کیینەلر چەچەك قوُچوب،
قارلوغاچلر اویناشالر تیز تیز اوُچوب؛
تانك وقتی لطافتن چەچوب اوتدی،
کوُلوُب چقدی قوُیاش بزگه ایسەنلەشوب. (اوقماصی.)

کنایه - کنایه لغتده چیتلەتوب ئەیتو دیگان سوز. بلاغت تلنده کنایه دیب، آرالرنده اچکی اوخشاشی بولغان ایکی نەرسەنڭ برسن سویلەب ایکنچیسن، آڭلاتوغه ئەیتەلر. مثال:

شاولی دیڭگز، جیل ئورەدر،
جیلکەنن کیرگان کاراب؛
توڭ وکوندوز اول یوزەدر،
یول بارا یات ایل قاراب.
چقدی جیللر، قوبدی دولقن،
ایل کارابن جیل سوره،
قایسی یوللر، نیندی اوبقن،
تارتا بزنی جان صوراب.

(دردمند).

صو دیڭگزی بلەن بنی آدم حیاتی آراسنده اچکی بر اوخشاش بار: دیڭگزگه توشکان کارابلر صاو سلامت یارغه ایرشولری ممکن بولغان کبک، قای بر وقت آلار قوتلی جیللر، دولقنلر سببلی صو توبینه کیتوب هلاك بولولری‌ده اوچری؛ - کاراب دیڭگز اوستنده بارا، لکن آلدەغی ساعتده نی بولاچغی معلوم توگل، اول یارغه چغارمی، یاکه صو توبینه کیتەرمی؟ دنیادەغی قوملرده حیات دیڭگزینه توشورلگان کارابلردر. بولارنڭده کیلەچگی بیلگیسز: بو قوملر صاو سلامت یەشەیەچکلرمی، یاکه سیاست، اقتصاد وصوغش دولقنلری اچنده بیر یوزندن یوغالاچقلرمی؟

دردمند صو دیڭگزن تصویر اینەده اوز خلقمزنڭ یازمشن آڭلاتا. بو ایکی‌نڭ آراسندەغی اچکی اوخشاشی اوستینه، اثردەگی قای بر سوزلر (ایل کارابن) ده بوڭا یاردم ایتەلر.

کنایەنڭده توبی اوخشاتو. لکن موندە اوخشاتو مادەلرندن برسی‌ده آچق کیترلمی. اوخشاش اچکی وتیرەنده بولا. خلق مقاللرینڭ کوبی، مەثەللرنڭ همەسی، سعید رمییف هم توقاینڭ «پیغمبر» آدلی اثرلری کنایەگه کرەلر.

مجید غفوری «صارقنی کم آشاغان؟»، «جانوارلرغه کیلگان ئولەت» دیگان مەثەللرنده حیوانلر آراسندەغی واقعەلرنی سویلی. لکن بز آندن آدملر حیاتندەگی حاللرنی آڭلایمز.

کنایه بلەن استعارەنڭ توب آیرماسی بار: استعارەدە سوزنی اوزینڭ قویلغان معنی‌سندە آڭلارغه ممکن بولمی (تیمر قول)؛ اما کنایەدە بر حادثەنی سویلەب ایکنچیسن آڭلاتورغه تلەنسەدە، آنی شول اوزینڭ طوری معنی‌سندە اوك آڭلارغەدە یول بولا: سعید رمییف «پیغمبر» ندە اوزینە الهام کیلو مینوتن آڭلاتورغه تلی، لکن بز بو اثرنی شول طشقی معنی‌سندە آڭلاب، مونی پیغمبرلرگە وحی کیلوون تصویر ایتە دیب‌دە قاری آلابز.

مجاز. بو اثردە مجاز سوزی مجاز مرسل معنی‌سندە آلنا. مجازنڭ لغت معنی‌سی اوتمك. بلاغت تلندە مجاز دیب، آرالرندە یاقنلق (علاقە) بولغان ایکی ئەیبردن برسینڭ اسمن ئەیتوب، ایکنچیسن آڭلاوغە ئەیتەلر. بو یاقنلقلرنڭ توری بیك کوب. بیلگیلیرەکلری توبەندەگیلر:

١) اش بلەن قورال آراسندەغی یاقنلق: آنڭ قلم یاخشی. (یازووی).

٢) ئەیبر بلەن آنڭ ایەسی آراسندەغی یاقنلق: کریملر یانوب بتکان (یورطلری)، صادقغه اوطروب قایتدم. (آو باسینه).

٣) اثر بلەن آنی طودروچی آراسندەغی یاقنلق: فاتح کریمنی یاراتوب اوقیم. (اثرلرن).

٤) اورن بلەن آندە بولوچیلر آراسندەغی یاقنلق: مجلس توبەندەگی نەرسەلرگە قرار بیردی. (مجلسدەگی خلق).

٥) ئەیبر بلەن آنڭ اچندەگی نەرسە آراسندەغی یاقنلق: تاغی بر چنایاق اچ. (چەی). آول آیاقغه باصدی، آول کونەرلدی، عربستان ترلدی، آمریقا یاوروپانی اوزدی.

٦) ئەیبرنڭ کیسەگی بلەن بوتونی آراسندەغی علاقە: باشڭ یوغالور، بر قازانڭ ملڭ باش جلقیسی بار.

٧) برلك بلەن کوب آراسندەغی یاقنلق: برلك آڭلاتا طورغان سوزنی ئەیتەبزدە، آنڭ بلەن جنسدەش بولغان کوب نەرسەنی آڭلیمز. مثال:

طوغ یاڭادن معرفتلی آنادن!
یوغیسە سین، ئەی تاتار،
بل، بتەسڭ، دی، نادان. (سعید رمییف).

موندە «تاتار» سوزی برلك كیترلگان. لكن بز اناردن ایرم بر تاتارنی توگل، تاتارلرنی آڭلیمز.

مبالغە. معنی‌نی قوتلیرەك رەوشدە افادە اوچون، بر نەرسەنی طبیعی مرتبەسندن بیك آرتدروب یاكە كیمتوب سویلەو بلاغت تلندە «مبالغە» دیب آتالا.

بر سوزنی كوب مرتبە ئەیتكانلكنی آڭلاتو اوچون: مین آنی سیكسان مڭ قات ئەیتدم ایندی، دیلر.

كوز یەشی یلغە بولوب آقدی، ئینە اوچی قدرلی گنە؛
یوزلرندە قزلرنڭ اوطلر یانا،
قارارغە كوز بوممیچە قویاش (ای) یالا،
یورگاندە آرلی بیرلی بر اش بلەن
بیرلر كوكلر، تعظیم ایتوب، ایلوب قالا. (سعید رمییف).

مبالغەنڭ ادبی قیمتی اوچون آنڭ طبیعی بولووی شرط.

خطاب. بیان قیلا طورغان فكرگە جان بیروچی ــ اسلوبنی تصویری یاصاوچی سببلرنڭ برسی خطابدر. خطاب لغت معنی‌سندە اندەشو دیمك بولوب، بو اورندە ندا خصوصیتی‌دە اچینە آلا. بلاغت تلندە روحگدە اویانغان بر تأثرنی قوتلی رەوشدە آڭلاتو اوچون، سوز اورتاسندە اللەغە، طبیعت ویازمشقە یاكە باشقە نەرسەلرگە مراجعت قیلونی «خطاب» دیب آتیلر.

آللرن بلەگان تاتارلرنڭ
تیك سین، بر اللە!
ئەیت!
بتەرلرمی ایكان تاتارلر بیر یوزندن،
ئەللە بلورلرمی ایكان خطالرن بر آلدە؟ (سعید رمییف).

تكرار. معنی‌نی جانلی وقوتلی رەوشدە آڭلاتو اوچون بر اوك سوزنی قات قات ئەیتو بلاغت تلندە «تكرار» دیب آتالا. مثال:

صزلا، صزلا، صزلا، كوكلم،
صزلا بر توقتامیچە،

صزلا آیلر، صزلا یللر،
صزلا تۆن یۇقلامیچه،
صزلا، صزلاب، سین محبت
یالقنن گۆللر یاصا،
مەڭگی حسرت هم قارا تۆن
یللرن کۆنلر یاصا. (سعید رمییف).

ئەبتە ایرتەنگی نامازغه بیك ماتور موڭلی اذان،
ای قازان، دردلی قازان، موڭلی قازان، نورلی قازان!
موندەدر بزنڭ بابابلر تورلری پۆچماقلری،
موندەدر دردلی کوڭلنڭ هورلری، اۇجماخلری. (توقای.)

مین حیات ازلەدم، حیاتده معنا ازلەدم، حیاتنڭ بارلق راحتلرن فدا قیلدرر مرتبەده قدسی بولا آلورلق ایدیبال ازلەدم. مونی کم ازلەمەگاندر! لکن تابوچی بولغانمی؟ (مرحومنڭ دفترندن).

دردمندنڭ «بوزلرم مانا آلمادم» یده تکرار اۇچۆن مثال بولورلق اثرلردندر.

سوزنی اورنسز تکرار اسلوبنی بۇزا طورغان سببلردن. اسلوبنی تصویری یاصاوی اۇچۆن تکرارنڭ طبیعی بولووی، معنانڭ قوتلی افاده قیلنووینه خدمت اینووی شرط.

جانلاندرو. (تشخیص وانطاق). جانسز ئەیبرلرگه جان بیروب، آلاردن جانلی نەرسەلردەگنه بولا آلا طورغان اشلرنی اشلەتو، ذهن وعقل بلەگنه بلنه طورغان معنوی نەرسەلرنی گەودەلەندروب (تەن اینوب) تصویر قیلو بلاغت تلنده جانلاندرو دیب آتالا. مثال:

(سعید رمییف آولغه قاراب سۆیلی)

کور آیکنی، قایده بار بو،
بر عجائب بیت نوری!
نیندی نورلر صاچراتوب اول
اوینی نەق نورده یۆزه،

نەق كۆلە، نەق يلمايا، نەق
يوری بەغرگنی اۆزە.

شول اوق شاعردن:

اويلانام، اويمه باتام،
طۆرمیەن، اوزم یاتام . . .
یاتماس ایدم‌ده یيبەرمی
آنادن قالغان خطام.
خطام تیرەن، تامری یراق،
بۆتافی دنیا قابلاغان،
قابلاغان‌ده طۆرا، طۆرا هامان،
یافراغن‌ده قاقماغان. . . الخ.

تو قایفدن:

كۆزگی تۆن. مین یۆقلی آلمیم: اۆی تورنده جیل جلی؛
جیل جلامی، آچ ئۆلمنك قورقوسندن ایل جلی.
ــ ایك سۆیۆكلی اشچی اولادم بو یل آچ قالدی دیب،
ایزگی شفقتلی آنامز، مرحمتلی يير جلی.

دردمندن:

مسافر کم، جهانغه باصدی بۆطنی،
بیندی آژغروب آنی زمانه . . .
اۆیۆب چرگان امیدنی... تۆرتدی اوطنی ــ
جۆتۆب اوطلرنی. . . کیتدی... یانا. . یانا. . .

تو قایدن:

بر شترداونی ایشتسەم، آوزمه جانم کیلە،
شبکلەنەم، شلنه قیلورغه ئەلله وجدانم کیلە.

بر برینه قارشی بولغان نەرسەلرنی یەنەشه کیترو. بر برینه قارشی بولغان نەرسەلرنی یەنەشه کیترو ئەینەچك فکر وەمعنی گه جان وصورت بیرە. بو رەوشلی بیان‌ده اسلوبنی تصویری یاصی طۆرغان سببلرنك برندن صانالا. مثال:

قالوب مونده ناچارلر – تورلی چوب چار،
وقتسز کیندیلر حرمتلی جانلر.
قهرمانلر اوتوب کیتدی‌ده باردی،
مقامن طوتدی شول یالقاو ایشانلر،
بار ایردی بتمه‌بز دیب اویلاغان چاق،
نیچوک ئه‌یلندروب صوقدی زمانلر!
قورووب گوللر بزم گول باقچه‌سنده،
طورووب قالدی قیبار، شالقان، صوغانلر. (مجید غفوری)
دنیاده طورسه‌ك، کوررسك هر کونی بر انقلاب،
بر کونی یوواش طورر، ایرته‌نگیسن کیته‌ر دولاب.
اول سینی، اسکه‌نجه‌گه قصقان کبی، قصار، واتار،
بر وقت تارتور اوزینه، بر وقت چیتکه آتار. (م. غفوری).

مصقللاو. (ایرونیه – تهکم) سوزنی کیری معنی‌سنده قوللانوب، یامانلنی ماقتاب، کولوب، سویلاو «مصقللاو» دیب آتالا. مثال:

(غفوری ایسکی فکرلی نادان بر آدمنی تصویر اینه)
راحت، راحت پاراخودده یوروگان وقت
عجب حکیم بر ملاغه اوچرادم،
بلمی یاتقان ایکان بو دنیاده،
بو ملاده علم، هنر فوق‌العاده.
سوز اوزاینی، قصقه‌غنه ئه‌یتکان وقت،
موندی عالم بولماس غربی یاورویاده.

اسلوبنی تصویری یاصی طورغان سببلر بیك کوب. مونده آلارنك مهمره‌کلری، عادتده کوبره‌ك یوروتله طورغانلری صانالدی. بر اوك جمله‌ده موندن صانالغانلرنك بر نیچه‌سی بر یولی تابلورغه ممکن. کتابده کیترلگان مثاللرده موندیلر کوب.

تصویری اسلوب کوچله‌نو نتیجه‌سی بولورغه یارامی، هم بولاده آلمی. روحده اویانغان معنی‌نك قوتی آنی اوزی یاصاب چغارا. هم شول وقتده‌غنه آنك ادبی قیمتی بولا آلاده.

تصویری اسلوب ـ اثرنك زینتی دیب گنه فارالماسقه تییش. اگر اول معنی‌نك تله‌وندن طبیعی ره‌وشچه کیلوب چقغان بولسه، آنك ادبی قیمتی زور. چونکه اول ئه‌ینه‌چك فکرنك بوتون، جانلی وقوتلی ره‌وشده آڭلانووینه خدمت ایتکان کبك اوقوچیغه تأثیری‌ده کوچلی بولا. تصویری اسلوب یازوچینك سوزگه اوستالغندن توگل، بلکه روحی شول ره‌وشلی حس وخیال قیلووندن طووا.

شاگردکه مسئله: ١) ادبی اثرلرنی تیکشروب، بر موضوع حقنده یازلغان نه‌رسه‌لردن برسی ساده اسلوب، ایکنچیسی تصویری اسلوب اولغانغه مثاللر تابوب یازارغه، ٢) اسلوبنی تصویری یاصی طورغان سببلرنك برینه ادبیاتدن مثاللر یازوب بیررگه.

١٢

نظم، نثر هم وزن مسئله‌سی.

اثرلرنك تل واسلوبنده، بر برنده بيك نق آيرلا طورغان، دخی ایکی تور بار: ١) نظم، ٢) نثر.

نظم برنچه کویلی دیگان سوز. ادبیات تلنده، نظم دیب، اثرنك اسلوبی وزن هم قافیه کوزه‌تلوب توزولگان بولوغه ئه‌یته‌لر. بو ایکی صفت کوزه‌تلمه‌سه، نثر دیب آتالا: دیمك، اثرنك اسلوبی: ١) منظوم، یاکه ٢) منثور بولا.

مصراع. کویله‌ب یازلغان اثرنك هر بر یولینه «مصراع» دیله.

قافیه. مصراعلرنك آخرنده ایشتلولری بر تورلی بولغان حرفلرنك کیلووی «قافیه» دیب آتالا.

مثال:

صوغه بارسه‌ك، ایرته‌ره‌ك بار: صوگغه قالسه‌ك، قوملانا؛
اچك پوشسه، چق صحراغه: آنده قوشلر موگلانا.

تاو باشنده صالقن چیشمه، چلدر چلدر آغادر.
بز قایغرمی، کم قایغرسون، عمر اوتوب بارادر.

خلقنك منه بو ایکی اثرنده مصراعلرنك آخری، «قوملانا»، «موگلانا»، «آغادر»، «بارادر» ره‌وشنده، بر تورلی ایشتله طورغان حرفلر بلن بتکان. منه بو خصوصیت قافیه بولا.

وزن. وزن لغتده اولچه‌و دیگان سوز. ادبیات اصطلاحنده، وزن دیب مصراعلرنك بر اولچه‌وده کیلوونه ئه‌یته‌لر.

تللرنڭ خصوصیتینه قاراب وزنلرنڭ تۉرلیچه بولووی. هر بر قوم نظم بلن یازلغان اثرلرده وزن وقافیه‌نی شرط ایتسه‌ده، همه تللرده کۉیلی اسلوبنی اولچی طۉرغان وزنلر بر تۉرلی توگل. تۉرلی تللرنڭ نظملری تۉرلی وزنلر بلن اولچه‌نه. وزنلرنڭ بو باشقه‌لغی تللرده بولغان آیرم خصوصیتلردن کیله.

حاضرگی کۉنده، تیکشرلوب، وزنی فنی یولغه صالنغان تللرده نظملرنی اولچی طۉرغان اۉچ تۉرلی وزن بار:

١) ایجکلر صاننچه، (Силлабическое)

٢) باصملر اعتبارنچه، (Тоническое)

٣) مدلر اعتبارنچه، (Метрическое)

وزنلرنڭ بولای اۉچکه آیرلووی تللرده تابلا طۉرغان ایکی خصوصیتکه نیگزله‌نه: ١) باصملر (اوداربنیه‌لر) سوزنڭ بیلگلی بر اورننده‌غنه بولوب بولماوینه، ٢) مد حرفلرینڭ اۉزۉن وقصقه‌غه بولنوب بولنمه‌وینه.

اگر بر تلده باصم (اوداربنیه) سوزنڭ بیلگلی اورننده‌غنه بولماسه، بلکه، باشده‌ده، آخرده‌ده، اورتاده‌ده کیلووی ممکن بولسه، اول تلنڭ نظملری «باصملر اعتبارنچه» اولچه‌نه. روس تلی شول جمله‌دن. مثال: Тоска́ Го́родъ Стреме́нie بو اۉچ سوزنڭ اۉلگیسنده باصم آخرغی ایجکده، ایکنچیسنده باشده، اۉچنچیسنده اورتاده. عموما روس تلنده باصم سوزنڭ بیلگلی بر اورننده‌غنه توگل - هر یرنده کیلورگه ممکن. شوڭا کوره، روس تلینڭ نظملری «باصملر اعتبارنچه» دیب آتالغان тоническое وزن بلن اولچه‌نه: آنده باصملرنڭ نوبتله‌شووی، بر تەگەلده بولووی کوزه‌تله. نیمس تلنده شول جمله‌دن صانیلر.

اگر بر تلده باصم سوزلرنڭ بیلگلی بر اورنلرنده‌غنه - یا اوّلگی ایجگنده، یا اورتاسنده، یا آخرنده‌غنه - کیله طۉرغان بولسه، اول تلده‌گی نظملر «ایجکلر صاننچه» دیلگان وزن (Силлабическое) بلن اولچه‌نه‌لر. فرانسوز تلنده‌گی همه سوزلرنڭ باصملری صۉڭغی ایجکده‌گنه کیله طۉرغان بولغانغه، بو تلده‌گی نظملرنی شول «ایجکلر صاننچه» اولچیلر. پالاك تلنده

باصملر آخرغی ایجکنك آلغی یاغندەغیەغنه تابلغانغه، پالاکچه نظملرنك وزنی‌ده شول ایکان.

اگر بو تلدە مد حرفلری اوُزوُن وقصقەغه بولنسه، اول تلنك نظملری «مدلر اعتبارنچه» وزنگه صالنا (Метрическое). بوڭا مثال ایسکی لاتین هم عرب تللری.

عربچەدە مدلر تیگز ایکیگه آیرلغانلر: ۱) اوُزوُن مدلر، ۲) قصقه مدلر.

اوُزوُن: قصقه:

واو - ضمه - یقُول - قافدن صوڭ واو - اوُزوُن مد، لام‌دە ضمه - قصقه مد؛

الف - فتحه - بَیان - «ب»دە فتحه - قصقه مد، یادن صوڭ الف اوُزوُن مد؛

یا - کسره - تاْمینْ - «ت»دە کسره - قصقه مد، «م»دن صوڭ یا - اوُزوُن مد.

موندی تللردە وزن مدلر اعتبارنچه - اوُزوُن وقصقه مدلرنك معلوم رەوشچه نوبتلەشوب کیلووندن عبارت بولا.

تاتارچه نظملر نیندی وزن بلەن اولچەنه؟ یوغاردی اساسلرنی قولغه طوْتوب، تاتار تلینه کرسەك، شول حالنی کورەمز: بزدە مدلرنك اوُزوُن وقصقه دیگان تیگز ایکی توُرلیگه بولنووی یوق. بس، بزدە «مدلر اعتبارنچه» - Метрическое وزن بولا آلمی.

ایندی قالا برنچی خصوصیت - باصملرنك بیلگلی بر ایجکدەگنه بولوب بولماوی یاغندن قارارغه.

تلمزنك سوزلرن تیکشرسەك کورەمز، بزدە باصملر سوزلرنك بیلگلی بر اورننده - تیك آخرغی ایجکدەگنه بولا (۱). آلیق مثاللر: آربا، آغاچ، اولەن، اورمان، کوسەك، کیزەك، صاندوغاچ، قارا، زونگەر، کومەك، اونلاب، مەڭگەر، قشقار، قازان، توُتوُن.

چیت تلدن کرگان سوزلرنی‌دە خلقمز اوز ایبینه تارتا: روسچەدە Европа بزدە آنی (думá) دیب آخرغی ایجکنی باصوب ئەیتەلر. (Дýма)

---

۱) بر آز فعللر، بیگرەکدە یوقلقلری بو عمومی قاعدەدن چقغالاسەلردە، بولر آزچیلق یاقدە قالا. البته، قانون کوب یاقغه آوا.

بولرده روسچەده باصم تورلی ییرده، لکن بولرنی - Àтласъ, Амéрика,
تاتار اوزایبینه تارتوب، هەمەسنده باصمنی آخرغی ایجککه کیتروب سویلی.
عموما، بر آز فعللرنی آیروب قویسەق، سوزلرمزده باصم بیلگلی اورنده - تیك آخرغی ایجکدەگنه بولا.

موندی تللرنك نظملری «ایجکلر صاننچە» Силлабическое دیلگان وزن بلەن اولچەنه ایدی، بس تاتارچه نظملرنكده شول وزنگه صالنووی تییش هم طبیعی بولا.

ایجکلر صاننچه وزن - یاخود بارماق حسابی.

Силлабическое ـ ایجکلر صاننچه وزن: ایکی مصراعنك ایجك صاننده برابر بولووندن عبارت. اولگی مصراعده اون ایجك بولسه، صوڭغسیدەده شول قدر بولورغه تییش.

دیمك، تاتارچه نظملرنك وزنی دوروستمی، توگلمی ایکانن بلو اوچون بز آلارده قافیەدەش بولغان مصراعلرنك ایجکلرن صاناب چغامز. برابر بولسه، طبیعی وزنگه صالنغان بولا.

ایجك ـ باصم ـ سوزلرنك قایسی بر ایجکلری باصوبراق - طاوشنی بەروبرەك ئەیتله. بوڭا «باصم» اوداریئیه دیلر. روس تلنده باصم بیك آچق. اما بزده چاق چاقغنه سیزله. ایجك دیب سوزنك آیرم ئوزوب ئەیتله آلا طورغان کیسەگینه ئەیتەلر. آر - با؛ قای - تا؛ تاب - دم. سوزده نیچه ایجك بار ایکانن بلو اوچون ساکنسز حرفلرنی صانارغه کیرەك. سوزده ساکنسز حرف نیچه بولسه، شونچه ایجك بولا. مونده مد حرفلری بوتونلەی اعتبارغه آلنمی ـ صانالمی. سوز باشنده کیلگان «آ» حرفی اصلده «ئا» - همزه بلەن الفدن عبارت دیب قارالا. دیمك «آلما» دیگانده مدلرنی صانامیمز، هر ایکی ناوش حرفی ساکنسز ـ «ئ»ده «م»ده. مونده ایکی ایجك.

ایجك آیروغه بر نیچه مثال: آل - قا، تار - تای، بەی - رەم، او ـ طن، اور - مان، قاب - تا - لر، ق - رق، قر - دق، ق - زل الخ.

فننك عموم تللر حقندەغی تیکشروودن طوغان یوغارغی نظریە بزنك خلق جرلری، ایسکی هم یاڭا ادبیاتمز طرفندن عملدەدە اثبات ایتلگان.

بزدە خلق جرلری، دورت مصراع ایتوب یازو خطاسن تاشلاسەق، شول «ایجکلر صاننچە» دیلگان وزنگە صالنغانن کورەبز. مثاللر:

بو - رە - گە - نی - یاز - د - را - در - بر - مە - حەب - بەت - یال - ق - نی = ١٥ ایجك.

فای - دە - بیر - می - هیچ - دە - مید - ڭا - بوز - لی - صو - نك - صال - ق - نی = ١٥ ایچك.

زەڭگەر کولمەك، قزل یاولق، قزلر کیبە، کوز بولغاچ، = ١٥ ایجك.

قارامیم دشمان سوزینە اوزمنك جانم سویگاچ. = ١٥ ایجك.

صودە بالقلر یوزەدر، صو صالقنن سیزەدر، = ١٥ ایجك.

قاشی قارا بر ماتور، یورەگمنی اوزەدر. = ١٥ ایجك.

جرلرنی وزن بوینچە تیکشرگاندە یازلو رەوشلرن توگل، دوروست جرلی آلا طورغان صاف خلق آوزندن کویلەنووی بوینچە قارارغە کیرەك. یازلودە خطا کوب. خلق اوزی وزنی دوروست بولماغان - ایکی مصراعدەغی ایجك صانی تیگز بولماغان جرلرنی کوتەرە آلمی، بولرغە اوزندن «شول، لەی، آو» دیگان کبك آوازلر آرتدروب، ایجك صانن تیگزلەبگنە جرلی. عموما، ایجك صاناغاندە یازلونی توگل، اوقولونی اعتبار ایتلە.

خلقمزنك ادبی ذوقی قبول ایتکان ایسکی اثرلردن «بدوام»، «کیسك باش»، «قزل آلما»، «طاهر زهرە»، «بوز یگت» منظومەلری‌دە شول ایجك صانی بلەن یازلغانلر.

عثمانلیلر ئلکدە هر بلرگە ایەروب عروضدەغی اون آلتی بحر بلەن اولچەب یازغانلر. لکن حاضر آلاردە طبیعی ازگە توشوب کیلەلر. آلاردە «ملی وزن» یاکە «بارماق حسابی» دیب یورتولگان یاڭا وزن شول ایجکلر صاننچە — Силлабич. وزندر.

حاضرگی شاعرلرمزنك طبیعی ذوقلیلری‌دە شول یولدن بارالر. بزدە حاضرگی کوندە دورت، بیش، جیدی، سیگز، اونبر، اون ایکی، اونبیش، اون آلتی ایجکلی وزنلر یوری.

مثاللر:

دورت ایجکلگیگه: قیغاچ قاشم، کیچکی اذان،
آصل تاشم، کیچکی اذان،
یۇقلایق ایکەو؛ موگلر، اویلر،
یۇقلا ایرکە، کیلە آندن. (توقای).
یۇقلا بەبکە،
بەوکەی، بەللی، بەو. (دردمند).

بیش ایجکلیگه:

قارنایدی جهان، بۇز هم قار اردی، پچەن بازاری،
گۇللرده بندی، صولر یۇکۇردی، تاتار مزاری،
کیچمکده زمان، یغلاب یلغەلر، بونلر ایکیمەس
قشلرده جیندی. یەشلر توگلدی. (ایکی ایمەس)
(دردمند). (توقای). های برله باری.
(اوقماصی).

«صاق صوق» بەیتی‌ده شول جملەدن.

جیدی ایجکلیگه:

طاهر دیگان اسم بار، گوهر باشنگ ئەیلەنوب، عزیز بالام طۇر ایندی،
پاك كۇمۇش‌دەی‌جسمم بار، آلتن‌تەننگ‌بولغانوب، اوبقۇنگ‌طویغاندر ایندی:
باشم کیسسەنگ، وعەدن، دارغه آصلور ایرمیدنگ بوتەن بالا مکتبکە،
قایتمی طۇرغان اشم بار. قاراغاندای کوز بولوب. باروب طولغاندر ایندی.
(طاهر زهرەدن). (بوز یکت‌دن). (غفوری).

مجید غفوری‌ننگ «ملی شعرلر» دیگان مجموعه‌سنده بولرننگ هر قایوسینه مثاللر بار.

سیگز ایجکلیگه:

یغلاتماگز بز یەشلرنی، یتیم بالا کبك حالنگ، ئەتکەی اذان ئەینەدرله،
توکدرمەگز کوز یەشلرنی تۇسنگ‌صاری‌بوق‌جمالنگ، ئەینەدرده قایتادرلا،
زنهار آتام، آتام، زنهار، کیتکان‌سننگ‌هب‌کمالنگ شول‌چیگه‌ننی‌بیك‌قزغانام،
اوقۇتگز بز یەشلرنی. نیدن‌بوحاللره‌تۇشدنگ؟ یالغز قرده یاتادرلا.
(دوماوی) (غفوری) (چیگەن بەیتی)

دردمندننگ «کاراب»ی شول وزن بلەن یازلغان.

اونبر ایچکلیگه:

کوڭلی بولمادم، بولمام عمرگه
طوغانمندر طوغاندوق قایغی برله.
آیاز کیچلر بولوب کوکدن قارانسه‌م،
قاریم اوز یولدوزمنی تیك تابا آلسه‌م،
تابام نورسز، سونه‌ر توسلی طورا اول
جهانغه بر بیکار لعنت اورا اول.
(سعید رمییف)

باشلیق ئه‌لی سوزنی قاراحه‌ت ایله
یاد ایته‌رلر، کم بله، رحمت ایله.
آلدمزده آت کیمیتن کوره‌لم،
هم میکینن جمعتینه ایره‌لم
(جمعیت توگل. جمعت اوقولا)
(توقای)

سعید رمییفنك «پیغمبر»ی شول وزنده.

اون ایکی ایچکلیگه:

توزلی یاقده قوشلر چوزلی، هوا طومان.
نور تارالا یوواشقنه کورینه اورمان. (اوقماصی)

اون دورت ایچکلیگه:

قارلر یاوا توزولوب، توبه‌ه، توبه‌ه تزلوب.
مسکین فاتح اولگان دیگاچ، کیله خلق تزلوب. (فاتح به‌یتی)

اونبیش ایچکلیگه:

لطیف آغای باقچه‌سنده صو سیبه‌در صوغانغه،
شمس کمال صوغه توشکان، کونوچی اورص قوغانغه (شمس کمال به‌یتی).

اون آلتی ایچکلیگه:

باشماغمنك باشی باشقه، باصماس ایدم شول واق تاشقه،
مین آلدانم باشم یه‌شکه، بیرچی یکت باشماغمنی!
کونلر آرتی، کونلر اوزا، به‌ش یکتنك یوزی صولا،
سینی کورسه‌م، کوڭلم بولا، طوقتا، بیوم، باشماغکنی.
(باشماق به‌یتی).

بو صانالغانلر خلقده هم یازما ادبیاتمزده کوبره‌ك یوری طورغان وزنلردن برر نمونه. لکن بو ـ کیسکن چیك توگل. وزنلر آراسنده «بارماق حسابی ـ ایچکلر صاننچه» وزنی ایك جیگلی هم هر تورلی قالبلرغه کررگه ایك اوڭغایلیسی صانالا.

«ایچکلر صاننچه» اولچه‌ونده بر نظمنك همه مصراعلری بر تیگز بولو

لازم ایتلمی. بلکه، قافیەدەش مصراعلر آراسندەغنه بونی کوزەتو ضرورنابلا. بو اوك نظمده ایکی توրلی وزن بولورغه - بر تورلی مصراعلر دورتەر ایجکلی، بر تورلیسی بیشەر بولورغه ممکن. دردمندنك «بللو» سی بلەن «بوزلوم مانا آلمادم» شول جملەدن.

شاعرلرمزدن سعید رمییف کوب وقت بو مصراعنی ایکیگه بولوب یازا - یا که هر مصراع آراسنده توگل، بلکه، قافیەدەش مصراعلر آراسندەغنه ایجك صانن تیگز یاصی. «صزلا کوکلم»، «آلدانغان»، «آول» شعرلری بوکا مثال.

بو خصوصیت خلق جرلرندەده کوب اوچری:

بنم سویوب جیککان آتم، آغیدلنگ آریاغنده = سیگزەر ایجك،
قارا بلەن تیمر کوك، قویلر یوری چابنده = جیدیشەر،
سین یوغنده آیغه قاریم، قالفاق چوقن چەینەب جلی، = سیگزەر،
اولده یالغز مینم کوك. بیك صاغنغان چاغنده. = جیدیشەر.

نظمده آهنك مسئلەسی. اسلوبنك توب شرطلرندن برسی - آهنگلی اولمق ایدی.

آهنگنك یوغاری مرتبەسی «موسیقیت» دیب آتالا. (موزیقالنوست).

منثور اسلوب بلەن یازلغان اثرلرده بو صفت سیره کلەب تابلا آلسەده، مونك ایك یوغاری مرتبەسی نظمدەغنه ایرشلەدر.

نظم دیمك، موزیقا کوینه صالوب سویلەو دیمکدر. وزن وقافیه کوزەتو شول موزیقاغه ایرشو اوچون کیرەك. لکن کامل موسیقیت اوچون وزنلرده مصراعلرنك ایجك صانده برابر بولووی اوستینه، نظمدەگی سوزلرنك بیلگلی بر نوتا بوینچه بارووی، شول نوتانی رعایه اوچون، سوزلردەگی باصملرنك اوداربنیەلرنك طبیعی اورنلرندن قوزغـاتلماوی نظم اوچون زور آرتقلق صانالا.

بزده باصملر سوزنك آخرغی ایجگنده بولا. نظمی اوقوغانده باصم شول طبیعی وزندن قوزغالورغه - اورناغه یەیسه باشقه کیلورگه مجبور بولماسون.

بو خصوصیت نظمده توب شرط توگل، لکن زور کمالت.

ایکنچی بولک.

(شعری اثرلر حقنده بولغان قانون ونظریه‌لر.)

۱

شعر ونثر.

مسئله‌نگ تاریخی یاغی. عربلر، نظملرنی تیکشره طورغان «عروض» فنن «شعرده‌گی وزننگ دوروست بولوب بولماوین بلدره طورغان علم» دیب تعریف قیلالر. شعر تعریفنده: وزن وقافیه مقصود بولغان کلام، دیلر. بولردن آچق آنگلاشلا، بورونغی عرب نظریه‌سنده نظم بله‌ن شعر معنی‌ده‌ش سوزلر بولوب یوروگانلر ایکان.

عرب تأثیرنده توزولگان بورونغی عثمانلی ادبیاتنده‌ده شول‌اوق حال کورینه. تورکلرنگ الوغ محررلرندن مرحوم ابوالضیاً توفیق اوزینگ مشهور مجموعه‌سنده شعرنی «موزون کلام» دیب تعریف ایته. آنگ زماننده‌غی باشقه یازوچیلرده شول‌اوق اوزدن بارالر.

روس ادبیاتی تاریخینه قارالسه، آنده‌ده اون جیدنچی عصرنگ صونگلرینه چاقلی شول‌اوق قاراش حکم سورگانن کوره‌چکمز.

تاریخده اسمی قالغان محررلردن Тредьяковскій اوزینگ «نظم هم شعر حقنده» دیگان بر اثرنده ئه‌یته: «نظملر تزو بله‌ن شاعر بولو لازم توگل. بزده حاضرگی کونگه‌چه بو ایکی سوزنی بر معنی‌ده یوروته‌لر. بولر آیرلورغه تییش!» دی.

آنگ بو سوزلری تریدیاکوفسکیگه قدرلی روسده نظم بله‌ن شعرنی معنی‌ده‌ش لغتلر دیب قارالغانلغن آچق کورسه‌ته‌لر.

اوزگەرش، علم ومدنیت، بولر بلەن ادملرنڭ آڭلری کوندن کون اوزگەرە — اوسە وتوزلە بارغان شیکللی، شعر بلەن نظم مسئلەسینە قاراشدە حاضر ایندی بوتونلەی اوزگەرگان. شول اوق روس محرری شعر بلەن نظمنڭ ایکیسی بر برینە بوتونلەی باشقە بولغان ایکی نەرسە ایکانن کوییەدە، هر برینڭ آیرم معنیلرن، آیرم خصوصیتلرن کورسەتوب کیتە.

عثمانلی ادبیاتندەدە صوڭغی تیکشرو وچیلر حاضرگی فنی آڭلاو یولبنە غرب ازینە توشدیلر.

مرحوم معلم ناجی اوق اوزینڭ «اصطلاحات ادبیە»سندە بو ایکی معنینی آیرو حقندە بر تجربە یاصی. الوغ استاذ اکرم بك اوزینڭ «تعلیم ادبیات» ندە، شهاب‌الدین سلیمان «صنعت تحریر وادبیات»ندە، محی‌الدین افندی «یڭی ادبیات»ندە هم محمد جلال بك «عثمانلی ادبیاتی نمونەلری» دیگان اثرندە شعر بلەن نظمنی اولگیلرگە بوتونلەی باشقە رەوشدە تعریف ایتەلر.

مشهور ادیب عشاقی زادە خالد ضیأ بوتونلەی نظمسز یازلغان بر اثرن «منثور شعرلر» دیب آتیدە، خلق طرفندن بولووی احتماللانغان اعتراضنی اعتبارغە آلوب، مقدمەسندە توبەندەگی سوزلرنی یازا:

«شعرنی وزن وقافیەدە آرایانلرنڭ ایدەچککی اعتراضلری عندمدە هیچ‌اهمیج قالور!».

بو سوزلرنڭ تاتارچە معنیسی: شعر باشقە، نظم باشقە؛ وزن وقافیە کوزەتلودن شعر بولوچیلق لازم بولماغان کبك، شعریت اوچون‌دە وزن وقافیەنڭ هیچ بر کیرەگی یوق، دیمکدر.

حاضرگی کوندە ادبیات عالمی هم شونی بوتون عملی بلەن اثبات ایتوب بارا. گانچاروف، گوگل، تورگینف، داستایوفسکی کبك محررلر بزگە بر دانە نظم قالدرمادیقلری حالدە روس ادبیاتی دنیاسی آلارنی: «الوغ شاعرلرمز» دیب آتی، ادبیات تاریخلری آلارنی شول اسم بلەن یوروتە.

نثر سوزینڭ ایکی معنیسی. اثرنڭ اسلوبندە وزن وقافیە کوزەتلمەسە، اول نثر بولا ایدی. بو - برنچی معنی. نثرنی بوروڭ زماندن اوق شول معنیدە قوللاندیلر. لکن بو — سوزدە نثر، اسلوبدە نثر دیمك بولا.

ایکنچیسی — سوز واسلوب یاغن بوتونلەی اعتبارغە آلمی، یعنی اثر وزن وقافیە بلەنمی، یاکە برلردن باشقەمی یازلغان، آندە اشی یوق، نثر

سوزینڭ ایکنچی معنیسی ـ اثرنڭ اچکی یاغی، مندرجەسن توب اوینی کورسەتو رەوشن گنداعتبارغەآلا. قصقەسی: ۱) سوزدەنثر بار، ۲) معنیدەنثر بار؛ نثر سوزی برنچی معنیدە قوللانلسە، نظمغە قارشی قویلا، ایکنچی معنیدە ـ شعرگە قارشی، شعریتسز دیب اڭلانا.

حاضرگی قاراش. بزمشهور «یوسف» کتابن اوقوب چقسەق، یعقوب پیغمبر، آنڭ اون ایکی اوغلی، یوسف بلەن زلیخە، یوسفنڭ محنتلری، مصرغە سلطان بولولری، برادرلری بلەن یا کادین اوچراشولری، آتاسینڭ یغلاوی، آخردن تاغی قاوشوب، شادلقغە ایرشولری، عموما، جانلی کشیلرنڭ جانلی صورتلری کوز آلدمزغە کیلە، شولرنڭ باشندن کیچکان حاللر، اوزمز اچندە قایناغان رەوشدە، جانلی بر واقعە بزنڭ خیالمزدە قالا. ـ یعنی بو اثر تورلی کشیلرنڭ هم شولر آراسندەغی واقعەنڭ جانلی صورتن بزنڭ خیالمزدە طودرا، شول صورتنی بزنڭ کوز آلدمزغە کیترە. ـ بولر بزگە آیرم بر دنیانی رسمدەگی کبک یاصاب کورسەتەلر.

کویلی ایمان، کویلی تجوید یاکە بدوام کتابلرن اوقوسەق، بولر بزگە ایمان طورندە معلومات بیرە، میم ساکن باغە بولقسە، نیچک اوقورغە کیرە کلگن اویرەتە، نیندی عمللر قیلورغە، نیندیلردن صاقلانورغە تیشلگی حقندە وعظلر سویلی؛ بولردن بر قاعدە، بر حکم، بر وعظ آلامز، اما خیالمزدە هیچ بر تورلی صورت، هیچ بر جانلی واقعەنڭ رسمی طومی.

تاتار خلقینڭ آور یازمشی نیدن طوغان؟ بو حالدن قوتولورغە نیندی چارە بار؟ صوڭغی یللردە کوب جانلرنی عذابلاغان بو مسئلە حقندە کوب مقالەلر، کوب اثرلر یازلدی. بر یولر یاوروپا بلەن آزیانڭ طرشلغی، بلمگە قاراشی، اخلاق وفکری حقندە تورلی صفرلر یاردمی بلەن محاکمە یورتوب، بر تورلی نتیجە چقارا، ایکنچیلر تاغی شولای اوق یوغارغی اوی طورندە تورلی دلیللر بلەن اثبات یولی ازلی. سعید رمییف «تاڭ وقتی» دیگان اثرندە بو توب اوینی آڭلاتو اوچون بوتونلەی باشقە یول طوتا. اول خیالی بر واقعەنڭ صورتن بیرە: تاڭ وقتندە برەونڭ شول آور اوی بلەن عذابلانووی،

بزنی خراب اینکان نەرسە، «اوزی تیرەن، نامری براق، بوتافی دنیا قابلاغان» بر خطادن عبارت ایدیکی، قویاش چغووی، یەش قز کورنووی، آنك آوزندن چققان سوزی. هر طوغریدە منه شوندی ایکی تورلی اویلاو بار، هر اوینی ایکی تورلی دنیاغە چغارو - بیان یاکە تصویر - بار. توب اوی هم آندن چغاچق نتیجە براوك بولورغە ممکن، لکن یوللر باشقە: برسی سویلی، ایکنچیسی کورسەتە.

بولای بارسە، تاتار خلقی بنەچك دیگان اوینی تورلی ملتلرنك بتو ویەشەولری هم بو حقدەغی صفرلر بلەن کورسەتو ممکن بولغان کبك، تاتار خلقی خیالندە شولای بەشەتوب، آنك یەشەوندن طوواچق نتیجەلرنی کوز آلدینە کیترە باروب، نهایت، آقتق بلغارنی، بوتون تاتارستانندە قان یەش بلەن یغلاتوب یورەتکاندن صوڭ، بلغار خرابەسندەغی تاریخی منارەغە مندروب، شوندە آوغان منارە بلەن کومەرگە - شولای ایتوب، تاتار خلقیناڭ، بولای بارسە، بنەچك ایکانلگن کوز آلدمزغە جانلی صورتی بلەن کیتروب قویارغەدە ممکن.

شعر بلەن نثر آراسندە بولغان توب آیرمالرنڭ ایڭ زوریسی منە شوندەدر.

اثر بر نەرسە حقندە واقعی معلومات بیرسە، یاکە منطقی محاکمە یوروتسە، اول نثر بولا.

هندسە، حساب، عموما، ریاضیات حقندەغی اثرلر صان و شکل طوغریسندە منطقی محاکمە یوروتەلر هم بولردن طوغان قانونلرنی بلدرەلر؛ طبیعیات، اخلاقیات، تربیە، تاریخ، جغرافیە کبیلر منطقی محاکمە بلەن واقعی معلومات بیرەلر. - شوڭا کورە بولر همەسی نثرگە کرەلر. شولای اوق، کویلی ایمان کویلی تجوید، بدوام، جزری والفیەلر، گرچە نظم بلەن یازلوب، گوزەل وزنلی وقافیەلی بولسەلردە، تورلی حکم وقاعدەلرگنە بیرگانلکدن، نثر جملەسندن بولالر.

اگردە، اثرنڭ مندرجەسی، واقعی معلومات یاکە منطقی محاکمە بیرودن گنە عبارت بولماسە، بلکە، بر نەرسەنڭ صورتن، یازوچینڭ

خیالنده اورنلاشقان رەوشچە، بزنڭ کوز آلدمزغه کیترسه، بو اوینی جانلی صورتلرده گەودەلەندرسه، اول - شعر بولا.

یوسف کتابی، محمدیه، طاهر، زهره، - شول جملەدن. چونکه بولرده بر ئەیبرنڭ تیك بار بولغان صفت وخصوصیتلرن بار کوینچه، ئەیلوب بیرودن بیگرەك، شونڭ صورتی، یازوچینڭ اوز خیالنده اورنلاشقانچه، اشلەنوب، بزگه بیرلە. «انقراض»، «تاتار قزی»، «شاهزاده»، «صالام طورخان» شیکللی اثرلرده، گرچه نظمسز یازلسەلرده، شعردن بولالر.

مثاللر بلەن خلاصه:

١) یوسف کتابی، شورەلی، محمدیه، تاڭ وقتی — بولر اسلوب یاغندن منظوم، معنی یاغندن شعر؛

٢) حساب کتابی، کیمیا، «امام غزالی» ترجمه حالی، هندسه، اصول تعلیم کبیلر - سوز واسلوب یاغندن‌ده معنی یاغندن‌ده نثر؛

٣) کویلی تاریخ، کویلی تجوید، بدوام کبیلر سوز واسلوب یاغندن نظم، معنی یاغندن نثر؛

٤) «دارالراحت»، «انقراض»، «تاتار قزی»، «معلم» کبیلر سوز واسلوب یاغندن نثر، اچ ومعنی یاغندن شعر.

٢

شعری اثرلر بلەن منثور اثرلر آراسنده توب آیرمالر.

شعر بلەن نثر آراسندەگی آیرماغه قاراب، اثرلر ایکیگه بولنه: ١) شعری اثرلر، ٢) منثور اثرلر.

بو ایکی تورنڭ آیرم خصوصیتلری توبەندەگیچه:

١) منثور اثرلر، عادتده، ساده اسلوب بلەن یازلا، اما شعری اثرلر تصویری اسلوبنی تلیلر.

٢) منثور اثرلرده بر نەرسه حقنده طوغریدن طوغری بلم، تعریف، قاعده وآڭ بیرلگان بولا، شعری اثرلرده موضوع ایتوب آلنغان ئەیبرنڭ جانلی صورتی کوز آلدینه کیترله، یاکه براوی، بر طویغی جانلی

صورتلردە گەودەلەندرلە. (فکر تجسم ایتدرلە). منثورلر آڭلاتا، شعریلر- کورسەتە.

٣) منثور اثرلر، موضوع ایتوب آلغان نەرسەلری حقندە واقعی معلومات بیرە- شول نەرسەنڭ واقعدە بار بولغان صفت وخصوصیتلرنگنە سویلی، شولرنی غنە اوزینڭ مندرجەسینە کرتە آلا، موندە خیالنڭ خدمتی بوتونلەی قاتناشماسقە تییش، اما شعری اثرلردە نەرسەنڭ بار بولغان صفتلری یا کە بولوب اوتکان اشلری بلەنگنە قناعت ایتو لازم توگل، موندە یازوچی شول ئەیبر بلەن تانشو نتیجەسندە، اوز خیالندە آنی نیچک ایتوب، صورتلاغان بولسە، شونی بیرە- موندە بیروچک صورتنی تامملاو اوچون «اوزگدن اویلاب چغاررغە» بول بار. سویمبیکەنڭ ترجمە حالن یازغان کشی، تاریخ بوینچە معلوم بولغان حال، صفت واشلردن اوتە آلمی، قوللندغی ماتوریالنی نەرسە بیرسە، اول شونڭ بلەن قناعتلەنە، خیالن اشلەتورگە آنڭ حقی یوق؛ اما سویمبیکە حیاتندن بر پائیما، رومان، یا کە دراما یازغان کشیگە، شول تاریخی ماتیریالدن آڭلاغان سویمبیکە طبیعتی، آنڭ یەشەگان زمانی صیدرا آلورلق بولغان کورنشلر، اش هم واقعەلرنی، اوز خیالی بلەن آرتدرا آلا. ترجمە حال- منثورلر جملەسندن. شوڭا کورە، آطلاسف اوزینڭ «سیوین‌بیکە» سندە بو قهرماننڭ فقط تاریخ کتابلرندە یازلغان اشلرن، شوندە یازلغان رەوشچە گنە آلوب بارا.

حکایەلر- شعری اثر جملەسندن. شوڭا کورە امیرخانف اوزینڭ «خلق قزلری»ندە سویمبیکە طبیعتی، هم تاریخی قاراش صیدرا آلورلق بولوب تاریخ کتابلرندە سویلەنمەگان کوب نەرسە آرتدرا- تاریخ بوینچە معلوم بولغان سویمبیکەنی بزگە اوزینڭ خیالندە اورنلاشقان بر رەوش بلەن صورتلی، خیالی بلەن آنی بر آز اوزگەرتە، بولغان اشلرن صاناب بتمی، بولماغان، لکن بولا آلووی ممکن بولغان، سویمبیکە طبیعتی صیدرغان بایتاق کورنش وحاللرنی اوزندن اویلاب چغاروب آرتدرا. آی قزینڭ سویمبیکەگە قاراشی، شول وقتقی کورنش، سویمبیکەنڭ قلعە اوستندە کورنووی، آنڭ آق یفەکلرگە تورونوب، یاردم فرشتەسی شیکللی عسکرگە قوت بیروب یوروی، سویمبیکەنڭ زینتلی سرایی، آندە آلتن قریلی یفەک بیشکدە اوغلی اوتەمشنی

تیربەتوب اوطرولری-هیچ برسی تاریخ کتابنده یازلماغان. ترجمه حالده بولرنی کرتورگه حقمز یوق. چونکه منثور اثر بار بولغان، معلوم بولغان صفت واشلرنی گنه بیره آلا، اما حکایەده، پائیماده، اول یوغارغی حاللرنڭ تصویر ایتلووی ممکن. چونکه آنده واقعی معلومات بیرودن بیگرەك، شاعر اوزینڭ خیالنده اورنلاشقان صورتنی بزگه کورسەته. مونده خیالنڭ قاناتشووی هم بولماغان اشلرنی یاصاب کورسەتووی دیگان سوزنی یا گلش آڭلارغه یارامی. شعری اثرلرده خیال اوزی تل گانچه اوزگەرته دیب، سویمبیکەنی جیدی باشلی یاصاو، یا که آنی بر اوزی روسیەنی جیڭگان، یاوروپانی قول آستینه کرتکان بر قهرمان ایتوب تصویر قیلو-یالغان بولاچق. حیاتده طبیعیلك نیچك بولسه، شعرده خدمتی کورنه طورغان خیالنڭده طبیعیلگی بار:-خیالده طبیعیلك-شعرنڭ توب شرطی.

آیغه سیاحتنی یا که مڭ یلنی صوڭغی حیاتنی تصویر ایتەچك آدم، منترجەنی خیال یاردمی بلەن طودرسەده، بوتونلەی اوزی تلەگانچه قیلاندرا آلمی، خیالده طبیعیلكنی رعایه ایتەرگه اولده مجبور.

ناپالیون، چینگز، عیسی وصیزرلر حقنده ترجمه حال یازوچی کشی تاریخی ماتیریال چیگندن بر قارش اوته آلمی؛ اما بولر حقنده روماتلر، تراگیدیه وپائیمالر یازوچی شیکسپیر، اووایلت هم طولستویلر، شول تاریخی ماتیریال یاردمی بلەن تانوغان قهرمانلرن، شول اوق ناپالیونلارنی، اثرلرنده خیاللری یاردمی بلەن صورتلیلر، تاریخ کتابنده بولماغان، لکن قهرمانلرنڭ طبیعت وروحلری هم یەشەگان دورلری وحاللری صیدرا آلغان کوب واقعەلرنی اوزلری آرتدرالر.

مونڭ برنچیسی-منثور اثردن، صوڭغیلری-شعری اثرلردن بولا.

٤) منثور اثرلرگه منترجه بیرەچك، آنی طودراچق نەرسه: تیکشرو، تجربه هم عقل. شعری اثرلرده ایسه بولرغنه جیتمی، آنده بولر اوستینه: آدمنڭ حس وخیال قوتی کوب اورن آلا. بوڭا سبب شول: منثور اثرلر عادتده اوزلرینه موضوع ایتوب، طوتوب تیکشرگه، ایلن بوین اولچەب دیگاندەی، قارنورغه، تجربەگه صالورغه ممکن بولغان نەرسەنی آلالر.-آلار بیلگلی بر مادیة تیرەسنده ئەیلەنە. اما شعری اثرلر، گرچه طشقی عالمنی

مادی حیاتنی تصویر اینسه‌لرده، کوب وقت بو طشقی عالم ـ تیك بر قابققنه، کوڭلده‌گی معنی‌نڭ صورتی وکییمیگنه بولا. ـ آنڭ تو بینه معنوی بر فکر، مادی بولماغان بر معنی صالنا.

شوڭا کوره، شعر عقل وتجربه چیگنده طوقتی آلمی، آنڭ اوز عالمی ـ به‌شرن، تیره‌نده، طومان ومعنویات اچنده. بو عالمگه، هندسه یا که کیمیاده، تاریخ وجغرافیه‌ده بولغان کبك، قولیڭا قورال آلوب تجربه یاصارغه کرر حال یوق. بولر تیکشرو وتجربه‌گه بیرلمی طورغان معنی دنیاسی. عقل، تجربه، تیکشرو بیلگلی بر چیکــکه قدرلی باراده طوقتالا. آندن اچکه تابا یاغی حس وخیالغه قالا. هم بو ایکی قوت عقل وتیکشرو عاجز بولغان نقطه‌لرنی اوزارنچه یاصاب آلوب چغوب، کوب وقت، شول اوق، مادی صورت بله‌ن، بزنڭ آلدمزغه کیترو ب باصدرالر.

اثرلرنی شعر ونثرگه آیرو ـ اختیاری یا که اتفاقی بر اش توگل. اول دنیاده‌غی نه‌رسه‌لرنڭ شول آیرلونی تلی طورغان ایکیگه بولنوونن، بیگره‌ك ده، آدملرنڭ دنیا وحیاتنی کورولرنده، کم ونیچك آڭلاونده، کمنڭ روحنده‌غی معنی‌نی نیچك دنیاغه چغارو استعدادی بله‌ن یاراتلغان بولولرنده طبیعت طرفدن بیرلگان ایکی تورلیگه آیرلولرندن کیله‌در.

شعر بله‌ن نثر ایکسی بر اوك معنی‌نی موضوع اینوب آلا آلا، لکن بو معنی دنیاغه بو ایکینڭ ایکیسندن ایکی صورت بله‌ن چغا. کوب موضوعلر اوز طبیعتلری بله‌ن اوك شعر یا که نثرنڭ ایکیسندن برن تلیلر.

نثر ـ عادتده مادی دنیا تیره‌سنده ئه‌یله‌نه. شعر اچکه، تیره‌نگه، معنی دنیاسینه کیته. شعری اثرلرده‌گی مادی موضوع، مادی حیات، مادی مندرجه بولر ـ شول اچکی معنانڭ دنیاغه چققان طشقی صورتلری گنه بولالر.

بار عشق، بار موڭ وزار، بار طبیعت سویوحسی؛ بار آدم حیاتنده تیره‌ن بر حقسزلق یا که زور بر خطا. بو اچکی معنی‌لر دنیاغه چغارغه صوری هم چغوب باشقه‌لرغه آڭلاشلو اوچون اول تورلی صورتلرگه کیینه: یازلا بر پائیما، رومان یا که دراما. طشقی بر واقعه کورسه‌تله. آنده قهرمانلر طشقی مادی حیات بله‌ن یه‌شیلر، یا که طبیعت تصویر ایتله، چه‌چه‌کلر، آیلی کیچه‌لر، دیگــزلر سویله‌نه. لکن بولر همه‌سی ـ باشقه‌چه طووا آلماغان معنی دنیاسینڭ طشقی قالب وصورتلریغنه‌در.

معنی‌نی شول صورتده گەودەلەندرو ـ شعرنڭ اوزی.

بو تعریفلر چن معنی‌سی بلەن شعر یاکه چن معنی‌سی بلەن نثر بولغان اثرلر حقنده. باشقه بر نەرسەده بولغان شیکللی، شعر ونثر بابنده‌ده یارم شعر ویارم نثرلر بولورغه، شولای‌اوق، شعریتنڭ بیك ابتدائی‌حالتی‌گنه‌تابلورغه‌ممکن. شعریتنڭ مرتبەلری‌دخی‌تورلیچه‌بولا.

بو تعریفلردن ایك نق اوزلەشدررگه تییش بولغانی: شعرنڭ نظمغه باشقەلغی، نثر تعبیرینڭ سوزده نثر یاکه معنی‌ده نثر دیگان ایکی تورلی قوللانلووی، شعر بلەن نثر آراسنده‌غی شول دورت آیرمانڭ بوتون مثاللری بلەن روحقه آلنووی‌در.

٣

ادبیات سوزینڭ بر نیچه تورلی استعمالی.

ادبیات سوزی. ادبیات سوزی بر نیچه معنی‌ده قوللانلا: ١) کیك‌معنی‌ده آلنغان ادبیات، ٢) خصوصی ادبیات، ٣) ادبیات نفیسه یاکه تصویری ادبیات.

برنچی معنی بلەن بولغان ادبیاتکه تلەسه نیندی نەرسه حقنڭ، تلەسه‌کم طرفندن، تلەسه نیندی رەوش بلەگنه یازلغان بولسون، قصەسی، بوتون اثرلر کره. خلقنڭ جرندن، ئەکیەتندن آلوب، حکایه، رومان ودرامالر، تاریخ، هندسه، کیمیا، تربیه وفلسفه حقنده‌غی کتابلرنڭ همەسی بو معنی بلەن بولغان ادبیاتدن بولالر. تاتار خلقی دنیاغه آیاق باصقان کوننەن آلوب، حاضرگه‌چه فن، دین وشعردن نی قدرلی اثر طودرسه، تاتار ادبیاتی سوزی شولرنڭ بارن‌ده اچینه آلا.

ایکنچی معنی ـ یعنی خصوصی ادبیات ـ بیلگلی بر موضوع حقنده بولغان کتاب، مقاله وادبی خدمتلرنڭ بارلغی دیمکدر. مثلا، طب، حقوق، یاکه بولرنڭ آیرم بر مادەسی حقنده تورلی کشیلر طرفندن تورلی رەوشده یازلغان اثرلرنڭ بارلغی: ـ طب ادبیاتی، حقوق ادبیاتی دیب آتاو عادتی بار. ناپالیون، چینگز، یاکه طولستوی طوغریسنده ادبی وفنی نی قدرلی اثر طوغان بولسه، شونی طولستوی ادبیاتی، ناپالیون ادبیاتی دیب یورتەلر. بولر حقنده یازلغان اثرلرنڭ بارلغی ـ دیگان سوز بولا. یاخشی معلم تعلیم وتربیه ادبیاتن یعنی شول طوغریده‌غی فنی وادبی اثرلرنی ـ مطالعەسندن کیچره باررغه تییشلی، دیسەك، شول خصوصی ادبیات اراده قیلنغان بولا.

اوچنچیسی - ادبیات نفیسه یاکه تصویری ادبیات (Худ. Лит.)
دیب آتالدی. ادبیاتنڭ بو استعمالی شعری اثرلر دیگان سوزلر بلەن بر معنیدەدر. شعر بلەن نثر نیچك آیرلسه، شعری اثرلرده نیندی خصوصیتلر بولسه، طبیعی، ادبیات نفیسه سوزیده شولرنی اوق صوری.

نتیجه: - ادبیات نفیسه دیمك. حیات وطبیعتنی جانلی رەوشده تصویر ایدوچی، اچکی معنی‌نی گەودەلەندروچی اچکی وطشقی عالمنی، موجدنڭ خیالنه اورنلاشقانچە، بزگه صورتلەب بیروچی اثرلر دیمك بولا.

مەثەللر، پائیما، رومان، حکایه ودراملر شول ادبیات نفیسه یاکه تصویری ادبیات جملەسینه کره؛ تربیه، اخلاق، هندسه، کیمیا، ترجمه حال کبیلر بو جملەدن بولمی

عادتده ادبیات سوزی شول اوچنچی معنیسنده یورتوله: تاتار ادبیاتی دیب؛ مطلق‌قنه ئەیتلسه، ادبیات نفیسه، یاکه تصویری ادبیاتنی آڭلیلر. لکن اورنی بلەن تگی اوّلگی ایکی معنیده قوللانلوویده بار هم دوروست.

محرر، ادیب، شاعر وناظم. ناظم دیمك، کویلەب یازوچی دیمکدر. کویلی تجویدمی، کویلی ایمانمی، کویلی وعظمی یازغان، عموما، هر بر نظم تزوچی، ناظم دیب آتالا. ناظم سوزی، یازوچینڭ اوز کوڭلندەگی اویلرن آڭلاتووده نیندی اسلوب طوتوون - کویلەبمی، کویسزمی یازوون - کورسەتە.

محرر دیب، کیڭ معنیده آلنغان ادبیاتده اشلەب، کویسز اسلوب بلەن یازوچیغه ئەیتله. حکایەمی، هندسه کتابیمی، دراما یاکه درسلکمی یازا - اگر نظمسز اسلوبنی طوتسه - آڭا محرر دییله.

ادیب وشاعر دیگان سوزلر، صوڭغی ودوروست آڭلاوده معنیدەش اصطلاحلردن. هر منظوم اثرنڭ شعرگه کرووی لازم بولماغان کبك، کوب ناظملرنڭ شاعر بولماوی ممکن. ادیب وشاعر دیمك، ادبیات نفیسه یاکه تصویری ادبیات جملەسینه کرگان اثرلر طودروچی دیمکدر. توركنڭ احمد مدحتی، ابو الضیأ توفیقی، بزده مرجانی هم ناصری - بولر محرر.

فضولی، عشاقی زاده خالد ضیا، تورگینف وگوگل (گرچه بو صوڭغی اوچ منثور اسلوب بلەن یازسەلرده) شاعر دیب آتالالر. قصقەسی، ادیب وشاعر سوزی ایکیسی بر معنیده بولوب، ادبیات نفیسه طودروچی دیمکدر:

طاهر وزهره - تصویری ادبیاتدن، آنی طودروچی ملا احمد اورازایف بزنڭ ادیب وشاعرلرمزدن، «انقراض»، «موفقیت خاطرەلری»، «تاتار قزی» - تصویری ادبیاتدن، بولرنڭ موجدلری - بزم ادیب وشاعرلرمزدن.

«شعری اثرلر» هم «تصویری ادبیات یا که ادبیات» دیگان سوزلر اوچیسی‌ده بر معنی‌نی آنگلاتالر. بولر - معنی‌ده‌ش سوزلردر. شونگا کوره، بزگه بولرنک برسن ایکنچیسی اورنینه قوللانورغه ممکن. آچقراق آنگلاشلسون اوچون، عادتده، شعری اثرلر اورنینه، ادبیات نفیسه قصقه‌لق بله‌ن، ادبیات دیبکنه یورتو بار. کوب اورنده بزده شعری اثرلر تعبیرن «ادبیات» سوزی بله‌ن آلماشدراچقمز.

٤

شعری اثرلرنک بولنووی.

شعری اثرلر، کم طرفندن چقارلولری اعتباری بیله‌ن ایکیگه: ۱) خلق ادبیاتی بله‌ن ۲) یازما ادبیاتقه؛ آلغان موضوعلری، بیان وتصویر ره‌وشلری بله‌ن اوچکه: ۱) روایه، ۲) لیریکه هم ۳) دراماغه بولنه‌لر.

برنچی بولنش.

۱) «بوزیگت» - ملا احمد اورازایف اثری، «حسام‌الدین منلا» - آتیکنزداه‌نقی؛ «فواکه‌الجلسأ» فیوم ناصری طرفندن چقارلغان؛ «جهانگیر مخدوم» - فاتح کریمی حکایه‌سی، «اصابت» - ع. چغتای تألیفی: کوربنه‌که، بو اثرلرنک چقاروچیلری بیلگلی هم بولر وقتنده کتابلرغه یازلوب، ایه‌لرینک اوز قلملرندن چقغانچه صاقلانغانلر؛ بولرده‌غی فکرلر - چقاروچینک خصوصی اوز روحندن‌غنه طوغان - بونگا باشقه‌لر قاتناشماغان.

۲) اما «صاف صوق» به‌ینی، «صالام طورخان»، «اوگی قز» ئه‌کیه‌تلری، «ایر مالسز بولماس، یگت یارسز بولماس» مقالی، هر کون ایشته کیلگان جرلر، تاقماقلر وتابشماقلر کم طرفندن چقارلغانلغی معلوممی؟ - البته یوق. بولر وقتنده کتابلرغه یازلماغان، خلق بولرنی آتا بابادن ایشتو یولی بله‌گنه صاقلی کیلگان.

منه شول اعتباردن شعری اثرلر «خلق ادبیاتی» بله‌ن «یازما ادبیات» دیب اسملنگان ایکی بولککه آیرلا.

ایرم کشیلر طرفندن چغارلوب، وقتنده کتابلرغه یازلغان اثرلر - یازما ادبیاتدن بولا. بوغارغی برنچی نومیر آستنده صانالغان اثرلر شول جمله‌دن.

چغاروچیسی بیلگلی بولماغان، وقتنده کتابلرغه یازلماغان، بلکه خلق آراسنده، بووندن بوونغه سویله‌و - بالالر آتادن، آتالر بابادن ایشتو یولی بله گنه بزگه ایرشکان بورونغی اثرلرنی «خلق ادبیاتی» دیب آتیلر. ایکنچی نومیرده‌غی اثر خلق ادبیاتینه کره‌لر.

۵

خلق ادبیاتی بله‌ن یازما ادبیات آراسنده توب آیرمالر.

ادبیاتنک بو ایکی توری بر برسندن کوب یاق بله‌ن آیرلالر. بو آیرمالرنک ایک ئولک کوزگه تاشلانغانلری توبه‌نده‌گیلر:

۱) یازما ادبیات اثرلری آیرم بر کشی طرفندن چغارلا. اما خلق ادبیاتینه کرگان اثرلرگه بوتون خلقنک ادبی قوتی قاتناشقان بولا. دوروست، بولرنی‌ده باشده شول خلق اچندن ادبی استعدادلی آیرم بر کشی چغارا، لکن کتابقه یازلماو سببلی، چغاروچینک اسمی اونوتولا؛ بارا طورغاچ، اثری‌ده اوزگه‌ره: آنی جرلاوچی وسویله‌وچیلر، اصل حالنچه ئه‌یتوب بیره آلماودن، یا که اوزلرینک ذوق وخیاللری نله‌ودن، بر آز ییرن آرتدرا یا که کیموته‌لر - شولای اینوب، سویله‌وچی وجرلاوچیلر اوزلرینک ادبی قوتلرن اثرگه قوشقان بولالر. نتیجه‌ده، چغاروچینک اسمی اونوتولوب قنه قالمی، آنک اثری‌ده اصل حالندن کوب اوزگه‌روب، شول خلقنک اورتاق کوچی بله‌ن طوغان دییلچک بر حالگه کیله. - یعنی آیرم بر کشی طرفندن باشلانغان اثر عموم خلق قوتینک قوشلووی بله‌ن تمام ایتله. بولرنک خلق ادبیاتی دیب آتالووینک باش سببی‌ده شولدر.

۲) یازما ادبیات اثرلری چققان وقتلرنده اوق کتابلرغه یازلا؛ اما خلق ادبیاتی، اوقو یازو بلمه‌گان قارانغی خلق اچنده طوغانلقدن، وقتنده کتاب بولوب یازلمی، تلدن تلگه کوچه؛ آنی خلقنک خاطری صاقلی، تلی تارانا.

آلارنڭ یازما ادبیاتقه قاراغانده قصقه بولوچیلغی‌ده شول سببدندر. چونکه آرتق اوزون نه‌رسه‌لرنی ذهنده صاقلاب، بوونڭدن بوونغه تل آرقلیغنه بیره کیلو بیك مشکل حال.

٣) خلق ادبیاتینڭ (ئه‌کیه‌نکه باشقه‌لری) کوبی، منظوم بولا. منظوم بولماغانلری‌ده بیك آهنگلی، همه‌سی قافیه‌لی (سجعلی) بولا. چونکه بولر خاطرگه آلورغه‌ده، سویله‌رگه‌ده جیکل. یازما ادبیات اثرلرینڭ کوبی نثر بله‌ن یازلا.

مقال وتابشماقلر نظمسز. لکن بولرده آهنگ بله‌ن سجع بیك نق کوزه‌تله. شولای بولماغانلری خلق اچنده یه‌شی آلمی - اونوتولا.

٤) یازما ادبیات اثرلری، کم طرفندن چغارلغان بولسه، شول کشینڭ اوز فکرن، اوز قاراشن‌غنه آڭلاتالر. باشقه‌لرنڭ آڭا قاتناشوب قاتناشمولری برده اعتبارغه آلنمی. اما خلق ادبیاتی، بوتون خلقنڭ قاراشن بوتون خلقنڭ فکر، حس وخیالن افاده ایته‌لر. شولای بولماغانده، خلق آنی خاطرینه آلماس، برسی ایکنچیسینه سویله‌مه‌س، قصقه‌سی، اثر یه‌شه‌مه‌س ایدی. چونکه خلق ادبیاتینڭ باشی اوقویازو بولماغان بورونغی زمانلرده. اول وقتده حاضرگی کبك، ضیالی هم قارا خلق دیب آیرلو بولماغان. همه کشی، دیبه‌رلك، فکری، طویغیسی، جان تورکلگی یاغندن، بر توسلی، بر برینه یاقن بولغان؛ اثرنڭ ایه‌سی شول توگه‌ره‌کدن چققانغه، البته، آنڭ اوز اثرنده ئه‌یتورگه تله‌گان معنیسی، باشقه‌لرنڭ روحنده‌غیغه اوخشاغان. شوڭا کوره، آنی یادلاغانلر، اوز کوڭللرندن چققان کبك، یاراتوب، اوز کوروب، باشقه‌لرغه سویله‌گانلر. باشده، چغاروچینڭ شخصی آیرماسی، احتمال، چاقغنه سیزلگاندر، لکن باشقه‌لر آوزینه کروب، تلدن تلگه یوری، هر کم اوزنچه یاصی باشلاغاچ، اول شخصی آیرما بوتونله‌ی یوغالا.

شوڭا کوره‌ده، خلق ادبیاتینه کرگان اثرلر، اچکی وطشقی یاقلری — معنی واسلوبلری اعتباری بله‌ن بر برسینه بیك اوخشیلر. جرلرنی اوز آرا، مقاللرنی دخی بر برینه چاغشدروب قاراسه‌ق، بز بو حالنی آچق کوره‌مز.

اما یازما ادبیات اثرلری کیره‌ك اسلوبلری، کیره‌ك توب اویلری، مندرجه وپلانلری یاغندن بر برسینه بیك باشقه‌لر. موندن یوز یل ئلکی ناپالیون صوغشی حقنده‌غی بیت بله‌ن صوڭغی یاپون صوغشی بیتی بو برینه

تمام یاقنلر. اما قیوم ناصری بلەن فاتح کریمی اثرلرن چاغشدرسەك، تلەسەك، فکر یاغندن، تلەسەك اسلوب یاغندن، بر برینە بوتونلەی باشقە رەوشدە بولغانلقلارن کورەچکمسك.

فقط خلق ادبیاتندە حیاتنك تورلی دورندە طوو اعتباری بلەگنە معنی یاغندن بر آز باشقەلق ممکن: مثلا، تاتارنك مسلمان بولودن اوّل طوغان ئەکیەت وجرلری هم آندن صوڭغیلر.

٥) هر قومنك ادبیات تاریخی خلق جرلرندن، خلق ئەکیەتلرندن باشلانا. دیمك، زمان اعتباری بلەن خلق ادبیاتی یازما ادبیاتدن کوب ئولك طوغان بولا. ایکنچی تورلی ئەیتکاندە، خلق ادبیاتینە قاراغاندە، یازما ادبیات اوزینك یاخشی اشلەنوب چقووی، طشقی تیخنیکەسی یاغندن کوب آلدە بولا. چونکە هر نەرسە بارغان صاین کاملەنە، توزەلە ویاخشرا. یازما ادبیات خلق ادبیاتندن اوسوب کیتکان بر گول بولغانغە، اول طشقی توزولوشی بلەن ادبیاتنك صوڭغی قاعدەلرینە موافق چغا. اما خلق ادبیاتی حقندە مونی ئەیتور حال یوق. بو ایکینك برسن طبیعی اورمانغە، ایکنچیسن اوستا قاراوچینك دقتلی تربیەسیندە اشلەنگان باقچەغە اوخشاتورغە ممکن.

خلق ادبیاتی شعری اثرلر جملەسندن صانالا. شعری بولمق اوچون کیرەك بولغان شرطلر، احتمال، آلاردە بیك آرتق آچق کورینە آلمیلر. چونکە آلار تصویری ادبیاتنك - باشلانغچ مرتبەسی، ایك ابتدائی شکلی. شونك بلەن برابر، آلارنك هەمەسی، حاضرگی کوندە، شعری دیب آتالا طورغان اثرلر یولی بلەن طوغان ایکانلکلرندە شبهە ایتەرگە ممکن توگل.

٦

خلق ادبیاتینك قیمتی.

خلق ادبیاتینك قیمتی ایکی یاقدن:

١) تل وادبیاتنك صافلغینە خدمت یاغندن، ٢) خلقنك روحن آڭلارغە یاردمچی بولو یاغندن. تلگە خدمتی. اوقو مثلی کشیلر چیت تللرنك تأثیرینە توشوچەن

بولا: بزده روسچه اوقوغانلر سوزلرنده، یازولرنده روس لغتی، روس ترکیبی قاتناشدرالر؛ بخارادن قایتقان داملالر صارتچه بوطیلر، مصر وعربستان یېرنده تربیه آلغان عالملر کیره‌ك لغتلرنده، کیره‌ك جمله تزولرنده عرب تأثیرندن قوتولا آلمیلر؛ عموما، کم قایسی قومنڭ ادبیاتی بلەن تربیەلەنسە، آنارده شول تلنڭ اثری بولمی قالمی. اگرده هیچ بر چیت قومنی کورمەگان، چیت تلنی ایشتمەگان قارچقلر، قارانغیده یەشەگان خاتونلر، عموما، شول قارانغی خلق اچنده طوغان جرلر، مقال وئەکیەتلر بولماسە، تلنڭ صاف وطبیعی روحن تابارغه ممکن بولماس ایدی، تل وادبیات دیگان نەرسەنی شول چیت تأثیرلردن قوتولدرو ـ چندن‌ده مشکل بولور ایدی.

بو یاقدن قاراغانده، خلق ادبیاتی ـ ملی تلنڭ، عموما، یازما ادبیاتنڭ صافلغن صاقلاوچی فرشتەسی، هر خلقنڭ تل وادبیاتنی اوز روحنده صوغارا طورغان صاف چیشمەسی‌در.

خلقنی آڭلارغه یاردمی. بورون زمانلرنڭ جر وئەکیەتلرگه ناچار قاراون جیمرگان نەرسه ـ هر بر قومده اویانغان ملیت آڭیدر. عموما، خلق ادبیاتینڭ قیمتی، آنڭ، تاو اچلرنده یەشرنگان اصل جوهرلرنی مڭ مشقت بلەن قازوب چغارغانداى، ازلەنوب تیکشرلوب جیلووی، ملیت آڭی بلەن بیك نق باغلانغان هم شونڭ بلەن برگه طودی. اوزینڭ بوتونلەگن صاقلاب مدنیلەشورگه تلەگان هر بر قوم خلق ادبیاتینه بردن شول تل صافلغینه خدمت یاغندن اهمیت بیرسه، ایکنچیدن شول، جر، مقال وئەکیەتلرنڭ خلقنی آڭلارغه یاردم ایتووی جهتندن آلارغه اهمیت بیره. بیك مشهور سوز: خلق ادبیاتی ـ خلق روحینڭ سحرلی کوزگیسی. خلق، نی اویلی، دنیاغه نیچك قاری؟ ـ مونی آڭلاو اوچون بزگه اڭ دوروست یول ـ خلق ادبیاتن تیکشرودر. چونکه، خلقنڭ یورەگندەگی قایغیسی، شادلغی، تجربه بلەن طوغان یاخشی حکمتلی اویلری، آنڭ خیالینه آزق بولغان صورتلر، آڭا قزقلی کورنگان واقعەلر، آنڭ اوینی، کولکیسی، عموما، بوتون جان ویورەك حیاتی شول جرلر، مقاللر، بەیت وئەکیەتلر آرقیلی ئەبدلە کیلگان.

٧

بزده خلق ادبیاتینك تۆرلری.

بزده خلق ادبیاتی اسلوب یاغندن ایکیگه بولنه: ١) منظوم، ٢) منثور. ئەکیەتلر بارده منثور اسلوبلی. مقاللر بلەن تابشماقلرده منثور اسلوبده؛ لکن بولر منظوم دیەر درجەده قافیەلی هم آهنگلی بر رەوشده تۆزۆلگانلر. مثاللر:) ایرته اوگماغان کیچ اوگماس، کیچ اوگماغان هیچ اوگماس. آشاسەڭ تشکه کره، آشاماسەڭ تۆشکه کره (مقاللردن) ٢) آق ییر آچدم، قارا بوغدای چەچدم، جانی بلەن سۆیلەشدم. آق کیم کیگان، باشی توشەمەسگه تیگان. (تابشماقلردن).

خلق ادبیاتینڭ اچکی خصوصیتلر یاغندن بولنووی- معنی ومنثرجه یاغندن بزنڭ خلق ادبیاتی جیدیگه بولنه: ١) بەیتلر، ٢) جرلر، ٣) ئەکیەتلر، ٤) مقاللر، ٥) تابشماقلر، ٦) تاقماقلر، ٧) تاقمازالر.

بەیتلر - قایغیلی یاکه کۆلکیلی بر واقعه حقنده چغارلغان منظوم اثرلرگه «بەیت» دیلر. ایکی کۆندن صوڭ طویی بولاچق عائشه توتاش کر چایقارغه بارغان ییرنده صوغه باتوب ئوله. بو، البته، بیك قزغانچ هم بیك قایغیلی بر واقعه. خلق موگا صالقن قان بلەن قاراب قالا آلمی، آنڭ جانی قوزغالا، شول حقده قزغانوب بر سوز ئەیتەسی کیله. آرادن بر استعدادلیسی اوچری‌ده «عائشه قز بەیتی» چغارا. گۆلصۆلونڭ یکتلر بلەن یورۆب یامان آتی چغا. خلق موگاده طنچ قاری آلمی. آنڭ هجو قوتی اویانوب، شول ناچارلقدن طیبلا آلماوچیلردن کۆلەرگه تلی. چغارلا «گۆلصۆلو» بەیتی.

مثاللر: قولمدەغی گۆموش یوزك، کۆنگه قارشی اریدر،
تال چبقدای زیفا بویم، صو تۆبنده چریدر. (عائشه قزدن)
تاقتاچیلر تاقتا یارا، ایندی تاقتا بته دیب،
صۆلو مسکن اوکروب جلی طویباق جانم کیته دیب.

صۇلو كېگان كولمه‌گك طوبىاق بير گان بوله‌كمى؟
كولمه‌ك بير گانده ياراتدك، ايندى شولاى كېره‌كمى؟ !
(گولصۇلۇ به‌يتندن)

صالدانقه آلنو، صوغشقه كېتو - خلق حياتن دولقنلاتقان واقعه‌لردن، بو حقده بيك كوب به‌يتلر چغا كيلگان.

ايمه‌ن آغاج قاتى آغاج، قاين آغاج چراغاج؛
مايور آلا، پيسر يازا، پاديشالر صۇراغاج.
پر ييومنك ته‌ره‌زه‌سى، چاقرمدن يالترى؛
پر ييومغه باروب كرگاچ، به‌ش يۇره‌گم قالترى.
بو يل تكه‌كان قارا كييمم مين كيمه‌دم قووانوب؛
ئه‌لله بو يل كيتمه‌م ديب يۇرۇگان ايدم جووانوب.
اورامليردن بز اوزابز، چانالرغه تۇيه‌لوب؛
بزنك جانكه‌ى قاراب قالدى، باغاناغه سۇيه‌لوب.
(نيكروت به‌يتندن)

فرانسوزنك آى آتلرى، بارده ييفه‌ك طشاولى؛
فرانسوزنك كازا كلرى، ئه‌فيسه‌رگه اۇخشاولى.
فرانسوزنك كارابى، اوط ياغالر ميچينه؛
ياڭغر كبك يه‌دره ياوا، مه‌سكه‌و شه‌رى اچينه.
(وطن صوغشى حقنده)

بزده ايك مشهور به‌يتلر: «صاق صوق»، «باشماق»، «آشقازار»، «صاقمار صو» هم بۇرۇنغى، ايرلر قيافتينه كروب مدرسه‌ده اوقوغان «جيدى قز» به‌يتى‌در. بولرغه باشقه‌ده موڭارچه جييلماغان، مطبوعاتكه چغارلماغان بيك كوب به‌يتلر خلق اچنده يۇريلر.

جرلر. اوته‌سكده، عمر، آى اوته‌سك،
قارتايتوب اوق ئه‌ره‌م ايته‌سك؛
قارتايتو قايلرك، تاغى‌ده بر حال،
اولتروب اوك، ئه‌ره‌م ايته‌سك.

بزده نظملرنڭ وزنی - بارماق حسابی، یعنی مصراعلرنڭ ایجك صانندە برابر بولووندن عبارت. سوزده ایجك صانی - ساکنسز حرف صاننچه بولا. مد حرفلری بوتونلهی اعتبارغه آلنمی - آلارحسابلانمی. دخی: یازغانچه توگل، جرلانغانچه، ایجککه بولنه. شولرنی اعتبارغه آلوب، بوقارغی مصراعلرنی ایجککه آیرسهق، برنچی بلهن اوچنچی اونار ایجکلی، ایکنچی بلهن دورتنچی طوغزار ایجکلی ایکانی کورینه. عموما بو کوب جرلرده شولای. موڭا ایکی تورلی تأویل کورسهتهلر: ۱) خلق جرلری استثنا، دیلر، ۲) خلق جرلری دورت مصراعلی توگل، ایکیگنه مصراعلی، دیلر.

استثنا دیگان سوز کیلمی: یازما ادبیات شبههسز خلق ادبیاتن نیگز ایتهرگه، توب خصوصیتلرده آنگچه بولورغه تییش. اگر خلق جرلری - بارماق حسابینه طوری کیلمهسه، بز تاتار وزنی ایجك صاننچه - سیللابیچسکی - بولا دیگان قانوننی بوزارغه تییش بولاچقمز. چونکه، اصل صاف یول - خلق تلنده، خلق کوینده. شوڭا کوره، جرلر استثنادن دیگان تأویل - بوتونلهی خطا.

ایکنچی یاق - مصراع دورت توگل، ایکیگنه، دی. بو وقتده یوقارغی جرنڭ هر مصراعی اون طوغزار چغا، وزن دوروست بولا.

بو صوڭغیسی چنلقدن یراق توگل، لیکن بر آز کوچله قاتناشقان بو تأویلدنده طبیعی بر یول بار: بزده مصراعلرنڭ ایجك صانن قاراغانده، هر وقت یهنهشه مصراعلرنی صاناو لازم توگل. بیگرهكده خلق جرلرنده.

عادتده قافیهلری بر توسلی بولغان مصراعلر صانالا. خلق جرلرنده قافیهنڭ بر توسلی بولووی ایکنچی بلهن دورتنچیدهگنه شرط ایتلهـ. قالغان مصراعلرنڭ قافیهدهش بولوویده بولماوییده ممکن، قافیهدهش بولووی شرط ایتوب قارالغان دورتنچی بلهن ایکنچی ایجك صاننده تیگز بولا. آندن صوڭ قالغان مصراعلر - تلهسه قافیهدهش بولسون، تلهسه بولماسون - برنچی بلهن اوچنچی اوز آرا اولچهنه. بهیتلرده، بایتاق یاڭا شعرلرده قافیهدهش مصراعلرنڭ دورتنچی بلهن ایکنچی بولوویده لازم توگل. سعید رمییف، کوب وقت خلق جرنچه، ایکینی دورتکه بوله، یاکه ایجك صانن یول آشا طوری کیتره. - آنڭ نظملرنده یهنهشه مصراعلر توگل، قافیهدهش مصراعلر ایجك صاننده تیگز

یاصالغان بولا. دردمندنڭ «كاراب» ی، «بللو» سی بو حقده دخی باشقه یول طوتا.

جیلبر، جیلبر،
سین بیك تیلبر،
كوبردك اوینایسڭ:
آل گوللرنی،
سنبللرنی،
اوزمی قویمایسڭ.

بولرده اوچنچی بلەن آلتنچی قافیەدەش. هم شول قافیەدەشلر - اوز آرا، قالغانلری دخی اوز آرا ایجك صانندە تیگز: باشقەلر دورتەر، اوچنچی بلەن آلتنچی بیشەر.

آراغە تاقماق یا كە قابانلانا طورغان بر جمله، (مثلا عالیه بانو) قوشلغان جرلردە بو حال بار. بەیتلردەدە بو اوچری:

ئەتكەی آذان ئەینەدرله،
ئەینەدردە قایتادرلا؛
ئەی اللەم‌نا! ئەینەدردە قایتادرلا!
شول چیگەننی بیك قزغانام،
یالغز قردە یاتادرلا؛
ئەی اللەم‌نا! یالغز قردە یاتادرلا. (چیگەن بەیتندن)

بو بەیتدە اوچنچی مصراع بلەن آلتنچی مصراعنڭ ایجك صانندە برابرلگی كوزەتلگان. قالغانلری دخی اوز آرا تیگز. جرلرنڭ وزنن تیكشرگاندە، یازلولرن توگل، جرلانو رەوشلرن قاراغە كیرەك. كوی - ایجك صانینە قورولغان. یازوغنە آنی بر آز چوبالتا.

جرلرمزنڭ اچكی یاغی. ۱) طبیعت كورنشلری آدمنڭ حس وخیالینە كوب آزق بیرەلر. شونڭ اوچوندە، یورەكدەگی طویغیلرنی آڭلاتاچق بولسە، آدم، طبیعتدن آلنغان صورت وكورنشلر یاردمینە صغنا. بوتون دنیا ادبیاتندە طبیعت تصویرینڭ قدرلی اورن طوتوی - شول سببدندر. بزنڭ

جرلرمزده اولـگی ایکی مصراع عادتده طبیعتنی، حیاتنی تصویر ایته، قالغان ایکیسنده طویغیسن افاده قیلا.

اصلده، طبیعت تصویرندن عبارت اوّلـگی ایکی مصراع، شبهه‌سز، صوڭغیلرده‌غی معنی‌نی جانلی ره‌وشده آڭلاتاچق بر صورتنی کوز آلدینه کیترو اوچون قوللانلغانلر. لیکن بارا بارا بوزولغانلر، استعدادسزلك آلارنی حاضرگی حالینه کیترگان. ئه‌لی حاضرده دورت مصراعنڭ بر برینه بیك نق باغلانغان بولغانلری، باکه اوّلـگی ایکی مصراعده‌غی تصویر صوڭغینڭ معنی‌سن آڭلاتوچی بر صورت ره‌وشنده کیترلگانلری اوچری.

قچقرما کوکی قارشمده، قچقر آغـاچ باشنده،
موڭلی یکت توگل ایدم، موڭلر توشدی باشیمه.
تگه‌ره‌ب کیله پار آلما، یوگروب چقدم اورامغه،
پار آلمادای پار کیتروب، قاوشدرسون بر الله...
قاشندن کوزی قـارا، اورامدن اوتـوب بـارا،
کورسه‌م یوره‌گم یانا... کرفگندن گوللر تاما،

۲) خلقنڭ صوڭغی بر نیچه عصرلق یازمشی بیك آور هم قارانغی. بو حال آنڭ یوره‌گینه قاتی قایغی، آچی حسرت صالغان. شونڭ اوچون بزنڭ تاریخی کوبلرمز آور موڭلی، تیره‌ن حسرتلی. جرلرمزنڭ مندرجه‌سنده ایڭ کوب اورن آلغان طویغی — موڭ وزار هم تقدیرگه بویصونو.

۳) خلقمزده سویو بار: اول ماتور یار سویه، نه‌زك بیللرنی، زیفا بویلرنی، قارا قاشلی، قارا کوزلی حوریلرنی سویه. بولرنی ماتور دیب، ماتورلق دیب سویه. طبیعتنی، طن تونلرنی یاراتا، تاڭ وقتنده صاندوغاچ صایراوون لذت بله‌ن طـڭلی. قایغیلی کوکی تاوشینه قوشلوب جرلیسی، آنڭ بله‌ن جلاشاسی کیله.

«سین یوغنده آیغه قاریم، اول‌ده یالغز مینم کوك» کبك جرلرغه کوب شاعرلر کونچیلك بله‌ن قاریلر، هم حقلیلر.

٤) خلقنڭ بوروڭغی بختلی زمانی بله‌ن حاضرگی حیاتن بیـك تیره‌ن هلا کتلر آیرغان. شول سببدن بزنڭ تاتارستانده خلق آوزنده، باشقه ملتلرده

بولغان کبك، اۋزۋن عادت جرلری، تاریخی جرلر، قهرمان جرلری، حاضرگەچه صاقلانا آلماغان. صۇڭغی بر نیچه عصرلك عمر ایسه، بولرنی طودرا آلورلق توگل.

مقاللر. مقال دیمك، خلق حکمتی دیمکدر. خلقنڭ سلامت عقلی تیك طۇرماغان، عصرلر بوینچه آلا کیلگان تجربەلری قصقه، لکن بیك معنیلی اثرلر ـ مقاللر رەوشنده دنیاغه چقغان. فن وعلم یولی بلەن تجربه یاصاوچیلر قانونلر، یاکا حقیقتلر آچالر. بو مقاللردە خلق تجربەسندن طوغان حیات حقیقتلری، حیات حکمتلریدر.

هر قایده آلارغه حرمت بار. آلارغه اشانو بار. هم حقلیدە. چونکه بولر خلقغه چیتدن اۆیرەتلمەگان، اوزینڭ آچی تجربەسی بلەن طوغان. بر آز مثاللر: یاخشیلق قیلده صوغه تاشلا: بالق بلور، بالق بلمەسه، خالق بلور. آدم تلندن تابار، حیوان مۆگۆزندن تابار. آدمنی سوز بۆزار، دنیانی جیل بۆزار. آرسلاندن آرسلان طووار. جلاشورغه اوز یاخشی، صیلاشورغه یات یاخشی. آلا قارغاده آلاسڭ بولسون. ایرته قچقرغان کوکینڭ باشی یارلور. قاراق برله یولداش بولما. خاتون برله سردەش بولما. آلتننی طۆتقان تانور. یاخشیلقغه یاخشیلق هر کشینڭ اشیدر، یامانلقغه یاخشیلق ایر کشینڭ اشیدر. طوغری سوز طوغانیڭا یارامی. آنا سۆتی بلەن کرمەگان، تانا سۆتی بلەن کرمەس.

ئەکییەتلر. خلقنڭ قزغانو یا که کۆلو قاتش آچولانووندن بەیتلر، اوز حقندەغی اۆیغیلرندن جرلر، عقل وتجربەسندن مقاللر طوغان کبك، خیالندن ئەکییەتلر طووا. ئەکییەت دیب، مندرجەسی غریب، عجیب وخیالی واقعەلردن عبارت بولغان حکایەلرگه ئەیتەلر. بولر خلقنڭ خیالندن طووا هم خیالینه آزق بولا.

آدمنڭ تەنی صووقلقدن صاقلانو اوچون کییمگه، قوشلرغه، آچدن ئولمەس اوچون آشارغه، هجومدن صاقلانو اوچون قورالغه نی قدرلی محتاج بولسه، آنڭ جان قوتلریدە شولای اوق آزقغه محتاجلردر. خلق ادبیاتی بۆتۆنلەی شول خلقنڭ روحانی آزقلاری بولوب، آلارنڭ هر بری بر تورلی

رزق خدمتن، اوتیلر. ئەکیەتلر خیالغە آزق؛ شونڭ بلەن برابر آلارنڭ کوبندە اخلاقی بر معنیدە بولا. قارتنڭ اوچ اوغلی بار. کچیسی ضعیف ومظلوم. آنی جبر ایتەلر. اول بر آز کولکی صفتدە. لکن آخردە اول باروب سعادتکە ایرشە. کوب وقت پادشاه قزن آلا. اوگی قزنی جبر ایتەلر. آنی بتورگە تلیلر. لکن کوب وقت اول بختکە ایرشە. آلارنڭ زهرە اسملیسی آیغە منوب عمر ایتو درجەسندە زور سعادتکە یولقدی.

آرادەتیك خیالنی عنەقناعتلەندروب، باشقە بر معنی کوزەتمەگانلری دە بار.

تابشماقلر. عقل صناشودن «تابشماقلر» طووا. تابقراق هر خلقدە زور بر فضیلت. تابشماقلر شول یولدەغی ازلەنولرنڭ نتیجەسیدر. «تابشماق» دیمك، آرالرندە اوخشاشی بولغان ایکی نەرسەنڭ برسن ئەیتوب، ایکنچیسن طابارغە تکلیف دیمکدر.

مثاللر: آناسی آیاق کیینگانچی اوغلی اورمانغە باروب جیتە. آتدن بییك، اتدن تەبەنەك. اوزی بر، تلی ایکی، جانی یوق. سویلەگان سوزلرینڭ صانی یوق. آوزی بار، کوزی یوق — قویرغی بار، جونی یوق.

آبو آقرا، جونن قویا. اوزی بر قارش، صاقالی مڭ قارش.

زەڭگەر، زەڭگەر، زەڭگەر چەچەك — کوك، کوك، کوك چەچەك،

کورر کوزگە ماتور چەچەك — کوتەرگە آور چەچەك.

تابشماقلرنڭ اوزون اوق حکایە رەوشندە بولغانلری دە بار. کەجە، کەپستە هم بورینڭ اوچسن بر کیمە بلەن صو آشا چغارو، بابلر بلەن یالچیارنڭ ایکی کشیلك کیمە بلەن ایدل آشا چغولری کبك نەرسەلر شول جملەدندر.

تاقماقلر. تاقماق دیب، اوین کولکی روحی بلەن بییو کوینە صالوب یازلغان کچکنە منظوم اثرلرگە ئەیتەلر. خلق هر وقت قایغی، جدی حس وعقل بلەن گنە یەشەمی. آنڭ یەشلرندە اوز آرا قوتنورولری، بوتون ایرکنی قوللارینە آلوب، شایارولری بولا. تاقماقلرنی خلق طبیعتندەگی

شول شایانلق طودرغان. آلارنڭ مندرجەسیدە، اسلوبیدە شایانلق روحی بلەن صوغارلغان بولا. مثال:

باردم باردم باقماغە، یبان تەروزە قاقماغە.
قاقدم، صوقدم آچلمدی، تەنکەلری چەچلمدی.
تەنکەلرن جییا، جییا بیش بارماغم جەنچلدی.
اتی چقدی ئورمەگە، قزی چقدی کورمەگە.
اتن آلدم پچاقغە، قزن آلدم قوچاقغە.
. . . .
آتاسی بار، آت صوری، آناسی بار، طون صوری...
بر آچ ارواح جیگگەسی بار، بر صالمالق اون صوری.
آتینەدە کونەمن، طونینەدە کونەمن،
بر صالمالق، آی، اون اوچون، یغلامن، ئولەمن.

تاقماقلرنڭ یکتلر بلەن قزلر آولاق اویگە جییلغاندە بییو وقتندە ئەیتلە طورغانلری، مالایلرنڭ اوینلرندە قوللانلغانلری، اوشکورگاندە سویلەنە طورغانلری دخی شوندی تورلری بار.

تاقمازالر. جیگلرەك كولكیلی کچکنە لطیفەلرگە تاقمازا دیلر. بولر تاقماقلرغە اوخشیلر.

مثال: بار ایدی،دی، بر داود، جیکدی،دی، صوقر تاوق،
تویەدی،دی، تاباق صاوت، بارادر ایدی،دی، چاوب،
مونە کبتدی، دی، آوب، توگلدی،دی یارما،
تاب تاقر یولغە، جییلدی،دی، قارغا،
چوبلەدیلر،دی، باردە.

خلق ادبیاتن باشلاب اوز مطبوعاتمزغە چغاروچی - قیوم ناصری. خواجە عبدالبدیعنڭ بو حقدەغی اثرندن حاضرگەچە دورت کیسەگی چقدی. ایڭ مهم ئەکیەتلر بولگی ئەلی هامان یوق، لکن بولرنڭ همەسی دیگگزدن بر تامچیغنە. بو خدمت - اوزینڭ

قهرمانلرن کۆته. خلق ادبیاتن بو رەوشلی بولو ـ حاضرگی کۆنده جییلغان ماتیریالغه قارابقنه. بارلغی جییلسه، بلـکه، اوزگەررگەده ممکن بولور. تاریخی جرلر، عادت‌جرلری، قهرمان جرلری تاتارستانده یوق. ایسکی تۆرك خلقلرندن قالما جرلرنك موندی تۆرلرن روسچه اثرلردن چوبلەب زکی ولیدی افندی ترجمه ایتمکده. عموما، بو حقده بیك کوب کۆچ، بیك کوب عمر صرف اینلورگه تییش. بولر ـ تارالغان جوهرلر. جییو ـ بزنك بورچمز.

انشأ اوچون ایکی موضوع:

ادبیات درسلری اوقۆتقانده شول درسلرگه تعلقلی نەرسەلر حقنده قش بویینه، هیچ بولماغانده، آلتی انشأ بیرلورگه تییش. درس اوتله. صنفده تیکشرله. صۆگره شول اوتـکان درسدەگی نظریەلر بوینچه، ماتیریالنی شاکرد اوزی تیکشروب، بیرلگان سؤاللرگه مثاللر بلەن جواب یازا.

برنچی موضوع.

مسئلەلر: ١) اسلوب یاغندن منظوم معنی یاغندن منثور بولغان بر نیچه اثر کورسەتورگه؟ نیك منثور ایکانن اثرنك مندرجەسی بوینچه اثبات ایتەرگه؟

٢) سوز واسلوب یاغندن‌ده معنی یاغندن‌ده منثور بولغان بر نیچه اثر کورسەتورگه؟

٣) سوز واسلوب یاغندن منثور، معنی ومفهوم یاغندن شعری بولغان اۆچ اثرنی آتارغه هم نیك شعر ایدیکنی آڭلاتورغه؟

٤) سوز واسلوب یاغندن نظم، معنی یاغندن شعر بولغان بر نیچه اثر کورسەتورگه؟

ایکنچی موضوع.

مسئلەلر: ١) خلق ادبیاتندن مثاللر آلوب، شولر آرقیلی، تاتار خلقینك بختکه، تقدیرگه هم بایلقغه نیچك قاراغانلقلرن بیان اینەرگه.

٢) جرلرده وزن مسئلەسن قارارغه: قایسی کۆیگه صالنغان جرلر، نیچه ایجکلی بولا ایکانن تیکشررگه؟ جر وبەیتلرده ایك اۆزون هم ایك قصقه وزنلر نیچه ایجکلیلر؟

٣) یاڭا شاعرلرمزده ایك کوب اۆچراغان وزنلر نیچه ایجکلی؟

٨

روایه، لیریکه، دراما.

بو فصلغه کرشودن ئلك: عالمجان ابراهیمفنك «طبیعیت بالالری» مجید غفورینك «جانوارلرغه کیلگان ئولەت»ی، عیاض اسحاقفنك «معلم»ی، سعید رمییفنك «دنیاغه، کوکللی بولمادم، صزلا»سی، توقایفنك «اوزولگان امید، کوکل، شبهه وتردد»ی، دردمندنك «بوزلرمانا آلمادم»ی اوقولوب چغلغان بولورغه تییش.

ایکی عالم. آدم جان ویوره‌گنده بولغان حال وحادثه‌لر ــ آنك اچکی عالمی، اچکی حیاتی دیب آتالا. قایغی وحسرتلر، امید وشادلقلر، خیالمزده‌غی امللر، عموما، جانمزده کونه‌رلگان دولقنلر ـ اچکی عالممز، اچکی حیاتمزنك حال وحادثه‌لری‌در.

روحمزدن طشده، چیتده بولغان همه نه‌رسه‌گه ـ طشقی عالم، طشقی حیات دییله. منه بر آول، بر یلغه، بر طاو، منه کشبلر هم آلارنك حیاتنده‌غی اشلری، منه بر صابان طوبی، بر مکتب، بر پادشاه، بر مملکت؛ منه بر قز بله‌ن یگت هم آلار آراسنده‌غی مناسبت ـ بولارنك همه‌سی، اوز اچمزده بولماغانلقدن، بزنك ایچون طشقی عالم، طشقی حیاتدر.

اثرنك بر تورلیسی شاعرنك اوز یوره‌گنده، اوز جاننده اویانغان اوی وطویغیلارن یعنی آنك اچکی عالمن ایکنچی برلری طشقی عالمنی تصویر ایته.

ایکی تورلی تصویر. هر بر حادثه‌نی ایکی تورلی تصویر ممکن: ۱) شاعر بر اشنك نیچك بولغانن اوزی سویلی، یاکه باشقه بره‌و آوزندن سویله‌ته، ۲) واقعه‌نی اوزی‌ده سویله‌می، کشیدن‌ده سویله‌تمی، بلکه شول واقعه‌نی طودرغان کشیلرنك اوزلرینك سوز وحرکتلری بله‌ن تصویر ایته. موضوع ومندرجه‌نك اچکی یا که طشقی عالمدن آلنووی هم ایکی تورلی

تصویرنڭ قایوسن صایلاو اعتباری بلەن شعری اثرلر اۇچ ـــکە بولنەلر: ١) روایە، ٢) لیریکە، ٣) دراما.

لیریکە. اثرنڭ مندرجەسی، شاعرنڭ اوز کوڭلندە اویانغان تأثرلری، امید واملری، قایغی وشادلقاری، اچکی عالمنی تصویردن عبارت بولسە، اول «لیریکە» دیب آتالا:

توقاینڭ «کوڭل»ی یازوچینڭ امل وامیدلرن، «شبهە وتردد»ی عذاب واضطرابلرن، «ئۇزۇلگان امید» امیدسزلەنوون، کوز یەشن سویلی؛ شوڭا کورە، بولار «لیریکە»گە کرەلر. رمیف بلەن درمندنڭ یوغاریدە اسمی آتالغان شعرلریدە ایەلرینڭ کوڭللرندە اویانغان تأثراتنی آڭلاتالر. بولردە لیریکە جملەسینە کرە.

روایە. اثرنڭ مندرجەسی، طشقی عالمدە بولغان حال وحادثەلرنی تصویردن عبارت بولسە، آڭا روایە (١) دییلە.

«طبیعت بالالری»ندە آول یکتی حافظنڭ اسمانی یارانووی، آڭا اویلەنورگە تلەوی، ئۆمەدە اۇچراولری، یالان اشلری، پچەن چابولر، صوڭرە قاوشولری تصویر ایتلە. بولر باردە، البتە طشقی عالمدن. بس بو، روایەغە کرە. «جانوارلرغە کیلگان ئولەت»دە شولای اوق.

روایە بلەن لیریکەنڭ مناسبتی. شاعرنڭ اچکی تأثرلرنگنە سویلەگان اثرلر سیرەك بولغان کبك، شخصی حسلرنی بردە قاتناشدرلماغان اثرلردە آز اۇچری. بوڭا قاراغاندە، اثرلرنی لیریکە بلەن روایەگە بولوب، بو ایکینڭ آراسینە بر چیك قویو ممکنمی؟ دیگان بر سؤال کیلە. موڭا قویلاچق چیك شوندن عبارت: روایەمی، لیریکەمی ایکانن آیرو اۇچون اثردەنی نەرسە تۆب مقصد ایتوب آلنغانن ـ اثرنی نیندی تۆب اوی طودرغانلغن قارالا. توقایف شورەلیسندە بر نیچە اورندە اوزینڭ اچکی تأثرلرن ئەیتوب اوتە، لیکن مونڭ بلەن اول روایەدن چقمی، چونکە اثردە تۆب مقصد ایتوب شخصی

---

(١) بطال افندی مونی «ئەپوص» دیب یورۆتە. بو بردن املامزغە کیلمی، ایکنچیدن، نیچکدر، تلمزگە، آهگمزگە یات؛ شول سببدن مین آنی عربچە «روایە» بلەن آلماشدردم. لیریکە بلەن دراما ایسە مطبوعاتمزغە کروب بتکانلر اوك ایندی. روایە ـ эпосъ، لیریکە ـ شعر غنائی، دراما ـ تمثیل.

تأثر توگل، بلکه شوره‌لی حکایه‌سی آلنغان، تگی تأثرلر، شونی سویلگانده ایه‌روبکنه کیلوب چقغانلر.

دردمند «بوزلورم مانا آلمادم» شعرنده «فرهاد ومجنون» کبک چیت عالمدن کشیلرنی تلگه آلا، لیکن بو اثرنی لیریکه‌دن چقارمی. چونکه یازوچی بو اثرده کامل امیدسزلك طویغیسن بیررگه تلی: طشقی عالم نه‌رسه‌لری مونده فقط شول اچکی حسنی آچقلاتوغه قورال بولوب‌قنه کرگانلر.

عموما، اثرده باشلیچه نی نه‌رسه کوزه‌تلگان بولسه، شول توردن صانالا. حکایه‌لرده‌ده یازوچی قایسی بر وقت اوز طویغیلرن قصدروب قویا. لکن بو آنی روایه‌لکدن چقارمی، چونکه بو آنده توب تلك توگل، اول تیك ایه‌روبکنه کروب کیتکان.

دراما. حیاتدن یا که خیالی عالمدن آلنغان بر واقعه‌نی، شول واقعه‌گه قاتناشقان کشیلرنك سوز وحرکتلری آرقیلی، عملده، تصویر ایتوب کورسه‌تکان اثرلرگه «دراما» دیلر. حکایه یا که منظومه بولغان کبك، دراما لرده یازوچی اوزی حکایه قیلمی هم قیلدرمی؛ بلکه، واقعه‌گه قاتناشوچیلرنك اوزلرن اورتاغه چقارا. اوزلرندن تورلی اش وحرکتلر یابدرا. سوزلر سویله‌ته. شولای ایتوب، یازوچی چیتده قالا. — قهرمانلر اوزلری بزنك قارشیغه کیله. «معلم»ده اسحاقف اوز اسمندن «کره، چغا، یاتا، اوطرا» دیگان کبك، برنیچه سوزگنه ئه‌یته. قالغانن صالح، مرضیه، ذاکر وباشقه‌لر اوزلری باشقارالر.

درامانك ایك قصقه معنی‌سی: صحنه‌ده قویلور اوچون یازلغان اثر دیمکدر.

«بوریس گودونف»، «بختسز یکت»، «بولك اوچون» بارده دراما. چونکه صحنه اوچون یازلغانلر.

مسئله‌لر: ١) روایه، لیریکه هم درامانك هر برینه اوچه‌ر مثال کورسه‌تگز؟

٢) روایه‌دن بولغان بر اثراچنده لیریکه ماده‌سی تابلغانغه مثال؟

٣) شول ایکنچی مسئله‌نك کیریسینه مثال؟

٤) خلق ادبیاتندن جرلر، به‌یتلر، مقال وئه‌کیه‌تلردن روایه بلن لیریکه‌گه مثاللر بیررگه؟

٩

روايه‌نڭ تۈرلرى.

روايه باشليچه آلتى تۈرليگه بولنه:

١) مه‌ثه‌ل، ٢) باللادا، ٣) پائيما، ٤) حكايه، ٥) اوزون حكايه، ٦) رومان.

مه‌ثه‌ل. «جانوارلرغه كيلـگان ئوله‌ت»، «صارقنى كم آشاغان؟»، «قوشلرنڭ پادشاه صايلاوى» - مجيد غفورى اثرلرندن.

عبرتلى بر معنى چغارو مقصدى بله‌ن يازلغان كنايه‌لى كچك روايه‌لر، «مه‌ثه‌ل» ديب آتالالر.

مه‌ثه‌للر كوبره‌ك وقت حيوانلر آراسنده‌غى بر واقعه‌دن آلنا. تۈرلى جانوارلر، آلارنڭ طبيعت واشلرى تصوير ايتله. لكن آنده تۈپ مقصد آدملر آراسنده بولغان حاللرنى آڭلاتو، شونى تنقيد ياكه كولو بولا.

«جانوارلرغه كيلـگان ئوله‌ت»ده آرسلانلر، آيولر، بوريلر سۆيله‌نه. لكن بز شول جانوارلر آستنده آدملر كوره‌مز: دنياده كۆچلى وظالم كشيلر، نى قدرلى ياوزلقلر قيلسه‌ده، راحت عمر ايته‌لر، جزا تارتميلر، اما اوگز كبك يوواش وساده بنده‌لر يوقغنه گناهلرى اۆچۆن‌ده هلاك بولغاليلر-منه مه‌ثه‌لنڭ بزگه بيرگان عبرتلى معنى‌سى شول. مونده حيوانلر تصوير ايتلوب، آدملر حالى آڭلاتلغان. شول سببدن بو كنايه‌لى‌ده بولا.

مه‌ثه‌للر قاى بر وقت جانسز نه‌رسه‌لر طورمشندن، حتى آدملر حياتندن‌ده آلنورغه ممكن.

مه‌ثه‌للرنڭ تۈپ ماده‌لرى. هر مه‌ثه‌لده تۈپ ايكى ماده بولورغه تييش:

١) كنايه‌لى مندرجه، ٢) آندن چقغان عبرتلى معنى. بو صوڭغينى اثرنڭ تۈپ اويى ديب آتارغه‌ده يارى.

بو ايكى ماده‌نڭ صوڭغيسى يازوچى طرفندن ئه‌يتلوب كيته‌رگه‌ده ئه‌يتلمه‌سكه‌ده ممكن. صوڭغى وقتده مه‌ثه‌للردن چغاچق عبرتلى معنى‌نى - نتيجه

وتوب اوینی - بوتونله‌ی ئه‌یتمه‌و یاغی آلده طوتولا. چونکه، ١) مندرجه اوزی شونی بیررگه تییش، ٢) نتیجه‌نی ئه‌یتمه‌و اوقوچینڭ ذهنن اشله‌ته، ازله‌رگه سبب بولا.

بو حقده فرانسوز مه‌ثه‌لچیلرندن لافونتین ئه‌یته: «مه‌ثه‌للر، اوزلرندن چقاچق، عبرتلی معنی‌نی آرتلرندن ایه‌رتوب توگل، بلکه، اوزلری بله‌ن برگه آلوب کیلورگه تیشلیلر».

مشهور مه‌ثه‌لچیلر: بورونغی یونانده «ایزوب» (میلاددن آلتی عصر ئلك)، رومادہ «فیدر»، فرانسوزده «لافونتین»، روسده «فریلوف».

باللادا. «پچه‌ن بازاری» - ع. توقایف، «بخت» - ز. نورکین، «زهره قز» - فاتح امیرخان اثرلری.

مندرجه‌سینه غریب، عجیب وخیالی واقعه‌لر کرتلگان کچك روایه‌لر باللادا دیب آتالا.

باللادالر عادتده مندرجه‌لرن خلق ئه‌کیه‌تلرندن آلالر. هم بولر مندرجه‌لری یاغندن ئه‌کیه‌تکه بیك اوخشیلر. لکن ایکی صفت بولرنی خلق ئه‌کیه‌تندن آیرا: ١) بولرنڭ چغاروچیسی بیلگلی بولا، ٢) ئه‌کیه‌ت خلق خیالندن طووا، خلق آڭا اشانا، آنڭ مندرجه‌سی اوزی باش مقصد ایتلوب قارالا، اما باللادالرده خیالی واقعه‌گه یازوچی اوزی‌ده، اوقوچی‌ده اشانمی، موندہ اول یازوچینڭ توب اوین ئه‌یتور اوچون بر صورت، بر چاره‌گنه - یعنی باللادالرده خیالی مندرجه، اوزی مقصد توگل، بلکه شاعرنڭ توب اوین آڭلاتورغه بر قورالغنه.

بزده بیك مشهور «کیسك باش» ئه‌کیه‌تی بار. توقایف شوندن فائده‌لانوب، اوزینڭ «پچه‌ن بازاری»ن یازغان. مندرجه‌سنده کیسك باشنڭ پچه‌ن بازارینه کیلووی، جلاوی، خلق بله‌ن سویله‌شووی، صوڭره قاره احمه‌تنڭ قابان توبینه توشوب دیو په‌ریلری بله‌ن صوغشولری، آندن کیسك باشنڭ خاتونن قوتقارووی کبك، حیاتده بولمی طورغان، خیالی واقعه‌لر سویله‌نه. شونڭ بله‌ن برابر بو عادی ئه‌کیه‌تده توگل؛ موندہ یازوچینڭ

معلوم بولووی اۇستینه، اولده اوقوچیده موڭا اشانمی، بو مندرجه شاعرنڭ ئەیتورگه تلەگان معنیسینه طشقی بر صورت، بر قالبقنه: پچەن بازارینڭ اچ یۇزی، قازان خلقینڭ جان ویۇرگنده بولغان قارانغیلق، نادانلق، عموما، کۇلەنچ ایسکیلك، تعصب وخرافات ـ منه اثردن چققان نتیجه شول.

باللادا سوزینڭ لغت معناسی خلق جری دیمکدر.

مسئلەلر: ۱) مەثەلـگه کررلك اۇچ اثر کورسەتـڭز هم شولرده ایکی مادەنی آیروب، تۇب اوینڭ نیدن عبارت بولغانلغن آڭلاتڭز!

۲) باللاداغه بـر نیچه مثـال بیرگـز! شول اثرلرنڭ خلقدەغی نیندی ئەکیەتدن آلنوون، آناردن آیرماسی نیندی نقطەده ایکانن سۇیلەڭز!

۱۰

ادبیاتنڭ تاریخی آغملری حقنده برنیچه سوز.

ادبیات ـ آدمنڭ جان ویۇرەگینه آزق بولور اۇچۇن، طبیعی رەوشده کیلوب چققان بر نەرسه. ئەیتلوب اوتلگانچه، آدمنڭ تەنی آشارغه، کییەرگه نی درجەده محتاج بولسه، آنڭ عقلی، حسی وخیالیده شول قدرلی‌اوق اوزینه آزقغه محتاج. عقل باشده فلسفەنی طودردی. آڭا تجربه وتیکشرو قوشلوب، عقل خدمتی ایله علم وفن حاضرگی حالینه ایرشدی.

ادبیات ایسه، آدمنڭ حسی وخیالی ازلەنودن، بولرنڭ آزق صۇراولرندن طودی. آدم طبیعتنده آهنڭ وموزیقاچیلق بار. نظمنڭ طووی ـ شبهەسز، طبیعتمزدەگی موزیقا قوتندندر.

نظم ـ موزیقالی سوز. بونیده طبیعتمز تلی. جرلرنی اچمزدن برنچی قوزغاتوچی یۇرەگمزده اویانغان طۇیغیلرنڭ دنیاغه چغارغه، ئەیتلورگه صۇراولری بولغان کبك، آلارنی بولای کۇیگه صالدرغان نەرسەده ـ شول آدم طبیعتندەگی موزیقاچیلقدر.

بولر هەمەسی آدم طبیعتینڭ تۇب احتیاجلری. شوڭا کورەده، تلەسه قای زمانده، دنیانڭ تلەسه قایسی ییرندەگنه یەشەسون، نادانلق وقارانغیلقنڭ تلەسه نیندی قورقنچ مرتبەسندەگنه بولماسون، هر بر خلقنڭ اوزینه کوره جری بار، ئەکیەتی بار ـ چونکه اول آدم، چونکه

آنارده حس بار، خیال بار، بو ایکینك ازلەنووی، آزق استەولری، شوگا جواب بیررلك استعدادلر بار.

حس بلەن خیالدن طوغان جرلر، ئەکیەتلر عموماً خلق ادبیاتی، هر ملتنك ادبیات بناسی نیگزنده برنچی تاشلر، ادبیات تاریخنده بولر ـ بسماەلر.

دیمك هر ملتده خلق ادبیاتی بار، هر ملتنك ادبیات تاریخی خلق ادبیاتی بلە باشلانا.

لکن ملتلرنك بەشەگان اورنلری، زمانلری وباشقه حاللری تأثیری بلەن خلق ادبیاتلری کامللك جهتندن بیك آیرلالر. عمومی مدنیت آغمندن چیتده قالغان ملتلرنك یازما ادبیاتلری شول خلق ادبیاتینك طبیعی اوسووندن ـ بر آغاچنك تامری بلەن گەودەسی رەوشنده باغلانوب بارودن ـ عبارت بولسەده، کوب قوملرنك یازما ادبیاتنده چیت تأثیری بیك قوتلی بولا. بـو تأثیر ایکی تورلی، سببدن کیلە: ١) باشقه بر قومدن دین قبول اینو. مثلا روسلر خریستیانلقنی قبول ایتکاچ، آلارنك یازما ادبیاتی یونان تأثیرینه بیرلە. تورك وفارسیلرده اسلام قبوللرندن صوڭ، عرب تـأثیری قوتلەنه، ٢) مدنیتکه قوشلو.

شول‌اوق روسلرده غرب مدنیتن آلا باشلاو بلەن غرب ادبیاتی یاگا از صالا؛ ادبیات آندەغی رەوشنی آلا. تورکلرده غرب مدنیتنه آیاق باصا باشلاغاچ، شناسیلری طووا. ادبیاتده غرب روحی، غرب شکلی حکم سوره باشلی.

قصقەچه ئەیتکانده، قوتلی بر یلغه رەوشنده آغوب بارغان مدنیت اوز یولینه طوغری کیلگان واق صولرغه یاگا بر توس یاگا بر تەم بیره ـ اوزنچه یاصی.

مصر، بابل مدنیتلرینك طوغریدن طوغری حاضرگی مدنیتکه باغلانشی یوق. هند، قتای مدنیتی عموم آدم‌بالالرن اچینه آلورلق کیلك بر آغم طودرا آلمادیلر. نی قدرلی قوتلی بولسەده، آلار چیتده یالغز آقدیلر باشقه یلغەلر آلارغه قوشلمادی.

حاضرگی مدنیت یلغەسی اوزینك باشن یوناندن آلغان. شول کوندن بیرلی، آراده بایتاق طوقتالولر بلەن بولسەده، اول آغا، قوتلەنه، بارغان صاین کیگەیه هم واق یلغەلرنی قوشا، همه یبرده اوز روحن صالا بارا.

تاریخنی نق اشله‌ب یولغه صالغان غرب دنیاسی ادبیاتنی‌ده شول یونان چیشمه‌سندن باشلاتوب، آنك تاریخی زنجیرینك ئوچن شونده ایلتوب تری. باشقه ملتلرنك ادبیات تاریخلری آز ماز تیکشرلسه‌ده، آلار اوز آللرینه بر آغوم بولوب حاضرگی ادبیاتنی طودروده خدمت کورسه‌تکان تانلمیلر.

قصقه‌سی، ادبیاتنی یوناندن باشلاب حاضرگی کونگه طوقتانالر. ادبیات تاریخی دیگاچ، آنك دورلرن تیکشره باشلاغاچ، بر برسینه باغلانوب کیلگان آلماشنولرنی یوناندن باشلیلر. مه‌ثه‌للر، رومانلر، درامالر، ایدیللیه و پائیمالرنك تاریخی تکامللری مسئله‌سی قوزغالسه، آلارنك بیشگن یونان مدنیتی اچنده کوروب، ایك ئولك یول آچوچیسی، ایزوب، هومیر، صوفوکول بولدی دیب کینه‌لر.

یاوروپا اوچون بو حال طبیعیدر. چونکه آلار طوغریدن طوغری یونان تأثیرنده. اما شرق اوچون بو حال هم کوچله‌نو هم یا کلشدر. لکن بز حاضر موکا قارشی بر نه‌رسه‌ده اشلی آلمیبز. شرق سونگان، آنده قارانغی، شول قارانغیلق آنك اوتکانن‌ده جوتقان. حاضر ادبیات نظریه‌لرنده بوتونله‌ی یاوروپا قاراشی حکم سوره، بورونغی شرق طوقتالغان نقطه‌دن آلوب کیتوب، آلار ادبیات تیکشرونی فنی بر اصولغه صالغانلر، آنی تصنیف ایتکانلر، هر صنفنك تاریخن تیکشرگانلر.

بزنك ادبیاتمزده غرب ازینه توشدی. عمومی مدنیت آغمندن آیرلوب اوزمزگه بر یول طوتونك معنی‌سزلگی آچق معلوم بولغانغه، طبیعی، بوکا شادلانامزغنه. غرب مدنیتی دیمك - طوقتاوسز آلغه بارغه تییشلی بولغان بنی آدم حیاتینك حاضرگه‌چه ایرشه آلغان باصقچلرینك صوڭغیسی دیمکدر. بولر بارده مقدمه ایدی. ئه‌یتورگه تله‌گانم - هر قومنك اوز اچندن، اوز روحندن خلق ادبیاتی طووی طبیعی، قای خلقلرده یازما ادبیات شول اوز اچنك طوغان ماده‌لردن گنه اوسه، قای برلرنده دین یه‌یسه مدنیت آلو سببلی، چیت تأثیرگه توشه دیمك، حاضر بوتون دنیا یاوروپا مدنیتی یولینه باصدی، شول سببلی ادبیاتلرده‌ده غرب روحی، غرب شکلی حکم سوره، ادبیاتنی آکلاوده، تیکشروده همه ملتلر آلار اصولی بله بارا، یاوروپاده ایسه، ادبیات آغمن یونانغه باروب توتاشدرالر، ادبیات تورلرینك هر برینك اوسو تاریخن یوناندن باشلیلر ایکانن بیان قیلمق، نهایت،

بزگەدە شول یولدن بارو کیرەکلگن سۆیلەمك ایدی. مطبوعاتمزدە بو حقدە بر نەرسەدەیوق. عمومی ادبیات آغمی حقندە تاریخی اثر بولماغان کبك، اول طوغریدە تیکشررگە، صنفدە اوقورغە هیچ بر ترجمەدە یوق.

شوگا کورە، مین «ادبیات درسلری»ندە مەثەل، باللادا شیکللی نەرسەلرنك تاریخی اوسولرن روسچە درسلکلردەگی شیکللی بیان ایتەرگە ممکن تابمیم. مەثەلنی یونانندە فلانچە کشی فلان رەوشکە کرتدی دیب یازو قیین توگل، لکن شاکرد قولندە یونان ادبیاتندن بر یول ترجمە بولماغاچ، اول سوزلر همەسی صوغە یازو بولوب قالاچق.

شوگا کورە، مین اثرلرنك تۆرلرن تیکشرگاندە، اول تۆرنك اوسوب حاضرگی حالگە کیلو تاریخندە آرتق نچکەلەرگە ممکن تابمادم. تیك عمومی صزفلر بلەن اوتدم.

عمومی ادبیاتنك اوتکەرگان دورلری حقندە بزگە توبەندەگی بر نیچە اصطلاحنی خاطردە طۆتارغە کیرەك: ١) کلاسسیکلر دوری. بونك معنی‌سی شول: میلاد عیسی‌دن ایکی یۆز یللر ئلك یونانندە ایك مشهور منقدلرندن «آریستارخ» یونانندە جیتشکان ادیب وشاعرلرنی تیکشروب، اثرلرینك قیمتینە قاراب، آلارنی تۆرلی درجەلرگە ـ کلاسلرگە ـ آیرغان. شول زماندن آلوب، آریستارخ طرفندن کلاسلرگە ـ طبقە ودرجەلرگە ـ بیلگلەنگان همە اثرلر «کلاسسیك» دیب آتالا، یعنی باشقەلر طرفندن ایەررگە، نمونە واورنەك بولورغە یارارلق صانالا باشلاغانلر. موندە ایك برنچی درجەگە قویلغان نەرسە ـ هومیرنك پائیمالرندن «ایلیادە» بلەن «آدیسسەی»در. کلاسسیك اثر، کلاسسیك شاعر دیگان اصطلاحنك باشلاب طووی ئەنە شوندن کیتە. ادبیات تاریخلرندە کلاسسیکلر دوری دیگان سوزدە شونی آڭلاتا.

بو سوزلردە باشدە یونانغە قاراب ئەیتلسەدە، حاضر آلارنك معنی‌سی کیڭەیدی. اوزینك ادبی قیمتی بلەن بر ملتنك ادبیات تاریخندە مەڭگیلك اورن آلغان شاعر واثرلر حاضر «کلاسسیك» دیب آتالالر. «معلقات سبعە» عرب اۆچۆن، «شاهنامە»، «گولستان» فارسیلر اۆچۆن، پوشکین، وتورگینفلر روس اۆچۆن کلاسسیك اثرلردن، کلاسسیك شاعرلردندر.

٢) یونانننگ کلاسسیکلر جمله‌سینه تزلگان شاعرلرینه روماده کوب یازوچیلر ایه‌ردی. هومیرنگ پائیمالرینه اوخشاتوب، ؤیرگیلی شول اوق طرویه صوغشی قهرمانلری حقنده اوزینگ «ئینه‌ییده»سن یازدی.

عادتده بولر دورن «اییه‌روچی کلاسسیکلر» - تقلیدی کلاسسیکلر - دیب آتیلر.

یونان ادبیاتی هم روحی هم شکلی بـله‌ن بوتونله‌ی، اوز حیاتیننگ اوز مدنیتیننگ طبیعی ییمشی. اول - اصل، اول آرگینال هم اوز باشلی. اما روما بوتونله‌ی یونانغه ایه‌ره. شوڭا کوره، آنده‌غی شاعرلر دورن «ایه‌روچی کلاسسیکلر» دیب آتیلر.

٣) رومادە خریستیانلق حکم سوره باشلاو بـله‌ن علم ومدنیت سونه، یونانننگ هم رومانگ بویوك شاعرلری اونوتولا، اثرلری بترله. شولای ایتوب، کلاسسیك اثرلر میداندن یوغالالر. کوب عصرلر اوته، یونان وروما ادبیاتی طوزان اچنده یاتا، شاعرلری طنچ یوقلی. تیك اون آلتنچی عصر کروب، یاوروپاده عمومی اویغانو دوری - دور انتباه - باشلانو بله‌ن آلارغه دخی اهمیت آرتا. عموما ایسکی کلاسسیکلر تره‌له، ایسکی ادبیات وصنعت یاڭادن یاقترا باشلی. کوب عصرلر اونوتولوب یاتقان هومیر، ؤیرگیلیلر قوللرده یوری، آلارنی اویره‌نه‌لر، بیك یاراتالر، نتیجه‌ده آلارغه ایه‌روده باشلانا - یاوروپانگ تورلی ملتلرنده جیتشکان تورلی شاعرلر شول بورونغی یونان وروما پائیمالرینه اوخشاتوب، اثرلر یازالر. بر پائیماده‌غنه توگل، ادبیاتنگ هـر تورنده بورونغی کلاسسیکلرغه صوقرلرچه ایه‌رو باشلانا: آلارده نیچك بولغان، حاضرده حرفکه حرف آلارنقیچه یاصارغه طرشالر. فرانسوز محررلرندن «بووالو» بورونغی یونان وروما اثرلرن تیکشروب، پائیما، مه‌ثه‌ل، کامیدیه، تراگیدیه وفلانلرنگ نیچك بولورغه تییشلگی حقنده قانونلر توزی. بو قانونلر همه‌سی شول کلاسسیکلرچه یاصاودن عبارت.

یونانده پائیما، کامیدیـه نیچك بولغان، «بووالو» قانوننچه حاضرگیلرده شولای بولو لازم.

بو دورده‌گی همه محررلر شولای یازغانلر. هر طوغریده یونانغه ایه‌رگانلر. بو دورنی ادبیات تاریخنده «ساخته کلاسسیکلر دوری» دیب آتیلر.

بولر بیك کوب طوغریده یونان کلاسسیکلری کبك یاصاغانلر.

لکن یونان حیاتی باشقه، اون جیدنچی عصرده فرانسوز حیاتی باشقه. بورژوئغیلرغه اییه‌ره‌مز دیب، اوز حیاتلرنده بولماغان بیک کوب نه‌رسه‌لر کرتکانلر. شول سببدن یونانغه طبیعی بولغان نه‌رسه - اون جیدنچی عصر یاوروپاسینه، یالغان وساخته بولوب چققان. بولرنڭ «ساخته کلاسسیکلر» دیب آتالووی‌ده شول سببدندر.

بو دور اون آلتنچی عصردن اون سیگزنچیگه‌چه‌بارا. آندن صوڭ بته. ادبیاتده یاڭا روح باشلانا، ایسکی شکللرگه صیمیلر، آلار جیمرله، یاڭا مسلکلر طووا. ادبیاتده بو یاڭا دورنی باشلاب آغزوب ییبه‌روچی قوت - شیکسپیر اثرلری‌در.

١١

پائیما.

«پائیما» اصلده یونان سوزی، لغت معنی‌سی - ادبی اثر دیمکدر. حاضرگی ادبیات تلنده، پائیما دیب، حیاتنڭ الوغ واقعه‌لرینه قاتناشقان بویوك ذاتلرنڭ باشندن کیچکان حاللرن تصویر ایتکان شعری اثرلرگه ئه‌یته‌لر. لکن بولر آرتق عمومی سوزلر. پائیمانڭ نه‌رسه ایکانن آچق بلو ایچون، آنڭ تاریخی اوسووندەگی آلماشنولرنی کوزدن کیچررگه کیره‌ك.

پائیمالرنڭ تاریخی اوسولرنده باشلیچه اوچ دور بار:

١) قهرمان پائیمالری، ٢) ساخته کلاسسیك پائیمالر، ٣) یاڭا زمان پائیمالری.

قهرمان پائیمالری.

برنچی دورده‌گی پائیمالرغه بو اسم، آلغان موضوعلرندن کیله. چونکه آلار خلق حیاتنده زور اورن طوتقان واقعه قهرمانلرینڭ باشلرندن کیچکان حاللرن تصویر ایته‌لر.

قهرمانلر پائیماسی عادتده شول ره‌وشلی طووا: خلقنڭ تاریخنده زور اورن طوتقان واقعه‌لرده مهم رول اویناغان قهرمانلر حقنده خلقده تورلی

جرلر - آیرم آیرم اثرلر چغارلغان بولا. شاعر شول آیرم جرلرنی بر یەیسە بر نیچە قهرمان تیرەسینە، طبیعی بر اصول بلەن، جیبا. آیرم، تاراو یاتقان جرلردن بوتون بر اثر — پائیما وجودکە کیلە. ایران قومی تورانلر بلەن کوب مرتبە صوغشلر قیلغان. خلق اوز حیاتینڭ بیك مهم واقعەسی بولغان بو صوغش هم آنڭ قهرمانلری حقندە ئەلله نی قدرلی جرلر چغارغان. لکن بولر تورلیسی تورلی روشدە، تورلی کشی حقندە بولغانلر. فردوسی شول جرلرنڭ بارلغن جیبادە طبیعی بر اصولغە صالوب، بوتون بر پائیما - مەڭگیلك «شاهنامە» سن طودرا.

هندیلرنڭ «ماهابهارات»، «رامایانا» لری، نیمسلرنڭ «نیبیلونگ» لری دە شولای خلق جرلرندن بوتون بر اثر طودرو یولی بلەن یازلغانلر.

«قهرمانلر پائیماسی» نڭ ایڭ یاخشیسی دیب بورونغی یونانلرنڭ «آدیسسەی» هم «ایلیادە» لری صانالا. یونانده «آخیلیس»، «آدیسسەی»، «آیاکسا»، «هیکتر» دیگان اسملردەگی تورلی قهرمانلر بولغان. اویدن اویگە کروب جرلاب یوروچیلر بو قهرمانلر حقندە کوب نەرسەلر جرلی طورغان بولغانلر. زمانلر اوتو بلەن بو قهرمانلر هم آلار حقندەغی جرلر مهمرەك بر واقعە تیرەسینە جیبلا - خلق شولای جیبا - باشلاغان. یاڭا شاعرلر بر بیرن آرتدرغان، برسن کیمتکان. اوزلری بارغان صاین بر نقطەغە یاقنلی بارغانلر. نتیجەدە شول تارقاو ماتیریالدن منتظم پائیمالر — «آدیسسییە» بلەن «ایلییادە» کیلوب چقغان. بونی - اویدن اویگە کروب جرلاب یوروچی صوقر شاعر - هومیرگە نسبت بیرەلر.

هومیر پائیمالرندن «ایلییادە» نڭ قصقەچە مندرجەسی شوندن عبارت:

صوغش یاورو پادەغی یونانیلر بلەن کچك آزیادەغی طرویالیلر آراسندە بارا. صوغشقە زور قهرمانلرغنە توگل، یونانلر اعتقادنچە، الهلر اوزلری دە قاتناشالر: آدملرگنە توگل، الهلر دە ایکیگە بولنگان: بر یاق یونانیلرنی یاقلی، اینکچیسی - طرویەلیلرنی. صوغشنڭ صوڭغی یلندە یونان عسکری آراسندە بیك قورقنچلی آورو - هلاکت باشلانا. هر بر اش الهلرنڭ آچو یاکە رحمتلرندن کیلە دیب اشانغان خلق بو

حقده روحانیلرگه مراجعت قیلالر. باش روحانی «قالخاس» دەیدە: بزنك عسكر باشلغمز بولغان آغامیمنون روحانیلردن «خریز»نك اوزن تحقیر ایتدی، قزن اسیر آلدی، بو آفت - شونك گناهشۇ ملغندن... اگرده «خریز»نك قزی آزاد قیلنماسه، بو چیردن بز بر وقتدەده قۇتولا آلمایز، دی.

آغامیمنون «خریز»نك قزن آزاد قیلا، لكن آنك اورنینه یونانننك ایك زور قهرمانلرندن بولغان «آخیللیس»نك جاریەسن آلا. قهرمان موكا آچوناده صوغشقه چقماس بولا.

شول وقت، ایكنچی یاقدن، قهرمان «آخیللیس»نك آناسی، الهلر باشلغی بولغان الوغ «زەۋس»كه مراجعت اینوب، مظلوم قهرماننی یاقلاون اوتنه. «زەۋس» خانونی بونی ایشتەده، یونانلر یاغن قوتلی باشلی. شولای ایتوب، الهلر اوزلری دخی ایكیگه بولنەلر: بر یاقی یونانیلرنی، ایكنچیسی - طرویەلیلرنی یاقلی. شول آراده آغا میمنون، بر تۇش تأثیری بلەن، اوزینك جیگوونه اشانوب، آخیللیس‌دن باشقه صوغشقه چقا. لكن جیگلە. صوغش هامان بتمی. الهلر تاغی اوز آرا غوغا چقارتالر. صوغش دوام ایته.

طرویەلیلر یاغنده «هیكتر» اسمنده قهرمان بار. اول یونانیلرنك «آیاكس» دیگان باطرلرینه قارشی - برگه بر كۆرەشكه چقا. لكن «هیكتر» یارالانا. طرویەلیلر قزوب كیتوب، ایكی مرتبه جیگەلر، یونانننك برنیچەكرابلرن یاندرالر. اوپكەلەگان قهرمان «آخیللیس»نك «پاتراكل» اسمنده بر دوستی بار. موكارچی آخیللیس خاطری اۆچۆن اولده صوغشمی ایدی، یونانیلر جیكلگانن كورگاچ، چدامی، مین اوز عسكرم بلەن یونانیلر یاغندن صوغشقه بارر ایدم دیب رخصت صوری. آخیللیس رخصت بیره، «پاتراكل» صوغشقه كره، طرویەلیلر قاچالر، لكن «طرویه»شهرینك قلعەسی یاننده «پاتراكل»نی اوترەلر. دوستی پاتراكلنك اوترلووی آخیللیسكه بیك ناچار تأثیر ایته: اول آغا میمنونگه بولغان آچوون اۆنۆتا، آناسندن، هیفیست آدلی اله بیرگان، یاكا قۆراللی آلاده صوغش میدانینه آتلا. باشلانا قوتلی صوغشلر. الهلر هامان ایكی یاقدەده بار. قهرمان آخیللیس طرویه عسكرن جیگە، تگیلر قاچالر، تیك پاتراكلنی اوترگان قهرمان هیكترگنه، قورقمی، آخیللیسكه قارشی كیله. لكن یونان قهرماننك

قوتلی قیافتی آنك قوتن آلا، هیکتر قاچا. آخیللس آنك آرتندن بارا، اوچراشوب برگه بر کوره‌شه‌لر. هیکتر اوترله. آخیلل آنك ئولك ته‌نن اوز یاغینه آلوب کیله. قایتقاچ، یونانننك عادتنچه، قهرمان پاترا کلنك میتن طنطنه‌لی ره‌وشده یاندرالر.

تونده هیکترنك آتاسی پریبام، اوغلینك گه‌وده‌سن صوراب آخیللیسکه کیله. پریبام - الوغ بر قارت. آخیلل آنك کوز یه‌شلرندن متأثر بولوب، اوغلینك گه‌وده‌سن بیروب ییبه‌ره.

طرویه‌ده «هیکتر»نی کومه‌لر. شونك بلەن «ایلیباده» تمام بولا.

«آدیسسه‌ی» پائیماسی «ایلیباده»نك دوامی ره‌وشنده بارا. طرویه صوغشینك زور قهرمانلرندن آدیسسه‌ی صوغشدن قایتشلی، اون یل تورلی مملکتلرده، دیڭگز اوطراولرنده یوری. کوب حاللر کیچره. پائیما شولرنی تصویر ایته.

قهرمان پائیمالرینك توب خصوصیتلری.

١) بولرده بوتون بر قومنك تاریخی یازمشنده زور اهمیتی بولغان واقعه آلنا. بو واقعه‌ده بوتون ملت قاتناشا.

٢) یوغاریده ئه‌یتوب اوتلگانچه، بو پائیمالر شول واقعه حقنده خلق آراسنده یوروگان آیرم جرلردن بوتون بر اثر طودرو یولی بلەن وجودکه کیله‌لر.

٣) شول واقعه هم آڭا قاتناشقان عسکری وقهرمانلرنی تصویر مناسبتی بلەن، ملتنك عسکری، اجتماعی، دینی، عائله واخلاقی حیاتلری بوتون تفصیلی بلەن کورسه‌تلوب اوتلە.

فردوسی اوزینك «شاهنامه» سنده ایران تاریخنده زور اورن طوتقان الوغ قانلی صوغشنی آلغان. بولر هم آیرم جرلردن جییلو یولی بلەن طوغان. شول واقعه هم قهرمانلر مناسبتی بلەن ایراننك عسکری، اجتماعی، دینی واخلاقی حاللرن آچقان.

هومیر پائیمالرنده بو صوڭغی خصوصیت بیگره‌ك آچق. تاریخ اهللری شول پائیمالر آرقیلی‌غنه بوروڭغی یونانننك بوتون حیاتی ــ اچکی وطشقی حاللری بلەن تانشا آلدیلر.

روماشاعرلرندن ۋیرگیلینیڭ، هومیرغه اوخشاتوب یازلغان «ئینه‌یده»سی‌ده شول قهرمان پائیمالری جمله‌سندن صانالا.

مونڭ قهرمانی‌ده‌شول طرویه‌صوغشنده‌قاتناشوچیلردن. طرویه بهادرلرندن ئینه‌ی «طرویه» شهرینڭ جیمرلووندن صوڭ، جهان گیزه‌رگه کیته، تیبر یارلرینه کیله، آنده روما دولتینه نیگز قورا هم شولای ایتوب، روما پادیشاهلرینڭ نسلی آناردن باشلانغان بولا.

قای بر تاریخ ایه‌لری، ۋیرگیلی‌نڭ بو اثرن آیرم دورگه آیروب، ایه‌روچی کلاسسیك اسمی بله‌ن دورتنچی دور آرتدرالر.

ساخته کلاسسیك پائیمالری.

اون آلتنچی عصردن اون سیگزنچی عصرغه قدرلی ادبیات میدانینده حکم سورگان ساخته کلاسسیکار مسلکی پائیمالرنی‌ده اوز اچینه آلا. بو عصرلر اچنده یازلغان پائیمالر - تاریخده آیرم بر دور طوتا. بولرنی «ساخته کلاسیك پائیمالر» دیب آتیلر. بولر هومیر بله‌ن ۋیرگیلینڭ پائیمالرن تیکشرو، شولرنی کامللکنڭ چیگنده تابو نتیجه‌سنده طوغانلر. ادبیاتنڭ باشقه تورلری کبك، بو دورنڭ همه پائیمالری‌ده هر طوغریده یونان وروما پائیمالرینه ایه‌ره‌لر. بولردن مشهورره‌کلر توبه‌نده‌گیلر: ١) «راسییاده» - روس ناظمی خیراسکوف اثری. مندرجه‌سی، ایۋان کروزنینڭ قازاننی آلووی حقنده؛ ٢) پورتوگالیه‌شاعری قامایننسینڭ «لوزییاده»سی، ٣) فرانسوزچه «گینیر بیاده»، ٤) نیمسچه‌ده «میسیاده» هم باشقه شونده‌ی هر بر مدنی خلقنڭ اوز تلنده، بر پائیماسی چققان. تاریخ اهللری بولرنی تیکشروب قاراب، همه طوغریده هومیر بله‌ن ۋیرگیلیگه ایه‌رگان تابالر. ایه‌رونی کورسه‌تکان نقطه‌لردن ایڭ آچقلری توبه‌نده‌گیچه:

١) بولر همه‌سی اسملرن اوك «ایلییاده» غه اوخشاتوب قویغانلر: همه‌سینڭ آخری «یاده» غه بته.

٢) همه‌سی، هومیرنقیچه، اثرلرن، «جرلیمن مین» دیب باشلاغانلر.

٣) یونانان پائیمالرنده‌گی کبك بولرده‌ده غریب وخیالی نه‌رسه‌لر کرتلگان:

آدم قهرمانلرگه باشقه ئەلله نی قدرلی طلسمچیلر، تعبیرچیلر، جن وشیطانلر واقعەگە قاتناشا.

٤) قهرمانلر، گرچه، روسیەده یاکه فرانسیەده صوغشسالرده، طرویه صوغشندەغی قهرمانلرچه قیلانالر.

٥) بیك کوب اورنلرده هومیر بلەن ڤیرگیلیدن طوپطوری آلنوب، اسملرنگنه آلماشدرلغان.

٦) اوزلری اشانماسەلرده، هومیردەغی کبك، آپاللون، زەۋس وباشقه یونان الهلرینه مراجعت ایتەلر.

٧) حتی بوتون اثرنی اون ایکی یەیسه یکرمی دورت جرغه بولو کبك واقلقلردەده ایەرگانلر. نتیجەده طشقی قیافت هر یاقدن یونانچه بولوب چقغان. لکن برسی روسیەنی، برسی گیرمانیەنی، برسی ایتالیه یاکه پورتوگالیەنی وشوندەغی حیات وقهرمانلرنی تصویر ایتدیگندن، اچ یاق بوتونلەی یالغان بولوب چقغان.

شونلقدن بولرنی «ساخته کلاسسیك پائیمالری» دیب آتاغانلرده.

یاڭا زمان پائیمالری.

یاڭا زمان پائیمالری تاریخی مشهور اینگلیز شاعری لورد «بایرن» بلەن باشلانا. (وفاتی: ١٨٢٤ ده) بولرنی بوروڭغی پائیمالردن آیرا طورغان خصوصیتلر توبەندەگیچه:

١) بولرده هومیر یاکه ڤیرگیلی پائیمالرینه اوخشاتو کوزەتلمی: شاعر، اثرن البته، هومیر بلەن ڤیرگیلیچه بولوب چقسون دیب، اوزن چیکلەمی.

٢) قهرمان پائیمالرنده بولغان کبك، بولر خلق آراسندەغی جرلردن بر بوتون ادبی اثر یاصاو یولی بلەن یازلمی، بلکه، طوغریدن طوغری شاعرنڭ اوز خزینەسندن طووا.

٣) بولرده آلنغان واقعه بوتون بر ملتنڭ تاریخی یازمشنده زور اورن طوتقان بولووی، کشیلرنڭده شول واقعەده مهم رول اوینیاغان تاریخی قهرمانلر بولووی شرط ایتلمی — بولرده شاعر مهم واقعەنی اوزی اویلاب چغارا آلا، قهرمانلرنڭ تاریخ بلەن معلوم ذات بولووی لازم توگل، مونیده شاعر اوزی

يوقدىن بار ايته آلا. ـــ قصه‌سى، بولرده آلنغان واقعه‌نىڭ اهميتلى بولووى، قهرماننىڭ قوتلى شخصلردن صايلانووى بله‌ن برگه، بولرنىڭ تاريخ بله‌ن باغلانووى لازم توگل، آنى شاعرنىڭ اوز خيالى طودرا آلا.

٤) قهرمان هم كلاسسيك پائيمالرده واقعه وقهرمانلرنى تصوير مناسبتى بله‌ن، ملتنىڭ شول زمانده‌غى بوتون حياتى ـ عائله، عسكرلك، دين، اخلاق وباشقه ياقلر همه‌سى آچلا؛ اما ياڭا زمان پائيمالرنده بوندى كيڭلك، بوندى بوتونلك بولا آلمى. حاضرگى پائيمالر واقعه‌نى بوتون تفصيلى بله‌ن تصوير ايتمه‌و اوستينه، باش قهرماننىڭ بوتون حياتن‌ده تصوير قيلميلر. بولرده يازوچينىڭ بر «توب اويى» ـ ايدييه‌سى ـ بولا. شول اويغه قاراب قهرماننىڭ حياتى تصوير ايتله. بولرده قهرمان اوزينىڭ بر صفتى، نيندى‌ده بولسه، بر قوتى بله‌ن ممتاز بولوب ميدانغه چغا، پائيماده‌گى همه اشلر، آنىڭ تيك شول صفت وقوتن بزگه نغراق آچارغه خدمت ايته‌لر.

٥) بورونغى پائيمالرده شاعر اوزى بوتونله‌ى چيتده قالا. اول واقعه‌نى تصوير ايته، لكن اوزينىڭ هيچ بر تورلى تأثر وطويغيسن اثرده آڭلاتمى. اول ـــ بى طرف تصوير چيغنه. اما ياڭا زمان پائيمالرى شاعرنىڭ بر اوين افاده ايچون يازلالر، اثرنىڭ اچنده واقعه‌لرنى تصويرده كوب وقت يازوچينىڭ شخصى حسلرى كوروب كيته‌لر ـ عموما، صوڭغيلر شاعرنىڭ شخصيتنه ياقن بولالر.

شول سببدن بولر صاف روايه‌ده بولوب جيته آلمى. بولرنى قايبره‌ولر «ليريك روايه» ديب‌ده آتيلر.

خلاصه.

بو بيش تورلى خصوصيتنى توبه‌نده‌گيچه خلاصه ايتارگه ممكن: شاعرنىڭ بر اوبى بار. شونى ئه‌يتو ايچون اول بر واقعه، بر يه‌يسه برنيچه قهرمان آلا. شول توب اوينى آچار ايچون كيره‌ك بولغان اش وحاللر بله‌گنه تصوير ايتوب، قهرمانده اوزى آڭلاتورغه تله‌گان توب اوينى گه‌وده‌له‌ندره. قهرماننىڭ بوتون حياتى توگل، شول توب اوينى آچوغه كيره‌ك بولغان اش وحاللريگنه بيرله. منه بوندى شعرى اثر ـ پائيما بولا.

سونچه‌له‌ی طرفندن ترجمه ایتلگان «محبوس»ده «بایرن» توب برای کوزه‌ته: «ایرکلی جاننک تار زندانده عذابلانووی».

شول توب اوینی آکلاتو اوچون کیره‌ك بولغان اش وحاللر اثرده تصویر ایتله. قهرماننک نه عائله‌سی، نه باشقه بر جهتی کورنمی. اول بزگه فقط «تار زندانده، بوخاولر اچنده عذاب چیگوچی ایرکلی جان» بولوب قنه. شول یاقی بلن گنه کورینه.

یاکا زمان پائیمالری موضوع اینوب تاریخ بوینچه معلوم کشیلرنی‌ده آلالر. بولر «تاریخی پائیما» دیب آتالا. موندا‌ده شول صوکغی خصوصیت — قهرماننی فقط توب اوی نقطه‌سندن تصویر رعایه ایتله

پوشکین «پالتاوا»ده الوغ پیتر بلن مازیپانی آلا. لکن بوتون حیاتلرن بیرمی. مازیپانی - شخصی مقصدی اوچون همه نه‌رسه‌نی قربان ایتوچی دیب، پیترنی بوتون شخصیتن دولت بولینه فدا ایتوچی دیب آکلی‌هم شول توب اوینی کورسه‌تور روشده هر ایکیسن تصویر وحکایه قیلا. پائیماگه کرگان واقعه‌لر - بارده شول توب اوینی آچارغه خدمت ایته‌لر. باشقه تفصیل یوق. پیترده مازیپاده فقط شول یاقلری بلن کورینه‌لر.

مثلا، باللادا هم پائیمالر عادتده منظوم اسلوب بلن یازلالر. لکن بو لازم توگل. گوگل «ئولگان جانلر»ن نظمسز یازغان، لکن اوزی آنی «پائیما» دیب آتی.

تلمزده پائیماغه مثاللر: بایرندن ترجمه «محبوس»، پوشکیندن ترجمه «آلیکو». بورونغی اثرلردن «یوسف کتابی» هم «طاهر زهره»ده شوکا یاقنلیلر.

۱۲

رومان.

حاضرگی کونده روایه‌لرنک ایك زور اورن طوتقانی‌هم ایك کوب تارالغانی — رومانلر.

روماں دیب، حیاتنڭ بیلـگلی بر دورنده بولغان اچكی وطشقی حاللرنی، تۆرلی تیپ وقهرمانلر آرقیلی، بۆتۆن هم کیك رەوشده تصویر ایتـكان اثرلرگه ئەیتەلر.

حیات طوقتاوسز آغا، آقغـان صاین اوزگەره بارا، یاڭا رەوشكه كره، یاڭا فكرلر، اوّلـگیگه باشقه اویلی طورغان، باشقەچه یەشی طورغان، باشقه طبیعتده بولغان كشیلر طودرا. حیاتنڭ بیلـگلی بر زمانده بولغان مهم بر واقعه - آغمنڭ شول کیسەگینه، باشقەلردن آیرم بر تۆس، آیرم روح بیره. منه شول، عمومی حیات آغمنده بیلـگلی بر دور یاصی.

هر ملتنڭ آیرم حیاتی بار. بو ملی حیاتندەده آیرم دورلر بولا. هر دورناڭ اچنده تۆرلی صنف وگروه دخی اوزینه باشقه بر یول، بر اوی، بر امید واملی بلەن یەشی.

رومانلر شول دوردەگی آیرم روح، آیرم تۆس وآیرم حاللرنی، شونڭ اچنده قاینـاغان كشیلرده گەودەلەندرەلر.

یگرمنچی عصرنڭ باشلرینەچه بز بوروڭغیچه یەشەدك. حاضر تاتار اوبغاندی. یەشەو یولنده یاڭالقلر ازلی باشلادی. بزنڭ حیاتنڭ حاضرگی كۆنلری - ایسكیلك جیمرلوب، یاڭالق میدان آلا باشلاغان بر دور. بو دورده قارترافلر بوروڭغی اوینی، بوروڭغی حاللرنی صاقلارغه، یەشلر آنی واتورغه، جیمررگه، یاڭا رەوشچه یەشەرگه طرشالر. ایكی آراده كۆرەش بارا. بو كۆرەش بیشنچی یلدن صوڭ آیروچه قوت آلدی.

«یەش یورەكلر» - بر روماں. آنده شول ایسكیلك بلەن یاڭالقنڭ كۆرەشو دورندەگه حاللر تۆرلی قهرمانلر آرقیلی تصویر ایتلـگانلر. بار ایسكیلك قهرمانلری: جەلەش ملا، گرای میرزا هم بولرنڭ خاتونلری؛ باز یاڭالق قهرمانلری: صابر، ضیاٰ، هثمان، سلیم، كامله هم باشقەلر.

رومانڭ تاریخی ئوسووی.

رومانلرنڭ تاریخی ئوسولرنده بر برندن یكنق آیرلا طورغان برنیچه دور بار. بولرنڭ مهملری تو بەنده گیچه:

۱) یونان روماناری، ۲) اورتا عصرلر رومانلری، ۳) هجوی رومانلر، ٤) عائله واخلاق رومانلری، ۵) یاڭا زمان یاکه تصویر حیات رومانلری.

یونان رومانلری. یونان ادبیاتنده «رومان» دیگان اسم یوق ایدی. لکن آلاردەغی، میلاددعیسیدن ۲ — ٦ نچی عصرلرده عشق حقنده یازلغان، خیالی حکایەلرگه حاضرگی کونگی رومانناڭ باشلانغچی دیب قاراللا هم شولرغه «یونان رومانلری» دیب اسم بیرله. بولر ادبی قیمتلری بلەن یرغاری توگل، مندرجەلری یاغندن همەسی بر توسلی.

بولا برسندن برسی گوزەل بر یگت بلەن قز. آلار برنچی اوچراشوده اوق بر برسن سویەلر. لکن یازمش قارشی توشه، آلار، ئەللە نیندی چیت مملکتلرده، عذاب ومحنتلرده یوریلر. نهایت، همه مانعلرنی جیکوب، یاکادن قاوشالرده بختلی نکاح بلەن راحت عمر ایتەلر.

اورتا عصرلر رومانلری. فرانسوز، ایسپانیول هم پورتوغالیەلیلرنی «رامان خلقلری» دیب آتیلر. شول خلقلر تلنده یازلغان هر بر اثرنی چیت قوملر باشده «رومان» دیب آتاغانلر. صوڭره رینصرلر (ناموس، شرف وقهرمانلقنی ایدیال ایتوب طوتقان ممتازلر عسکری صنف) حیاتندن آلنوب نظمسز یازلغان حکایەلرگه «رومان» اسمی بیرله باشلاغان. حاضرگی رومان سوزی شوندنبیرلی کیله.

بودورده‌گی رومانلرناڭ آیرم خصوصیتی شول: بولرده یاش قهرمان، البته، بر رینصر بولا. آناڭ سویگانی بار. سویگانیناڭ کوڭلن آلو اوچون اول بیك کوب قهرمانلقلر کورسەته. آناڭ آوده، قورقنچ دیڭگزده، صوغشلرده کورسەتکان شول قهرمانلقلری، رینصرلق مرتبەسینه ایرشکانچی نیچك تربیه ایتلووی کبك حاللر بو رومانلرناڭ مندرجەسن تشکیل ایتەلر.

بولرناڭ ایکنچی بر خصوصیتی: مندرجەلرینه آرتق عجیب، غریب وخیالی واقعەلر کرویدر. زماننده، خلق بو رومانلرغه، باشقه همه اشنی اونوتور درجەسنده، بیرلگان.

بولر اون آلتنچی عصرناڭ صوڭغی یارتیلرینه قدر حکم سوردیلر. بولرنی «رینصر رومانلری» دیب‌ده آتیلر.

هجوی رومانلر. اون آلتنچی عصر کرو بلەن رومانلر تاریخندە یاڭا بر دور باشلانا. بودە - هجوی رومانلر دوری. بو رومانلرنڭ ممتاز خصوصیتی: اچلرندە یەشەگان خلقنڭ طورمشندە بولغان کیمچیلك وناچارلقلردن کولودر. بو «کولو»نڭ ایك قانی اوقلری ریتصر رومانلری‌نڭ ناچار تأثیرینە، عموما ریصترلر حیاتینە قادالدی هم بولر اورتا عصردە حکم سورگان شول رومانلرغە خاتمە بیردیلر.

هجوی رومانلرغە برنچی یول آچوچی - فرانسوز محرری رابلە، بولرغە زور قوت بیروب، ادبیات میدانندە یوغاری اورنغە منگروچی - ایسپانیالی مشهور سیرڤانتیسدر. (وفاتی: ١٥٤٧دە).

سیرڤانتیسنڭ «دون - کیخوت» اسملی رومانی بوتون دنیا ادبیادتندە برنچی اورننی طوتا. هر بر مدنی تللرگە ترجمە قیلنوب بتکان بو اثرنڭ قصقەچە مندرجەسی شوندن عبارت: رومانننڭ باش قورمانی ایسپانیا میرزالرندن دون - کیخوت. آنڭ طبیعتندە آیرم ایکی صفت بار. اول یاخشیلق تلی، دنیانی توزەتورگە اویلی - اول ایدییالیست. لکن ایکنچی یاقدن اول حقیقی حیاتنی بردە آڭلامی. ایدییالن عملگە قویارغە هیچ بریول طوتا آلمی. مندرجەسی بولماس خیاللر بلەن طولغان ریتصر رومانلرن اوقوب آنڭ خیالی اشدن چقغان. اول اوزی دنیا گیزوچی ریتصر بولورغە تلی. آنڭ سویگانی بار. بوسی - بر آول قزی. یانینە آول کشیلرندن برەونی قورال یورتورگە آلادە تمام ریتصرچە یاصانوب دنیا توزەتورکە چقوب کیتە. آنڭ بوزوق خیالی - یوقنی بار اینوب کورە: صارق کوتوون - زور عسکر دیب اویلی، جنازە اوزاتوب باروچیلرنی - ئەللە نیندی طلسملی کورنش دیب خیاللانا. جیل تیگرمەنن کورسە - زور باتر ایکان دیب صوغشورغە طوتونا.

عائلە واخلاق رومانلری. اون سیگزنچی عصرنڭ اولگی یارمندە یەشەگان اینگلیز محرری «ریچار دسون» رومانلر تاریخندە یاڭا بر دور آچا. - بودە عائلە واخلاق رومانلری.

بولردە خصوصی عائلە حیاتی آلنا. عائلەنڭ اعضالری، یەشەولری سویلەنە. «عائلە رومانی» دیو شول سببدن.

شونڭ بلەن برگە بولر اخلاق توزەتو اوییی بلەن یازلغانلر. شوڭا کورە،

بولرغه «اخلاق رومانلری» دییله. صونگغی جهت - بو رومانلرنك ایك آچق خصوصیتلرندر. بولر اخلاقغه، بلکه، بر آز خدمت اینکانلردر، لکن حیاتنی یاکلش کورسه‌توده بولر ریئصر رومانلری درجه‌سینه جیته یازالر. بولرده ایکی تورلی قهرمانلر بولا: ۱) ایزگیلر هم ۲) یاوزلر. ایزگیلری بیك آرتق ایزگی؛ شول درجه‌ده‌که، اول آدم توگل، بیرگه توشکان فرشته. آنارده هیچ بر تورلی ناچارلق یوق هم بولورغه ممکن‌ده توگل. شونك نتیجه‌سنده اول بختلی. اما یاوزلری - بیك آرتق یاوز، بیك آرتق اوصال؛ شول درجه‌ده‌که، ئه‌ینورسك، آدم صورتینه کرگان ابلیس: آنارده هیچ بر وقت یاوزلقدن باشقه اش بولا آلمی. نتیجه‌ده اول شونك جزاسن چیگه.

حقیقی حیاتده ایسه، اول درجه‌ده یاوزلر بولماغان کبك، فرشته درجه‌سینه جیتگان یاخشیلرده یوق. آدم کمگنه بولماسون، آنارده یاوزلق وایزگیلکنك هر ایکیسندن ئولوش بولا.

بو دور رومانلرینك ایك زور کیمچیلگی - حیاتنی شولای یاکلش کورسه‌تولرنده‌در.

یاگا زمان یاکه تصویر حیات رومانلری. اون طوغزنچی عصرده رومانلر بوتونله‌ی یاگا یولغه توشه‌لر. رومانك اوتکان دورلرنده آیرم بر مندرجه، آیرم بر اوی کوزه‌تله - آلارنك برنچیسی - یونان رومانلری - گل بر تورلی مندرجه تیره‌سنده ئه‌یله‌نه‌لر؛ ایکنچیسی ریئصرلردن باشقه‌نی آلمی، خیال بله‌ن طوترا، دورتنچیسی اخلاقدن باشقه‌نی کوزه‌تمی ایدی. حاضرگی زمان رومانلرینك ایك آچق وایك ممتاز خصوصیتی - بولرنك هیچ بر نه‌رسه بله‌ن چیکله‌نمه‌وی‌در. حیاتده نی بار، آدم نی نه‌رسه اویلی - شونك همه‌سی حاضرگی رومانغه مندرجه بولا آلا.

عشقی، هجومی، دین واجتماعی، خیال وماتورلقی - همه‌سینه رومانلك ایشکلری آچق. هم عملده‌ده رومانلر اوزلرینك توب اویلری، موضوع و مندرجه‌لری یاغندن، صاناب بترگیسز تورلرگه آیرلالر:

تاریخی رومان. مندرجه‌سن تاریخده بولغان واقعه‌لردن آلغان رومانلر «تاریخی رومان» دیب آتالا. موگا باشلاب یول صالوچی - اینگلیز محررلرندن ۋالترا سکوت. (1832 - 1771)

زمانه رومانی. مندرجه‌سن حاضرگی حیاتدن آلغان رومانلرغه زمانه؛ رومانی دیله.

بو یولده باشلاب رومان یازوچی- اینگلیزلردن «دیککه‌نس» هم تیککه‌ری. (1812 - 1870، 1811 - 1863)

خیالی، اجتماعی، روحی رومانلر. رومانلر مندرجه‌لرینه قاراب، «خیالی»، «فنی»، «اجتماعی»، «روحی» هم باشقه اسملر بلن‌ده یوریلر. خیالی رومانلر آراسنده کیله‌چك حیاتنی کورسه‌توب، حاضرگینی تنقید ایتوچی محرر «بیللیرمه‌ن»نك اثرلری آیرم اورن طوتالر. اجتماعی رومانلری بلن فرانسوز محرری «ئه‌میل زوله» هم «ژورژ زوند» آیرم اورن طوتالر. فنی رومانلرده ژول ڤیرن، روحی (پسیخالوغیچسکی) رومانلری بلن بوتون دنیا ادبیاتنده زور اورن آلغان ذات-روس محرری داستاییڤسکیدر.

رومانلرنك توزولشی.

بو حقده عمومی بر قانون یوق هم بولورغه‌ده ممکن توگل. شولای بولسه‌ده، قهرمانلرنی تانوتو حقنده، کوبره‌ك رومانلرده رعایه ایتله طورغان اصول بار.

رومانده قهرماننك حیاتی بوتون، هیچ بولماسه، آنك اچکی وطشقی ترکلگی حقنده آچق بر صورت بیررلك درجه‌ده، کورسه‌تلگان بولورغه تییش. مونك اوچون عادتده قهرمان عمرینك اوچ دوری بیرله: ١) حیاتقه حاضرله‌نو دوری: آنك صبی چاغی، اوقووی، تربیه‌سی، محیطی وعائله‌سی کبی حاللر، ٢) یه‌شه‌و دوری، آنك اوسوب جیتوب حیاتقه کرووی، اشله‌گان اشی، خدمتی، طوتقان اورنی وباشقه‌لر، ٣) شول یه‌شه‌ونك نتیجه‌سی - ئولم.

عادتده، رومانلر بوتون عمرنی بیشك - بلن قبر آراسنده‌غی بارلق مسافه‌نی اوته‌لر. لکن بو لازم توگل. قهرماننك بوتون عمرن کورسه‌تو لازم بولماسه‌ده، آنك حیاتنده طوتقان اورنی مونی طودرغان سببلر، مونلردن طوواچق نتیجه‌لر آچلورغه تییش.

مسئله: «تله‌نچی قز»ده سعادت بلن منصور، «یه‌ش یوره‌كلر»ده جلال ملا، ضیا مریم شول نقطه‌لردن تیکشرلورگه؟

رومانلرنڭ تۈزۈلشندە ايكنچى بر خصوصيت: آلارنڭ حياتنى كيڭ آلووى، واقعەنى جەيووى، قەرماننڭ اوزنـگنە كورسەتميچە آنڭ بولغان، قاتنشقان اورنلرنى بوتون تيره ياغى بلەن آلا بارووى؛ مندرجەدە اورنينە قاراب تۈرلى اسلوب قوللانلووى، اوڭغايى كيلگاندە ليريكە مادەلرينڭدە كروب كيتووى‌در.

بر قانون بولوب توگل، تيك ادبيات عادتى بوينچە، رومانلردە عشق مادەسى بولمى قالا آلمى. بو نيچە مڭ‌يل شولاى دوام ايتە. موڭا سبب ـ رومان ديگان مفهومنڭ طبيعتى، شونى اوزى تلەوى.

بزدە رومانلر: «تلەنچى قزى» ـ عباض اسحاقف، «يەش يۈرەكلر» ـ عالمجان ابراهيمف.

حكايە.

مثاللر: «آقچار لاقلر» ـ شريف كمال، «كيبەو» ـ اسحاقف، «شاكرد بلەن استوديئنت» ـ فاتح كريمى، «باز باشى» ابراهيمف اثرلرى.

مندرجەسى، بر يەيسە بر نيچە آيرم واقعەنى بياندن عبارت بولغان روايەلر «حكايە» ديب آتالا.

حكايەنڭ مندرجەسينە آلنغان واقعە قصقەلق بلەن بولسەدە، قەرماننڭ طبيعتن آچلاتورغە تييشلى. حكايەدە واقعە بردە، بر نيچەدە بولورغە ممكن. قەرمان برگنەدە بر نيچەدە بولا آلا. اورتادەغى واقعە آلارنڭ هر برينڭ طبيعتلرن آچا. «كيبەو»دە قزلرن ملاغە بيروب بخنسزلككە توشورو واقعەسى علائنڭ يورط تۈزۈرگە طرشوچى اشچەن بر ايز ايكانن، آنانڭ، ايرن سوز بلەن جيڭوب قولدە طوتا آلوچى، ئوزۈلوب كييەو صيلاوچى بر خاتون بولغانلغن، ملانڭ، قز آناسينڭ جيلكەسينە اوطررغە تلەوى، بولسرا آلماغاچ، قزنى آيروب يبەرودن‌دە تارتنماس درجەدە توبەن وپيس طبيعتليلگن آچق كورينە.

مسئلە: حكايەگە اوچ مثال بيروب، شوندەغى كشيلرنڭ طبيعتلرن اثردەگى عبارەلر بوينچە، آچلاتوب بيرگز؟

اوزون حکایه.

مثاللر: آفیکنزاده‌نك «حسام‌الدین‌ملا» سی، ظاهر بیگییفنك «گوزه‌ل قزخدیچه» سی، ذاکر الهادینك «جهانشاه حضرت» ی، رضا قاضینك «اسماء» و «سلیمه» سی، اسحاقفنك «که‌له‌پوشچی قز» ی، صدری مقصودینك «معیشت» ی، ابراهیمفنك «تاتارخاتونی نیلر کورمی؟» یی...

اوزون حکایه سوزی — روسچه "ПОВѢСТЬ" معنی‌سنده آلنا.

بو، رومان بلەن حکایه‌نك اورتاسنده بر نه‌رسه بولوب، مندرجه‌سی بوینچه، روماننك کچره‌ك کوله‌ملیسی‌در. رومانده‌غی شرط وخصوصیتلر مونده‌ده تابلا. آیرما فقط کوله‌مینك کچکنه‌ره‌ك بولووندە، واقعه‌نك رومانده‌غی قدرلی‌اوك بوتون، کیڭ وطولی بیرلوب جینه آلماونده‌در. شونك اوچون مونی «کچك رومان» دیب‌ده آتیلر. بوڭا اوزبنه مخصوص بر سوز تلمزده یوق. عادتده حکایه دیب یورتوله. فقط نچکه‌له‌ب آیرو کیره‌ك بولغان اورنده «اوزون حکایه» دیب آتالا.

«جهانشاه حضرت» ده قهرماننك بوتون عمری بیرلگان. اچنده یه‌شه‌گان حیاتی‌ده کورسه‌تلگان. فقط رومانده بولا طورغان درجه‌ده کیڭه‌یتلمه‌گان، جه‌یلمه‌گان‌گنه.

روایه‌لرنك همه‌سنده بولغان کبك، بولرده‌ده آلنغان کشیلر، سویله‌گان حال واشلر آرقیلی، خلق وطبیعتلری، آڭ وطویغیلری بلەن، آچق تانورلق حالگه کیترلگان — هر بر قهرماننك اوزخصوصیتی آچوب بیرلگان بولورغه تییشلی. اثرنی اوقوب‌چقغاچ، جهانشاه حضرت کم، خالدآغای یا که حسام‌الدین منلا کم دیگان سؤالگه اوزندن اوزی جواب چغارلق بولسون.

انشاء اوچون موضوع:

آفیکنزاده‌نك «حسام الدین منلا» سی تو به‌نده‌گیچه تیکشرلوب، انشاء صورتنده، یازما جوابلر بیرلور.

۱) اثر تاتارحیاتینك قایسی دورن آلغان؟ ۲) اثرده نیندی قهرمانلر بار؟ ۳) آلارنك ممتاز طبیعت، وشخصیتلری نیدن عبارت: حسام الدین

طبیعتی، فکری بلەن کم؟ خنیفە کم؟ ٤) اثردە تانی کەلر بار — آلارنڭ شخصیتندەگی آیرم خصوصیتلر نیدن عبارت؟

۱۳

لیریکە هم آنڭ تۆرلری.

«لیریکە» سوزی یونانچە «لیرا» مادەسندن آلنغان. لیرا - دیب، چرلاغاندە قوشوب اوینی طۆرغان موزیقا قۆرالینە ئەیتکانلر. عادتدە، چریدە، موزیقاسیدە آدمنڭ یۆرەك دولقنلرن افادە ایتەلر. هم شوندن آلنوب: مندرجەسی شاعرنڭ شخصی حسن وتأثرلرن تصویر قیلا طۆرغان اثرلرگە، لیریکە دیب اسم بیرلگان. روایەلر طشقی عالمنی سۆیلەسەلر، لیریکە، یازوچینڭ اوز اچندە بولغان تلەك وامیدلرن، خیال وتأثرلرن آڭلاتا. بو آڭلاتونڭ ایکی یولی بار: ۱) شاعر اوز اسمندن ئەیتوب اوزینڭ طویغیلرن طوغریدن - طوغری افادە قیلا. تولقای اوزینڭ «ئۆزولگان امید» ندە، دردمند، «یوزلرم» ندە، سعید «دنیاغە» سندە شولای طوغریدن طوغری اوزلری سۆیلیلر؛ ۲) حیات وطبیعتدەگی بر حادثە یا کە بر کورنشنی تصویر قیلا، لکن اول باشدن آیاق شاعرنڭ اوز حسی بلەن صوغارلغان بولا، آندە باشقە بر صورت، باشقە بر اسم ایلە اول اوز حسلرن چغارا. سعید رمیینڭ «پیغمبر» ی شول جملەدن.

لیریکەنڭ بولنووی. حیاتنڭ حادثەلری، اوزینڭ صفت وخصوصیتینە قاراب، بزدە تۆرلی حس اویغاتا. یاخشی، کوڭللی اشلر کورگاندە شادلانامز - یورەگمزدە شادلق حسی طووا؛ بر هلاکت، بر جفا ومحنتلی حالگە اوچراسەق، قایغرامز - قایغیلی تأثر اویغانا؛ بروینڭ ناچار اشن یا کە کۆلەنچ بر حالنی کورسەك، یۆرەگمزدە آچو یا کە کۆلو حسی قوزغالا. منە شوڭا قاراب لیریکە اثرلردە اوچ تۆرلیگە بولنەلر:

۱) مدحیە، ۲) ئیلیگیە، ۳) هجو.

مدحیه (ода)

مثاللر: «تیاتر»، «آول»، «اول» سعید رمییف؛ «اوفا صحرالری»، «ایلیکتریك فاناری» غفوری؛ «شهاب حضرت»، «ظاهر بیگییفکه» توقای؛ «بلغار قزی»، «طاك»، «آنك» اوقماصی.

شاعرنڭ، نیندیده بولسه، بویوك بر نرسه تأثیری بلەن اویغانغان شادلقلی، دردلی هم کوتەرنکی حالت روحیەسن افاده قیلغان اثرلر «مدحیه» دیب آتالالر.

مدحیەلرده عموم اوچون کوب خدمت قیلغان کشیلرنڭ، طبیعتنڭ ماتورلغینڭ، ملت حیاتندەگی مهم بر واقعەنڭ عموما، شادلق وکوڭللیلك بیره طورغان حاللرنڭ بزگه بیرگان تأثیرلاری تصویر ایتله. تاتار عالمنده برنچی تیاتر بولو، البته، زور، چنلدن‌ده، زور شادلقلی بر حال. سعیدده بو، کوتەرنکی بر تأثر طودرا- هم شول «مدحیه، صورتنده یازلوب‌ده چغا.

معلوم «قصیدۀ بردە» هم «محمدیه» بلەن «رساله عزیزه»نڭ کوب بیری «مدحیه» اوچون گوزەل مثاللردر.

ئیلیگیه

مثاللر: «اشقازار بەیتی»؛ رمییفنڭ «کولسونلر»، «مینم توڭ» هم «کوڭللی بولمادم»ی؛ توقاینڭ «ئوزولگان امید»، «وقت عجز»ی؛ غفورینڭ «لسان حالمز»، «طوراسڭ دنیاده...»؛ سعید سونچەلەینڭ «عمرم»ی؛ ح. کریمفنڭ «بلبلغه»سی هم باشقەلر.

«ئیلیگیه» یونان سوزی. لغت معنی‌سی ماتملی، قایغی وحسرتلی، جر، دیمکدر. ادبیات تلنده‌ده «ئیلیگیه» دیب، شاعرنڭ قایغی وحسرتلی، موڭ وزارلی طویغیلرن آڭلاتقان اثرلرگه ئەیتەلر.

ئیلیگیه- مدحیەنڭ تمام کیریسی. تگنده شادلق، کوتەرنکی روح، موڭده قایغی، ماتم، توشونکی کوڭل. ئیلیگیەلرده شخصی حاللردن طوغان قایغیلی تأثرلر بولغان کبك، ملی واجتماعی حسرتلرنی افاده ایتکان شعرلرده ئیلیگیەدن بولالر.

بزده خلق جرلرینڭ محبوبەلرنی ماقتاودن باشقەلری همەسی دیەرلك ئیلیگیەگه کرەلر.

خلقنىڭ كوڭلى حسرتلى، شوڭا كوره، جرلرىده موڭلى هم آور قايغيلى.

ايرتەده گنه طورروب طشقه چقسام،
كوزم توشه «اومر زايا»غه؛ (عمر ضايع چەچكەسينه)
بر قاريەن بابغه، بر فقيرگه:
فقير عمرى اوته زاياغا.

كورينەكه ايرته طورروب ماتور قوياشقه، چەچەكلرگه قاراوده آنڭ كوڭلن قايغيلى اويلرغه آلوب كيته. يازماده ادبياتمزدەده «مدحيه»گه قاراغانده «ئيليگيه» چاغشدرلماس درجەده كوب اوچرى.

هجو.

مثاللر: ١) «بزنى اورنسز يامانليلر» «ملتچيلر» ع. توقاى؛ «بايلر فكرى» «بزده نى اشليلر» اوقماصى؛ ٢) «اورلانغان معنى»، «ايشان»، «معجزه» ع. توقاى؛ «پاراخودده اوچراغان ملا» غفورى.

«هجو» ديب حياتدەغى ناچار، يەمسز وكولكيلى اشلرنى كولەنچ بر صورتده كورسەتكان اثرلرگه ئەيتەلر. كوڭلمزگه اوخشاماغان - اوزمزنڭ ذوق وفكرمزگه ناچار ياكه كولكى كورنگان نەرسەلر بزده آچو ونفرت ياكه كولو طويغيسى اوياتالر. شاعر شول نەرسەنى يەمسز بر صورت ايله كورسەتوب، بزگه اوزينڭ طويغيسن افاده قيلا. افاده قيلنغان طويغينڭ خصوصيتنه قاراب، هجولر ايكى تورلى بولا: ١) جدى هجو، ٢) جيڭل هجو.
اوزلرن «ملتچى» ديب آتاب يورگان بر گروه خلق، اشسزلكلرى، يوقغه لاف اورولرى بلەن توقايده آچو ونفرت قاتش بر تأثر قالدرغانلر. اول طوتاده «ملتچيلر» ديگان اثرنى يازا. آلارنى يەمسز وآچو كيترگچ بر صفتده كورسەته. بو - اوبن كولكيسى توگل، مونده اجتماعى بر ناچارلققه قارشى كورەشو بار، شونى بلورگه تلەو بار. مونديلر «جدى هجو» ديب آتالالر. جدى هجولر، عادتده، عمومى واجتماعى بر ناچار نتيجه بيرەچك اشلر حقنده بولا.

يوقاريدەغى مثاللرنڭ برنچى نومير آستندەغيلرى «جدى هجو»دندر. «معجزه»، «اورلانغان معنى» ديگان اثرلرده بوندى جديت يوق، آند

فقط آدەملرنڭ عادی کیمچیلکلری کورسەتلوب، جیکلچە کولنگان. بوندیلر «جیکل هجو» دیب آتالا. ایکنچی نومیر آستندەغیلر شوڭا مثال.

بەیتلردن صاق صوق، صوغە باتقان عائشە، چیگەن، مظلومە، کازامات، نیکرویت هم صوغش حقندەغیلر «ئیلیگیە»گە، «کەچیمسکی ایبرای»، «گولصولو» کبیلر هجوگە کرەلر.

لیریکە تورلرینڭ اوز آرا هم روایەلرگە مناسبتی. مدحیە، ئیلیگیە هم هجونڭ بر برندن توبلی رەوشدە آیرا طورغان خصوصیتلری بولسەدە، قای بر اثرلردە آلار برگەدە جیبلورغە ممکن.

شولای اوق روایەلردەدە لیریکەمادەلری اوچری. توقاینڭ «شورەلیسی» روایەدن. لکن شوندە بر نیچە اورندە «ئیلیگیە» مادەسی بار:

قلت ایتوب ایسکە توشەدرناملری، دولتلری
قارت بابایلرنڭ مونی کورسەڭ، بوتون صولتلری!
آچلا آلدکدە تیاتر پەردەسی؛
آە، (دیسڭ) بز نیک بولای صوڭ،
بزدە حقنڭ بندەسی!

قای بر اثرلرنڭ بوتون مندرجەسی، گرچە اول روایەدن بولسەدە، مدحیە، «هجو» یا کە «ئیلیگیە» روحی بلەن صوغارلغان بولا. مجید غفورینڭ «لیلی وحیاتم» دیگان اثری اوزون حکایەدن (دیمك روایەدن)، اما شول حکایە باشدن آیاق ئیلیگیە روحی بلەن صوغارلغان: بز آندە گرچە حمید بلەن لیلی حیاتندەگی واقعەلرنی اوقوب بارسەقدە، شاعرنڭ اوز روحندەغی آور قایغیلی تأثرن بورەگمزسیزوب طورا.

توقایفنڭ «پچەن بازاری» ـ باللادادن (دیمك روایەلردن). شونڭ بلەن برگە بو اثر بوتونلەی هجوی رەوشدە یازلغان. «طبیعت بالالری»، یازباشی دیگان حکایەلر باشدن آیاق «مدحیە» روحی بلەن صوغارلغانلر.

بزدە توقایفنڭ همە اثرلرندە دیەرلك هجو مادەسی قاتشقان بولا. غفورینڭ هر بر اثرندە ئیلیگیە روحی آکقی. موندی، روایە بلەن لیریکە

ماده‌لری برگه جیپلغان اثرلرده، قایوماده آلده هم باش مقصد ایتوب طوتولغان بولسه، اثر شول جمله‌دن صانالا.

«لیلی وحیاتم» ده طشقی عالمنڭ بر واقعه‌سن بیرو کوزه‌تلگان. توب تله‌ك - شول. آنده لیریکه روحی - شول واقعه‌نڭ اوز آرتندن تارتوب کیترگان نه‌رسه‌سی گنه. شوڭا کوره، اول اثرنی روایه‌دن صانیمز.

پچه‌ن بازارنده‌ده شول‌اوق حال: توب تله‌ك - شول واقعه‌نی سویله‌ب چغو. لکن سویلی باشلاغاچ، شاعر ایرکسز کوله - اثرینه شونـدن هجو ماده‌سی، هجو توسی چغا. دیمك بوده - روایه‌دن.

لیریکه آدمنڭ یوره‌ك دولقنلارن سویلی. بولر تیز کیلوب تیز سونه طورغان نه‌رسه‌لردر. شوڭا کوره، عادتده، لیریکه اثرلر، روایه‌لرگه قاراغانده قصقه بولا.

کوڭلده‌گی اوی بلـه‌ن آنڭ طشده‌غی صورتی اثرنڭ اسلوبی آراسنده «اویغنلق» کیره‌کلگی طبیعی. لیریکه‌ده افاده قیلنا طورغان طویغی وتأثر کبی نه‌رسه‌لر اوچون ایڭ اویغنی - روحینه موافق - اسلوب - نظم. چونکه، نظم دیمك، سوزنڭ موزیقاسی دیمکدر. سوزنـڭ حرفلری ئه‌یتوب جیته آلماغان نچکه خصوصیتلرنی اسلوبنڭ کویی جیتکره، یعنی کوڭلده‌گی حسنی آڭلاتو اوچون سوز یانینه موزیقا - کوی - قوشلا.

لیریکه‌نڭ کوب وقتده منظوم اسلوب بلـه‌ن یازلووی منه شول سببدندر: لیریکه‌ده‌گی روح - موزیقالی افاده‌نی صوری. لکن بو لازم بر اش توگل. لیریکه اثرلر - نظمسز اسلوب بلـه‌ن‌ده یازلالر.

تیك شول قدرلیسی بولا: اش لیریکه‌گه جیتسه، باشقه وقتده عادی‌گنه یازغان قلم‌ده اوزندن اوزی آهنگله‌نه، موزیقالانا باشلی - کویسز یازلسه‌ده، معنی‌نڭ خصوصیتی تله‌ونچه، اسلوب نزاکت آلا.

مسئله‌لر: ١) مدحیه، هجو وئیلیگیه‌نڭ هر برینه منظوملردن بیشه‌ر، نظمسز یازلغانلردن بره‌ر مثال بیرگز؟

٢) بولرنڭ اوچیسی‌ده تابلغان بره‌ر اثر کورسه‌تگز؟

٣) روایه‌لردن بولر تابلغان اثرلرنی آتاگز؟

١٤

دراما هم آنىڭ تۇرلرى.

«دراما» - يونان سوزى. لغت معنى‌سى - اش وحركت. ادبيات تلنده دراماديب، بر واقعه‌نى، شوڭا قاتناشقان كشيلرنىڭ اش وحركتلرى آرقيلى عملده ياصاب، تصوير ايتکان اثرلرگه ئه‌يته‌لر.

درامانىڭ خصوصيتلرى. درامانىڭ ليريكه‌دن آيرلا طورغان خصوصيتى: آنىڭ طشقى عالمنى تصوير ايتوونده‌در. «معلم»ده صالح آولغه بارا، اوقوتا، اويله‌نه، صوڭره قاچا. بولر، البته، بارده‌يازوچى اوچون طشقى عالمنىڭ واقعه‌لرى.

بو ياق بله‌ن درامالر روايه‌گه بيك اوخشيلر. لكن واقعه‌نى تصوير ره‌وشى بولرنى روايه‌دن‌ده آيرا: «حسام الدين منلا»ده آقيكتزاده بر يكتنىڭ باشندن كيچكان حاللرن اوزى حكايه قيلا، اما «معلم»ده اسحاقف اوزى سويله‌مى، اول صالحنى هم باشقه‌لرنى بزنىڭ آلدمزغه چغاروب قويادە، واقعه‌نىڭ نيدن عبارت ايكانن بز قهرمانلرنىڭ اوزلرينىڭ اش وحركتلرندن، سوزلرندن آڭليمز. تگنده حكايه قيلنا - مونده واقعه اوزى بزنىڭ كوز آلدمزده بولوب اوته. منه بو صوڭغى ياق - درامانىڭ ايڭ توبكى خصوصيتلرندندر.

دراماده موضوع. درامالرده توب مقصد - آلنغان قهرماننى، اوزى ياكه يازمشى بله‌ن كوره‌شدروب، آنىڭ اچكى طبيعتن، روحن آچودر. شونلقدن، درامالرده موضوع - آدم وآنىڭ حياتى بولا.

درامالرنىڭ تۇزۇلشى هم تۇب ماده‌لرى. دراماغه مندرجه ايتوب آلنغان واقعه‌ده بر نيچه كشى قاتنشقان بولا. بولردن برسى واقعه‌ده ايڭ مهم اورن طوتا. مونى «باش قهرمان» ديب آتيلر.

قهرماننىڭ ايرشورگه طرشقان بر مقصدى بولا. آنىڭ، بو مقصدينه ايرشووينه تورلى نه‌رسه قارشى توشه - شوندن باشلانا كوره‌ش. كوره‌شنىڭ باشلانغان نقطه‌سى «تويونله‌نو» ديب آتالا، كوره‌شنىڭ بارشى، آنده بولغان حاللر - مندرجه بولا، كوره‌شنىڭ نتيجه‌سى، بتكان نقطه‌سى - «سوتلو» ديب آتالا.

عادتده درامالر بر نیچه کیسه‌کـکه بولنه، بولرنڭ هر برینه «په‌رده» دیله. درامالرنڭ توزولشنده طبیعی بولنشی اوچ په‌رده‌لی بولمقدر: برنچی په‌رده‌ده «تویونله‌نو»، ایکنچیده کوره‌شنڭ بارشی، اوچنچیده کوره‌شنڭ نتیجه‌سی - سوتلشی. لکن بو لازم توگل. قای بر درامالرده، کوره‌شکه زمین حاضرله‌و اوچون، باش یاقغه بر په‌رده قوشالر - مقدمه («معلم» نڭ برنچی په‌رده‌سی). شولای اوق سوتلشدن صوڭ نی بولغانن کورسه‌تو اوچون‌ده آخرغه بر په‌رده آرتدرغالیلر - خاتمه («آلدم بیردم»نڭ آخرغی په‌رده‌سی). قای بر درامالر بر په‌رده‌ده هه‌سن جیبا (علی اصغر کمالنڭ «بوله‌ك اوچون»ی.

درامادہ واقعه، قهرمانلرنڭ اش وحرکتلری آرقیلی تصویر ایتله. لـکن مونده‌ده سوزسز بولمی. قهرمانلر واقعه‌ده بر برینه اوچراشالر. طبیعی، سویله‌شورگه طوغری کیله. مونی «دییالوغ» دیلر. (یونانچه سوز، لغت معنی‌سی «قارا قارشی سویله‌شو» دیمکدر). قای بر وقت قهرمانلر یالغز قالوب اوز آللرینه سویله‌نه‌لر. مونکا «مونولوغ» دیله. (یالغز سویله‌نو دیمکدر. بو سوزلرده باصم آخرغی ایجکده).

ایکی تورلی کوره‌ش. «معلم» ده صالحنڭ بر مقصدی بار: خلقنی آغارتو. اویله‌نگانده‌ده اول شو مقصدنی کوزه‌ته: اوزی ایرلرنی، خاتونی - خاتون قز عالمن آغارتاچق. لکن بو مقصدینه آنڭ خاتونینڭ اوقوماغان بولووی، اوقورغه تله‌مه‌وی، قوینماقده به‌لش، کولمه‌کده شه‌ل قایغیسندن باشقه‌نی بلمه‌وی قارشی توشه. باشلانا، آقرن، لکن طوقتاوسز، کوره‌ش. - بولر «طشقی کوره‌شلر» چونکه مونده صالح باشقه‌لر بله‌ن کوره‌شه. فاضلنڭ کیلووی آنی اویغاتا. - اول اوزینڭ مقصدینه ایرشه آلماون، اوزینڭ بتون سیزه‌ده اضطرابقه توشه: ایندی نی اشله‌رگه؟ بارن تاشلاب کیتسه، مرضیه قزغانچ، قالسه، وجدانی رضا توگل. باشلانا قهرمانڭ اوزی بله‌ن کوره‌شی - «اچکی کوره‌ش». صالحنڭ اویله‌نووی - درامانڭ تویونله‌نووی؛ بارن تاشلاب قاچووی - درامانڭ سوتلووی. دراماده صالحنڭ مرضیه بله‌ن، ذاکر، فاضل وباشقه‌لر بله‌ن سویله‌شووی - دییالوغ، اورتا په‌رده‌لرده هم کیته‌ر آلدندن یالغز سویله‌نووی - مونولوغ.

درامادە تابلورغە تییش بولغان صفتلر. چن معنی‌سی ایل دراما بولوب جیتە آلووی اوچون اثردە توبەندگی صفتلر تابلورغە تییش:

١) واقعەنڭ اش وحرکتلر آرقیلی آچلوب جیتووی. یعنی واقعەنی آندەغی قهرمانلرنڭ عمل وحرکتلری کورسەتسون، فلانچە بولدی دیب حکایە یولی بلەن آڭلاتورغە احتیاج قالماسون: سوز فقط تماملاوچی‌غنە بولسون- همە نەرسە، قهرمانلرنڭ اشلری بلەن آڭلاشلسون.

٢) مندرجەدە برلك. درامانڭ نیگزینە صالنغان «توب اوی»نی آچو، شونی طولی رەوشدە کورسەتو اوچون کیرەگی بولماغان نەرسەلرنڭ کرتلمەوی- مندرجەدە برلك دیب آتالا. ایشك، تەرەزە، میچ- هر بر اوی اوچون لازم مادەلردن بولرسز — اوی بولا آلمی. شولای هر بر نەرسەنڭ اوز وظیفەسن کامل اوتی آلووی اوچون ضرور بولغان کیسەکلری بار. درامانڭ مندرجەسینە کرگان اشلر، سوزلر، عمل وحرکتلرنڭ همەسی‌دە توب اوینی آچودە بر خدمتی، کیرەگی بولورغە — آرتق نەرسەلر کرمەسکە تییش.

واقعە- اوزینڭ طبیعی طولیلغی بلەن بارسون. آنڭ اوز اچندن طوماغان- چیتدن یابشدرلغان حاللر درامادە اورن آلماسون. («معلمە»دە قارتلرنڭ کیلووی، آرتیستنڭ کرووی- شوندی آرتق، شوندی چیتدن یابشدرلغان حادثەلردندر.)

٣) قهرمانلرنڭ سوز واشلری اوزلرینڭ خاراکتیرلرینە موافق بولسون. مرضیە- اوقو سویمی، کیبیم وچوپرەکدن باشقەنی بلمی طورغان بر خاتون. درامادە آنڭ سوزی‌دە، اشی‌دە شوندی خاتونلرنڭ طبیعتینە موافق بولغان رەوشچە چقسون. «آچلق قوشدی»دە قزن ازلەب، تورکستان صحرالرینە باروب چقغان مسکین، حالسز ایڭ عادی تاتار قارچغی: «مین- چینگز نسلندن، میندە قوت وغیرت نهایەسز» دیگان مفهومدە سویلەب، تورکیەنگە قچقرا. منە بو- طبیعی توگل. چونکە درامادە کورسەتلگان تاتار خاتونینڭ آڭی‌دە، طبیعت وقوتی‌دە موندی سوزلرنی صیدرا آلمی.

٤) دیالوغ ومونولوغلر طبیعی بولسون. دیالوغنڭ طبیعیلیگی واقعەنڭ شول مینوتی تلی طورغان قدردن آرتق سویلەو، سویلەگانن اوزینڭ آڭینە، قوت وتربیەسینە موافق چقودن عبارت بولوب، مونولوغلرنڭ طبیعیلیگی

توبەندەگیچە: مۆنۆلوغ تلەسە نەرسە حقندە سۆیلەو توگل، بلکە، باشقەلر آلدندە ئەیتورگە ممکن بولماغان، لکن قهرمانننی هم واقعەنی آڭلاو اۆچۆن ضرور بولغان بر صمیمی اقرار واعتراف بولورغە تییش. دیمك ایکی شرط بار: ١) مۆنۆلوغدە ئەیتلگان فکرلر باشقەلر آلدندە ئەیتورگە یارامی طورغان اچکی بر سرلر، یەشرن اشلر حقندە بولا؛ ٢) بولرنڭ ئەیتلووی واقعەنی هم قهرماننی آڭلاو اۆچۆن ضرور بولا، شول درجەدە، کە اول بولماغاندە، بۆتونلەی آڭلاشلمی قالاچق. «اۆچ خاتون بلەن طورمش» دە مریمنڭ رسم وخطلر آقتاروب اوز آلدینە سۆیلەنووی - طبیعی مۆنۆلوغلاردن، اما «بختسز یکت» دە برنچی پەردە آچلغاچدە جمیلەنڭ مۆنۆلوغی اثرنڭ درامالغینە ضرور اینە: ١) بوندە هر کم آلدندە ئەیتووی ممکن، عادی نەرسەلر؛ ٢) کیرەگندن آرتق اۆزۆن.

درامانڭ بولنووی. دراملر مندرجەنی آدم حیاتندن آلالر. آلارنڭ برنیچە تۆرلیگەبولنولری آلغان قهرمانلرینڭ خاراکتیرلرندە بولغان باشقەلقلردن کیلە. خاراکتیرلر، صاناب بترگیسز درجەدە، تۆرلیچە.لکن آلارنی، قوت ومقصدلری یاغندن برنیچە گروهغە آیررغە ممکن: ١) بار ناپالیون، چینگز، بۆیۆك اسکندر، الوغ پیتر، یيکاتیرینا، سۆیمبیکە شیکللی قوت وطبیعتلری، کۆزەتکان امل ومقصدلری هم شول یولدە کۆرەشولری بلەن کوبچیلکدن ئەللە قایا یوغاری طورغان الوغ جانلی داهی قهرمانلر بولر - یاراتلشدە عادتدن طش زور قوت، کۆچلی ارادە بلەن یاراتلغانلرهم حیاتدە کوزەتکان مقصدلری‌دە بیك بۆیۆك؛ آڭا ایرشودە هیچ برنەرسە آلدندە طوقتاماولری بلەن‌دە بولر ممتاز اورندە طورالر. ناپالیون - بۆتون دنیانی اوز تأثیرینە آلورغە، چینگز - بۆتون‌تۆرك قومن برلەشدروب الوغ ایمپیراتورلق قورورغە، سۆیمبیکە - جیمرلوب بارغان بر پادیشاهلقنی قوتقاروب قالورغە تلی. شول تلەکلری یولندە بولرنی هیچ بر نەرسە - هیچ بر قورقنچ، هیچ بر قوت - طوقتاتا آلمی، بولر حیاتلرن کارتاغە قویوب شول یولدە کۆرەشەلر. بلکە، شولکۆرەشدە هلاك بولورلر! - لکن بو هلاکت احتمالی آلارنی طوقتاتا آلمی.

٢) بار، اوغلینە، یەمسزبولسەدە، بای قزی آلوب، آصل کۆلمەك

کییونی، شاولاتوب طوی ایتونی ایك زورمقصد ایتکان، شول یولده کوره‌شه طورغان تاتار خانونلری. بولر یاراتلشده‌ده توبه‌ن، حیات وتربیه بله‌ن تاغی توبه‌ن هم کوله‌نچ حالگه توشکانلر. تله‌کلری واق، کوره‌شلری قزغانچ، اشلری، سوزلری - کولکی.

بو ایکی بولك - آدم حیاتینك ایکی جهتی: برسی بیك یوغاری، ایکنچیسی بیك توبه‌ن، واق، کوله‌نچ.

٣) بوایکینك اورتاسنده‌کو بچیلك طورا. بولرداهیلق مرتبه‌سنده الوغ توگل، آرتق واق اشلر اوچون دوو قوبتاروب کوره‌شوب، کولکیگه قالور مرتبه‌ده واق طبیعتلی، واق امللی‌ده توگل - بولر اورتالر. مه‌مگنه تله‌کلری بار، شول تله‌ك یولنده کوره‌شه‌لر. کوره‌شده آرتق زور قوت کورسه‌تمیلر، لکن کولکی‌ده توگللر.

درامالرنك بولنووی - موضوع ایتوب شول اوچ کروهدن قایوسن آلو نیگزینه قورولمشدر.

دراما اوچکه بولنه: ١) تراگیدیه، ٢) کامیدیه، ٣) تار معنی‌سنده آلنغان دراما.

تراگیدیه.

پوشکیندن ترجمه «باریس گودونوف» اوقولوب تیکشرلورگه تییش.

تراگیدیه دیب، بویوك قوتلی قهرمانلرنك الوغ مقصدلر یولنده کوچلی مانعلر بله‌ن بولغان قانلی کوره‌شلرن، روحانی عذابلرن تصویر ایتکان اثرلرگه ئه‌یته‌لر.

تراگیدیه‌نی، درامانك باشقه تورلرندن آیرا طورغان خصوصیتلر شولر:

١) تراگیدیه‌نك باش قهرمانی طبیعت طرفندن: بویوك عقل، قوتلی اراده قورقو بلمه‌س یوره‌ك بله‌ن یاراتلغان کوچلی جانلردن بولا.

موندی ذاتلر سیره‌ك اوچراغانغه، عادتده، تراگیدیه‌لر سندرجه‌نی تاریخدن آلالر.

٢) تراگیدیه‌ده باش قهرماننك ایرشورگه تله‌گان مقصدی عادی بولمی، آدم اوغلی استی طورغان مرتبه‌لرنك یوغاریلرندن بولا.

٣) بومقصدقه ایرشوگه قارشی توشکان مانعلر بله‌ن کوره‌شوده عادتدن طش بر ثبات وقهرمانلق کورسه‌ته‌لر.

شول كوره‌شده بزگه قهرماننك طبيعتنده بولغان بويوك قوتلي – تيره‌ن عقلي، بهادر يوره‌گي، چيكلمه‌س اراده‌سي آچلا. كوره‌شنك بر توريسي طشقي مانعلر بله‌ن، يازمشنك اوزي بله‌ن بولسه، ايكنچيسي قهرماننك اوزي بله‌ن، اوزينك وجداني بله‌ن بولا. مقصدينه ايرشو اوچون هيچ بر نه‌رسه‌دن تارتنماغان بويوك قهرمان، باشقه‌لرغه ضرر ايتودن، قان توگودن‌ده طوقتالا آلمي، آنگا، اوز مقصدينه كوب كشيلرنك ئوزولگان باشلري، ئولك گه‌وده‌لري آشا بارغه، گناهسز قان توگه‌رگه ـ عموما زور و آور جنايتلر اشله‌رگه طوغري كيله. صونگندن بولر آني عذابليلر. طووا آننك اوزي بله‌ن كوره‌شي، اوزينك عذابلانووي.

٤) آرتق كوچلي مانعلر بله‌ن كوره‌شو نتيجه‌سنده، تراگيديه‌لرنك باش قهرماني، عادتده، هلاك بولا.

تراگيديه‌گه مثال: پوشكيندن ترجمه «باريس گودونوف».

مونده تختكه ايرشو اوچون باريس بله‌ن دميترينك قانلي كوره‌شلري تصوير ايتلگان.

باش قهرمان ـ باريس. اول چندن‌ده بويوك عقللي، تيمر طبيعتلي، قوتلي اراده‌لي بر داهي. آننك بويوك مقصدي بار: اول روسيه‌نك تختن تلي. شول يولده كوب مانعلر بله‌ن كوره‌شه ـ موكا ايرشوده گناهسز شاهزاده‌ني اوترتو، اوزينه قول بولماغان باياررني سورو وبترتو كبك قانلي اشلردن‌ده تارتنمي.

تختكه ايرشكاچ، يازمش آنگا قارشي كيله: طبيعي آفتلر باشلانا، ايكنچي ياقدن دميتري شاهلق دعوا ايتوب، ميدانغه چغا. شول طشقي مانعلر اوستينه، وجداني‌ده عذابده: آننك قولي قانلي.

كوره‌ش، باريسنك ئولووي، عائله‌سينك هلاكتي بله‌ن تمام بولا.

دنيانك ايك مشهور تراگيديه يازوچيلرندن بري اينگليز محرري مشهور شيكسپيردر. (١٥٦٤ ـ ١٦١٦).

آننك تراگيديه‌لرندن ايك آلده صانالغانلري: «هاملت»، «آتيللو»، «قارول لير» هم «ماكبيت».

«ماكبيت» تراگيديه‌سينك قصقه‌چه مندرجه‌سي شول:

ترا کیدیه‌نك باش قهرمانی ماکبیت شوتلاندیه کارولینك ایك بویوك و ایك یاقن عسکری مأمورلرندن. اول، بهادر طبیعتلی، ناموسلی، نیره‌ن عقللی، شونك بله‌ن برگه مرتبه وشهرت سویوچه‌ن بر ذات. یازمش آنگا کولوب قاری: اول یانگاغنه وطننك دشمانلرینه قارشی صوغشوب، زور قهرمانلق کورسه‌تدی، دشماننی بیك نق جیگدی هم شوتلاندیه تاجن قوتقاروب قالدی. بو وقتده شوتلاندیه تختنده یاخشی خلقلی لکن بیك بترنگان بر قارت ـ دونکان اوطرا. آننك اوغللری، ولیعهدلر بار. ماکبیتنك مرتبه وشهرت سیوچی روحنده جنایتلی بر مقصد اویغانا: اول ولیعهدلرنی یوق ایتوب، اوزی تختکه خواجه بولورغه تلی. احوال آنگا یاردم ایته: وطن وتختکه قارشی قیلغان زور خدمتینه تشکر یوزندن پادیشاه آننك سراینه قوناقغه کیله. هم آنده قونوب قالا. ماکبیت، بو اوڭایلقدن فائده‌لانوب، عادتدن طش بر جنایت اشله‌رگه: اوزنده قوناقده بولغان قارت کارولنی اوترورگه اویلی. آننك خاتونی‌ده ایرینك فکرن قوتلی، آنی جنایتکه اوندی. جنایتکه قرار بیرلگاندن صوڭ، ماکبیتنك روحنده قوتلی کوره‌ش باشلانا. آننك مرتبه وشهرت سویو حسی قولنده‌غی پچاغی بله‌ن کارولنك یوره‌گن تلگه‌لرگه اوندی، وجدانی، ایزگی کوڭلی آنی طییا. بو اضطراب وقتنده خاتونی آنی جنایتکه دیملی ـ جه قورقاق دیب خورلی، جه آلده‌غی تخت خیاللرن تصویر ایتوب، آننك عزت نفسن قایناتا. برنچی یاق ئوستونلك آلا ـ اوز سراینه قوناقغه کیلگان قارت شاه ماکبیتنك پچاغی بله‌ن دنیادن اوته. ازنی یوغالتو اوچون یاصاما آچو تأثیری بله‌ن، کارولنی اوتروده تهمت ایتکان کشی بولوب، ماکبیت، کارولنك خدمتچیلرن‌ده اوتره. عیب آلارغه یاغلا. مرحوم کارولنك اوغللری، قورقوب، وطندن قاچالر. مملکت وتختنی یانگاغینه دشماندن قوتقارغان ماکبیت بوتون خلقنك تله‌وی بله‌ن کارو للقغه صایلانا.

ماکبیت ـ مقصدینه ایرشدی، اول حاضر تاجلی هم تختلی. لکن بو آنگا سعادت بیرمی ـ آننك جان طنچلغی یوغالغان، آننك وجدانی عذاب اچنده؛ آور جنایت اشله‌گان قولینك قانی، بوتون دریا صولری بله‌ن جوسه‌ك‌ده بتمه‌س کبك طویولا.

آننك روحانی عذابلری اوستینه، شوندی زور جنایت بله‌ن

ایرشلگان تخت‌ده قورقنچ آسننده قالا. اول شیکله‌نه، وسوسه‌له‌نه باشلی. شونك تأثیری بله‌ن، اوزینه یاقن بولغان کوب بۆیۆکلرنك قانن توکدره - جنایت جنایتنی طودرا. ماکبیت برندن بری یامان کوب اوصاللقلر قیلا. بولرنك هربری آنك روحانی عذابن آرتدرالر - آنك اچکی حیاتن جهنمگه ئه‌یله‌ندره‌لر. بو اچکی کوره‌شلرگه طشقی کوره‌ش‌ده کیلوب قوشلا: اوترلکان کارولنك بالالری، اینگلنره عسکرینك یاردمی بله‌ن، اوزلرینك طبیعی حقوقلرن - شوتلاندیه تختن قایتارویولینه‌توشه‌لر. وجدانی‌عذابلربله‌ن یوره‌گی تلگه‌له‌نوب، قاتیلقلری اۉچون دوستلری تارالوب بتکان ماکبیت، اوزینك آز عسکری بله‌ن ولیعهدلرگه قارشی صوغشقه چغا، عادتدن طش بر قهرمانلق بله‌ن تختنی مدافعه ایته هم شول کوره‌شده قهرمانچه بر ئولم بله‌ن ئوله.

ئولگانچه اوزینك الوغ مقصدندن آیرلماغان قوتلی قهرمان شول مقصدی یولنده، شول ره‌وشلی کوره‌شوب هلاك بولا.

کامیدیه.

مثاللر: «بوله‌ك اۉچۆن»، «برنچی تیاتر»، «بزنك شهرنك سرلری» - علی‌اصغر کمال؛ «جمعیت»، «قیامت» ع. اسحاقف؛ «پامادا مسئله‌سی» - ادریس باغدانف، «چۆننام» - کبیر بکر.

کامیدییه دیب، واق طبیعتلی، توبه‌ن فکرلی کشیلرنك یوقبار مانعلر بله‌ن کۆره‌شوب کۆلکیگه قالولرن تصویر قیلغان اثرلرگه ئه‌یته‌لر.

«بوله‌ك اۉچۆن)ده حمیده آبصطای آصل کولمه‌ك آلو، قۆدافی بولوب یۆرو اۉچۆن اوغلی عبداه‌نی یه‌مسز، لکن آتاسی بای، بر قزغه اۉیله‌ندررگه تلی. ایری بله‌ن اوغلی بوگا قارشی تۆشه‌لر. حمیده شول اهمیتسز مقصدی یولنده بولر بله‌ن کۆره‌شوب بۆتۆنله‌ی کۆلکیگه قالا.

کامیدیه‌نك خصوصیتلری. کامیدیه‌نی، دراما بله‌ن تراگیدیه‌دن آیرا طورغان صفتلر توبه‌نده‌گیلر:

١) کامیدیه‌ده قهرمانلر اوزلرینك فکر وطبیعتلری بله‌ن واق، خلق ومعامله‌لری بله‌ن کۆله‌نچ کشیلر بولالر. «بوله‌ك اۉچۆن»ده حمیده، برنچی

تیاترده حمزه بای، حبیب الرحمن، آصراو؛ «جمعیت»ده جمال قودا.

٢) قهرمانلرنڭ مقصدلری واق، اهمیتسز اشلردن بولا. (حمیدهنڭ توب تلهگی: آصل کولمهك کییو).

٣) دو قوبتاروب کورهشکان مانعلری کوب وقت بوتونلهی یوق نهرسه بولوب چغا. «پاماده مسئلهسی»نده خاتون قزنڭ پاماده سورتووی، «جمعیت»ده کهغهزدهگی فابریك مارکاسی).

کامیدیهده کورهشنڭ نتیجهسی هلاکت توگل، بلکه کولکیگه قالودن عبارت بولا.

کامیدیه بلهن تراگیدیهنڭ تأثیر وخدمتی. کامیدیه بلهن تراگیدیهنڭ تأثیر وخدمتلری شبههسز زور: ١) بولر آدم طبیعتنده بولغان واقلق هم بویوکلك دیگان ایکی صفتنی بزنڭ کوز آلدمزغه جانلاندروب کیترهلر؛ ٢) شونڭ نتیجهسنده آدمنڭ روحن یوغاریلاتوغه خدمت ایتهلر. لکن ایکیسی ایکی یول بلهن: کامیدیه واقلقدن کوله، شولای ایتوب، یوغاریغه چاقرا؛ تراگیدیه داهی قهرمانلرنڭ بویوك حیاتلرن، آدم طبیعتینڭ تیرهن سرلرن آچا، شول یول بلهن روحمزنی بویوك اشلر یاغینه یونهلدره.

دراما. (١)

مثاللر: امیر خاننڭ «یهشلر»ی، ع. کمالنڭ «بختسز یکت»ی، اسحاقنڭ «معلم»ی، یارالله الولینڭ «آچلق قوشدی»سی، فاتح سیفینڭ «یهمسز طورمشی»ی.

---

(١) دراما سوزی تیاتر وادبیات عالمنده ایکی معنیده یورتوله: ١) صحنه اوچون یازلغان (کوی وموزیقاسز اوینالا طورغان) هر بر اثرگه دراما دیله. ٢) تار معنیده آلنغان دراما.

شعری اثرلرنی مندرجه هم تصویر رهوشی یاغندن لیریکه، روایه ودراماغه بولگانده برنچی معنینی آڭلارغه کیرهك. شول برنچی معنیده آلنغان (عمومی) درامانی: تراگیدیه، کامیدیه هم (خصوصی) دراماغه بولگانده، ایکنچی معنیسنده قوللانلا. اوّلگی معنی بلهن آلنسه، «دراما» سوزی تراگیدیه بلهن کامیدیهنیده—

تار معنیده آلنغان «دراما» کامیدیه بلەن تراگیدیەنڭ اورتاسندەطورا. شونڭ اوچون انی «تراگیکامیدیه» دیب ده آتیلر.

تراگیدیەده بویوکلك، کامیدیەده واقلق تصویر ایتلەی، دراما بو ایکینڭ اورتاسن آلا.

درامانی کامیدیه بلەن تراگیدیەدن آیرا طورغان صفتلر اوشبولر:

۱) درامانڭ قهرمانلری اوزلرینڭ قوت وطبیعتلری، عقل وارادەلری بلەن تراگیدیەنکیلر درجەسنده یوغاری، کامیدیەنکی درجەسنده واق هم توبەن‌ده بولمیلر - بولر اورتا درجەده آدملر. آلار نادان‌ده عالم‌ده، اخلاقلی‌ده توفیقسزده بولورغه ممکن. لکن هر حالده آلار کوبچیلکنڭ اورتااعضالری. («یەشلر»دەعزیز، ساره، «بختسز بکت»ده ذاکر، عینیه، کریم، «یەمسز طورمش»ده محمد، هاجر، أمینه، ستار).

۲) درامادە قهرماننڭ مقصدی تراگیدیەده‌گی قدرلی‌بویوك، کامیدیەنکی درجەسنده واق‌ده توگل، بوعادی حیاتنڭ طبیعی تلەکلرندن بری. «یەشلر»ده عزیز باریس گودونف کبك تخت تلەمی، حمیده آبصطای کبك آصل کولمەك اوچون گنەده یورومی، آنڭ اوز دورنده‌گی یەشلر اوچون طبیعی برتلەگی بار: اول اوقوب کشی بولورغه، آزاد ومدنی بر حیات بلەن یەشەرگه تلی. شول تلەك یولنده کورەشه.

«معلم»ده صالح خلقنی آغارتورغه، «یەمسز طورمش»ده محمد خلق اچینه خدمتکه کیتەرگه تلی. بولر بارده اورتاچه ضیالی صنفنڭ تلەکلرندن.

۳) درامادە کورەش کامیدیەنکی کبك بوتونلەی اوك یوقبار مانعلر بلەن بولماغان کبك، تراگیدیەده‌گی شیکللی، آرتق زور قوتلر بلەن‌ده توگل،

اچینه آلا. مثلا «شهر تیاترنده کوزگی سیزون بوینچه دراما باراچق» دیلر. موندن مراد - اوپیرا توگل دیگان سوز. آنده تراگیدیەده کامیدیەده قویلا. دیمك مونده دراما سوزی کامیدیه بلەن تراگیدیەنڭ هر ایکیسن اچینه آلا طورغان معنی‌ده قوللانلغان. «یەشلر» کتابی کامیدیه یەیسه تراگیدیه توگل دیلسه، ایکنچی معنی‌ده آلنغان بولا.

بو فصلده دراما سوزی شول اوزینڭ ایکنچی معنی‌سنده قوللانلدی. هم آنی کوبرەك استعمالده شونی آڭلیلرده.

مونده حیاتنڭ عادی مانەلری بلەن کوُرەشلە: آتا آنانڭ رضا بولماوی، خلقنڭ عیب ایتووی وباشقە شوندی حاللر. (عزیز آتا آناسینڭ فارالغی بلەن کوُرەشە).

٤) دراماده کوُرەشنڭ نتیجەسی کامیدیەدەگی کبك کوُلکیگە قالوبلەن، تراگیدیەدەگی کبك قانلی هلاکت بلەن بولووی لازم توگل: مونده قای وقت هلاکت، قای بر وقت سعادت بلەن، قای بر وقت بوُتوُنلەی عادی حال بلەن بتە.

«آلدم بیردم»دە بخت بلەن، «بختسز یگت»دە «آچلق قوشدی»دە هلاکت بلەن، تمام. «یەشلر» بلەن «یەمسز طوُرمش» دە بخت وهلاکتنڭ برسی‌دە آچق معلوم توگل. بولرده کوُرەش اوزی بتە لکن قطعی نتیجە آلدە بولاچق.

دراماده کامیدیە وتراگیدیە مادەلری. تارمعنی بلەن آلنغان درامانڭ قهرمانلرنده هم کوُرەش روشنده بر قدرلی تراگیدیە وکامیدیە مادەلری بولورغە ممکن. صالح عقللی، تیرەن اویلی، روحا بای طبیعتلی بر یگت. بولر آنی بیك آزغنە تراگیدیە قهرمانلرینە اوخشاتالر. شونڭ بلەن برابر اول تراگیدیەنکیلر درجەسنده مستثنی قهرمانلردن‌دە توگل. «بختسز یگت»دە جمیلە بلەن کریم فکر ومعاملەلرنده بایتاق یاقتن کامیدیە قهرمانلرینە اوخشیلر، آلارنڭ بایتاق اشلری، سوزلری کامیدیەدەگی کبك چغا. مثلا یکرمی جیدنچی صحیفەدە کریم تیلیگرام بیرە: «اوفی. سعید ثابتق. ایشچی مایا مالچیك یپسلی نایدوش نا مایا لافکە تیلیگرام داۋای... یاری بیت شولای بولغاچ... یاری، بیك یاری... تولکی، مالچیك اورنینە صین دیب قویەیسکمی؟... یوق، کیرەك توگل، کیلمەگان بیری بولسە، پشتلیون اوزی توزەتور ئەلی!»

دراما هم تیاترنڭ طووی واوسو تاریخی.

دراما هم تیاتر اوزلرینڭ تاریخلرین بوروڭغی یوناندن باشلیلر. یونان اساطیری بوینچه معلوم، آلارنڭ الهلری آراسنده، آدملرنی یوزمدن شراب یاصارغه باشلاب اویرەتکان «دییانیس» بار.

بو الهنڭ حیاتی ودشمانلری بلەن کورەشووی حقنده یونان خلقنده بیک کوب جرلر چغارلغان. آنڭ شرفینه یاز، کوز زور بەیرەملر یاصاب، دییانیسنڭ شادلق وقایغیلری، جیگو وجیگلولری حقنده کوب کشی برگه قوشلوب جرلی طوغان بولغانلر.

دییانیس شراب یاصارغه اویرەتو بلەن برابر، اوسملکلرنی طودروچی اله دیب ده تانلغان. شول اعتقاد بوینچه، دییانیس شرفینه یاصالا طورغان بەیرەملرنڭ یازغیلری - شادلقلی، کوڭللی بولوب، آنده شوڭا موافق دییانیسنڭ اوز دشمانلرن جیگووی حقنده - جرلر جرلانغان. کوز کونی، طبیعت صارغایا، ئولەن وئوسملکلر قوری، یافراقلر قویولا باشلاغاچ، دییانیس دشمانندن جیگلە دیب اویلانغان، شونڭ تأثیری بلەن کوزگی بەیرەم - ماتم صورتن آلوب، آندەغی جرلر قایغیلی، فاجعەلی روحده بولغان.

ئلگەری بو بەیرەملرده برەو باشلاغان، باشقەلر آڭا قوشلغانلر، شول حالده، دییانیسقه قربان بولسون اوچون اورطقه یاغلغان کەجه تیرەسنده طنطنه بلەن ئەیلەنوب یورو بلەن قناعتلانغانلر. بارا طورغاچ، دییانیسنڭ حیاتن حکایه قیلو ایکی کشی طرفندن اوتەله طورغان بولغان. آلار قارا قارشی سویلەو - دیالوغ رەوشی - بلەن حکایه قیلغانلر. بارا بارا آوزدن حکایه قیلو شول حکایەدەگی واقعەنی یاصاب کورسەتورگه ئەیلەنه باشلاغان. - شولای ایتوب درامانڭ دیالوغ هم اش وحرکت مادەسی طوغان. بو واقعەده البته، دییانیسنڭ، اوز دشمانلری بلەن کورەشووی، آنڭ عذابلری بار، حکایەچیلر، جرچیلر بولرنی یاصاب کورسەتەلر.

منه شول بەیرەمدەگی جر، حکایه هم کورسەتشلر - حاضرگی تیاترغه نیگز صالغانلر، شول ایکی بەیرەمدن درامانڭ ایکی توری طوغان: ١) دییانیسنڭ

جیگلووی، عذاب و محنتاری مناسبتی بلەن یاصالا طورغان کوزگی بەیرەمدن «تراگیدیه»، دیپانیسنك. اوز دشمانلرن جیگووی شادلغندن یاصالا طورغان یازغی کوکللی بەیرەملردن «کامیدیه» طوغان.

تراگیدیه یونانچه کەجه جری دیگان سوز. چونکه بولر الهغه چالنغان کەجه تیرەسنده ئەیلەنوب جرلاودن باشلانغان. کامیدیه آول جری دیگان سوز.

باشده دینی عادت جرلرندن بکیتسەدە، بارا طورغاچ، واقعەنی یاصاب کورسەتو - دراما - اوزینك منحرجەسن دنیا حیاتندن، زمانه حاللرندن‌ده آلا باشلاغان. کامیدیەده تورلی واقعلردن کولگانلر. تراگیدیەده بویوك قهرمانلرنك کورەشلرن تصویر ایتکانلر. شولای ایتوب، دراما میدانغه کیلگان.

بولر خلقغه بیك اوخشاغاچ، دراما اوچون مخصوص بنالر یاصاتو کیرەکلگی اوزندن اوزی طوغان. تاریخ حاضرگی معنی بلەن تیاترنی باشلاب یونانده کوره.

آلارنك تیاترلری اوشبو رەوشلی توزوله‌طورغان بولغان: تیاتر بناسی، عادتك، بیك بییك بولماغان اورگەصالنوب اوچ بولکدن عبارت بولا: ١) اورنك توبەسنده صحنه، ٢) آلدن توبەنرەك، جرلاوچیلر اورنی، ٣) اورنك ایتەگینه یارم دائره رەوشنده تماشاچیلر زالی. صحنه اورنی اوچ یاقدن دیوار بلەن ئەیلەندرلەده آنك زالغه قارشی یاغی بییك هم زینتلیرەك یاصالوب، بوسی حاضرگی تیاترلرنك دیکاراتسیەسی خدمتن کوره. تیاتر بناسی بوتونلەی آچق - توبەسی یابلماغان بولا. اسپیکتاکل کوندوز، قویاش یاقتیسنده بیرله. پەرده ایدەن آستینه توشورلەده آخرغه قدرلی یاگادن کوتەرلمی. اوین باشلانور آلدندن الهلردن دیپانیس نامینه قربان چالنا - بر آتنا کەجەنی صحنه بلەن زال اورتاسنده مخصوص حاضرلەنگان اورنغه اوطقه صالالر. صوڭره صحنه آچلا. اویناوچیلر آراسنده خاتونلر بولمی، خاتون رولن‌ده ایرلر اوینی. دیکاراتسیه آلماشنمی، شول سببدن بر کون بیرلەچك اثر نیچه پەردەلی بولسه، آندەغی واقعه بر اورنده هم بر تەولك اچنده بولوب بتووی شرط ایتله.

یونان خلقی تیاترغه بیك آرتق محبت قویغان، شونلقدن

آلارده تیاتر بنالری بیك زور بولغانلر. فرق ایللی، حتی سیكسه‌نشه‌رمك كشی صیدرا طورغان تیاترلر صالنغان. بو قدرلی زور جماعتكه كورنو، ایشتلو آور بولغانغه، تاوشنی كوچه‌یته طورغان قورالار، بوینی اوزونایتا طورغان آیاقلر، یوزنی زورایتا طورغان ماسكالر كیگانلر.

یونان دراماالرینك كمالتكه ایرشكان زه‌مانی میلاد عیسی‌دن آلتی عصرلك — پیریكل دورنده‌در. بو دورنك الوغ دراماتورغلرندن ئیسخیل، صافوكل، ئیبوریپید (تراگیدیه یازوچیلر) هم «آریستوفان» (كامیدیه‌چی) یوناننه‌غنه توگل، بوتون دنیا ادبیاتنده اینك مشهور محرراردن صانالالر.

تیاتر یوناندن روماغه كوچدی. لیكن روماليلر دراما ادبیاتنده اوزلرندن بر نه‌رسه آرتدره آلماغانلر: آلارده خلق تیاتردن بیگره‌ك صیركگه بیرلگان.

اورتا عصرلرده یونان و روما دراماالری بوتونله‌ی تاشلاننا. آلار اورنینه خریستیان روحانیلری خلقنی دینی نه‌رسه‌لر بلان تانشدرو اوچون انجیل، تورات واقعه‌لرن كورسه‌تكانلر. اویناوچیلرده كلیسه‌نك اوز كشیلری بولغان، اوینالغان كلیسه‌نك اورنده. آنده كوبره‌ك كورسه‌تلگان واقعه‌لر آدمنك جنتدن قوولوی، عیسی‌نك حیاتی كبك حالار بولغان.

یاوروپا تاریخنده «اویغانو دوری» باشلانوب. یونان تراگیدیه‌لری بلان تانشو نتیجه‌سنده، ادبیاتنك باشقه تورلرنده بولغان شیكللی، دراما باننده‌ده، ساخته كلاسسیكلك حكم سورگان. اول دورنك دراماتورغلری هه‌مه توغریده یونان دراماالرن اوزلرینه اورنه‌ك ایتوب هر اورنده آلارغه ایه‌رگانلر.

١) یوناننده تیاتر توزولشینك تله‌وندن، دراماده زمان هم اورنده برلك كیره‌ك بولغان. (چونكه آلارده دیكاراتسیه‌نی آلماشدرو ممكن توگل ایدی.) یونانغه ایه‌روب ساخته كلاسسیك دراماالرده‌ده بو شرط ایتلگان.

٢) یونان خلقی‌نك ذوقی تله‌ونچه آلارده درامانك قهرمانی ایتوب، الهلر،

يارم الهلر، بويوك بهادرلر آلنغان. شولرغه ايه‌روب، ساخته كلاسسيك درامالرده قهرمانغه زور پادشاهلرنى، الوغ قهرمانلرنى‌غنه آلغانلر.

٣) يونان تراگيديه‌سى بيش پرده‌دن كيم‌ده آرتق‌ده توگل، بولرده‌ده شولاى. هم باشقه شوندى كوب طوغريلرده يونانچه بولونى لازم تابقانلر.

ياڭا زمان درامالرى.

ساخته كلاسسيك آغمينه ايڭ ئلك قارشى باروچى - شيكسپيردر. اول ايڭ برنچى اوزينڭ اثرلرن يونان راماكسندن چغاروب يازا.

لكن آڭا زماننده اعتبار ايتلمه‌دى، وفاتندن يوز ايللى يللر اوتكاچ، اون سيگزنچى عصرلرده‌غنه، خلق شيكسپيرنڭ اثرلرينه اهميت بيره، آلارنى تيكشره، صحنه‌غه ياڭادن قويا باشلادى؛ شونڭ نتيجه‌سنده ساخته كلاسسيزم جيمرله - ياڭا دراما ميدان آلا. شيكسپير ازندن كيتكان حاضرگى دراما طبيعى حيات يولى بلن بارا.

تار معنى بلن آلنغان درامانڭ تاريخى.

بورونغى يونانده، اورتا عصرلرده‌ده، ساخته كلاسسيكلر هم شيكسپير دورنده‌ده صحنه اوچون بولغان اثرلر تراگيديه بلن كاميديه‌دن‌گنه عبارت بولوب، تار معنى بلن آلنغان دراما اول دورلرده بوتونله‌ى يوق، بو اون طوغزنچى عصرده‌غنه طودى. مونى طودرغان نرسه، سياست واقتصاد ميدانينه اوچنچى صنف - اورتا ياكه بورژوازيه، ميشچه‌نلر صنفى‌نڭ ياڭا بر قوت بولوب چغووى‌در.

ئلگه‌رى بوتون باياق وحاكميتنى قوللرنده طوتقان يوغارى صنف بارده، آلارغه قول بولغان، توبه‌ن صنف بار ايدى. ياوروپاده فيوداليزم جيمرلوب، ايركلى اورتا صنف - واق بورژوازيه، ميشچه‌نلر ميدانغه چققاچ، گل يوغارى حياتدن، بويوك قهرمانلردن، پادشاه و قوماندانلر حياتندن‌گنه آلوب يازلغان تراگيديه‌لر، آلارنى قناعتلندرمى باشلى - شونڭ نتيجه‌سنده اورتانى آلوب يازوچى - تار معنى‌ده آلنغان - دراما طووا.

مونی باشده «میشچه‌نلر دراماسی» دیب آتاغانلر.

صحنه اوچون یازلغان اثرلرنک بو یاگا، اوچنچی توریننک نظریه‌سنی فرانسوز محررلرندن «دیدرو» توزوگان. مونک «میشچه‌نلر دراماسی» یاکه «کوز یه‌شلی» کامیدیه دیگان اسمن تاشلاب، «دراما» دیب اسم قوشوچی‌ده شولدر.

حاضر ادبیات میداننده ترا گیدیه سیره‌ک یازلا. کامیدیه بله‌ن درامانک‌ده موکمیسی آلده بوری. چونکه حاضرگی حیاتنک دیموقرات روحی شونی تلی.

سؤاللر:

۱) «ادبیات قانونلری» فننده نی نه‌رسه تیکشرله؟

۲) اثر دیب نی نه‌رسه‌گه ئه‌ینه‌لر؟

۳) اثرده توب ماده‌لر نیچه، نیلر؟

٤) اسلوب بله‌ن افاده آراسنده آیرما نی؟

۵) اسلوبنک توب شرطلری نیچه، نیلر؟

٦) اسلوب نیچه تورلی؟ اسلوبنی تصویری یاصی طورغان سببلر نیچه، نیلر؟

۷) تاتار تلنده نظملر نیندی وزن بله‌ن اولچه‌نه؟ سوزده نیچه ایجك بارن نیچك تاباسز؟

۸) شعر ونثر؟ نثر سوزینک نیچه معنی‌سی؟ شعری اثر بله‌ن منثور اثرلرنی بر بر ندن آیرا طورغان توب خصوصیتلر نیلر؟

۹) شعری اثرلر، کم طرفندن چغارلو اعتباری بله‌ن نیچه‌گه بولنه؟ خلق ادبیاتی بله‌ن یازما ادبیات آراسنده توب آیرمالر؟

۱۰) بزده خلق ادبیاتی نچیه‌گه بولنه؟

۱۱) ادبیات سوزی نیچه معنی‌ده قوللانلا؟

۱۲) تصویری ادبیات موضوع، مندرجه وتصویر جهتندن نیچه‌گه بولنه، نیلر؟

۱۳) روایه‌نک تورلری: مه‌ثل، باللادا، پائیما، رومان نی نه‌رسه؟

۱٤) لیریکه نیچه‌گه بولنه، نیلر؟ مثاللری؟

۱۵) دراما نیچه‌گه بولنه؟ ترا گیدیه کامیدیه‌نک توب خصوصیتلری؟

۱٦) تار معنی‌ده آلنغان دراما قاچان طودی؟

اوچنچی بولك.

منثور اثرلر حققندەغی قانون و نظریەلر.

۱

منثور اثرلرنك تورلری.

اوچنچی بولکده کرشور آلدندن: اوتکانلرنك همەسی برقات یا ثارتلورغه، شعربلەن نثرآیرماسی، نثرنك نیچه معنیده یورتلووی هم شعری اثرلر بلەن منثور اثرلرنك، بر برندن آیرلا طورغان، توب خصوصیتلری خاطرگه آلنورغه، بوندەغی «منثور» سوزی نظمغه قارشی توگل، بلکه شعرگه قارشی، یعنی معنیده نثر ایکانی آچق رەوشده بیلگلەنورگه تییشلی.

موضوع اینوب آلنغان نەرسه، شاعرنك خیالنده نیندی رەوشده صورتلانغان بولسه، شعری اثرده شول رەوشی، شول (ذهنی) صورت بیرله. شعری اثرنك ئورلوغی شاعرنك یورەگنده طووا، فکری، تجربه وتیکشرووی بلەن کیکەیه، خیالنده جانلی بر صورت آلا، صوکره تصویری باصلوب شول (ذهنی) صورتنی دنیاغه چغارا.

شعری اثرده خیالنك خدمتی بار- اول، موضوع اینوب آلغان نەرسەنك صورتن یاصاوده، شونك طبیعتی صیدرا آلاچق صفت وعمللرنی اوزندن اویلاب چغاروب آرتدرا آلا. اما منثور اثرلر «واقع»دن اوته آلمیلر. چینگز حیاتندن آلوب بر پائیما یاکه ترا گیدیه یازاچق شاعر ودراماتورغ: البته، تاریخی ماتیریالدن آڭلاشلغان، خاراکتیری صیدرا آلغان، لکن واقعده بولماغان اش وحاللرنی، صورت کامللەنسون اوچون، اوزندن اویلاب چغاروب، قوشا، آرتدرا آلا. اما بو قهرماننك ترجمه حالن یازوچیغه کیسکن چیك

قوبلغان: چینگز حققندەگی تاریخی ماتیریال نیندی صفت، نیندی عمل، نیندی واقعەنی کورسەتسە، شولرنی غنە بیرە آلا. خیالی بلەن اویلاپ چغاروب اوزلەن بر نەرسە آرتدررغە آکا ممکن توگل.

قصقەسی، منثور اثرلر: اوقوچیغە بلم بیرو مقصدی بلەن واقعدە بولغان نەرسەلرنی بیان قیلالر.

١) توُرك خلقلری قایسی نسلدن، آلار قاچاندنبیرلی تاریخقە معلوم، آلارنك زور قهرمانلری کملر، نیندی دولتلر توزوگانلر، کملر بلەن صوغشقانلر، نیندی مملکتلر آلغانلر، توُرك مملکتی قایدن قایا جەیلگان؟

٢) آفریقانك اورتاسندە هەر اینە طورغان زنجیلر نیچك یەشیلر، آرسلان تەنینك اچکی توزولشی نیچك، توُیە نیندی، نی صورتلی حیوان، بانار تاولر نی رەوشلی بولا؟

٣) توُرك - تاتار قومینك اوّلگی قوّت وشوکتلرینك یوغالووینە نەرسە سبب بولدی؛ آفریقا نیك اسسیدە بیرنك ایکی اوچی (قطبلر) نیدن صالقن؛ ادبیاتنك حیاتدە اورنی، اهمیتی بارمی؛ ایکی نقطە آراسندە بولغان صزقلردن ایك قصقەسی نیچون طوری صزق؛ ملیت نیك کیرەك؛ تل - نیچون ملیتنك نیگزلرندن صانالا؟

بو سؤاللرنك برسی توُرك خلقی طوغریسندە واقعی معلومات صوری، ایکنچیسی شول نەرسەلردە تابلغان صفت وخصوصیتلرنی صاناب بیرونی تلی، اوچنچیسی توُرلی دعوالرنی تەبنوب، شولرنی اثبات ایتەرگە چاقرا.

شوندی سوأللرگە واقعدە بار بولغان اش وحاللرنی سویلەو یولی بلەن جواب بولوب توشکان اثرلر - منثورگە کرەلر. بولرنك قایبرسینە شعری اثردە جواب بیرە آلور، لکن اول، جوابندە، واقع بلەن قناعتلەنمەس، زنجینی اوزینە بیرگان تأثر بوینچە، خیالندە اورنلاشقانچە، تصویر ایتەر.

منثور اثرلرنك مندرجەسی باشلیچە توبەندەگی نەرسەلردن عبارت بولا.

١) بر فکرنی دلیللر بلەن اثبات، ٢) بولوب اوتکان حاللرنی، بولغانچە حکایت، ٣) بر نەرسەنك صفت وخصوصیتلرن بیان، ٤) بر اشنی اشلەرگە اوندەو یاکە اشلەودن طیبو.

هر اثردە بولرنك برسیگنە بولو لازم توگل. قای بر اثردە بولرنك

همه‌سی‌ده تابلورغه ممکن. لکن، عادتده شولردن برسی تؤب مقصد ایتوب قویلغان بولا، شول ماده کوب اورن آلا، باشقه‌لر ایه‌رچن ره‌وشنده‌گنه کیترلگان بولالر. مثلا تاریخده تؤب مقصد ایتوب اوتکان حاللرنی بولغانچه حکایت قیلو طوتولا. موندەده برنچی یا که اوچنچی ماده اوچرارغه ممکن، لکن اول تؤب مقصدنی تؤگه‌لله‌ر اوچون‌گنه آلنا.

شول دورتنک قایوسی تؤب مقصد ایتلو هم کوب اورن آلو یاغندن منثور اثرلر دورتکه بولنه:

١) محاکمه، ٢) توصیف، ٣) اوتکاننی بیان (повѣствованіе) ٤) وعظ.

٢

محاکمه

محاکمه دیب، بر مفهومنی ایضاح، یا که بر فکرنی بیلگلی اصول بوینچه ترتیب ایتلگان دلیللر بلەن اثبات قیلوغه ئه‌یته‌لر.

محاکمه‌ده تؤب ایککی ماده بولا: ١) ایضاح یا که اثبات ایتلووی تله‌نگان فکر، - مونی «دعوا» دیب آتیلر. ٢) شول فکرنک دوروست ایکانلگن کورسه‌تو اوچون کیترلگان نه‌رسه‌لر، - بولرنی «دلیل» دیب آتیلر.

١) بر صاننی ایکنچی صان چاقلی آرتدروب، چقغانن آرتدروچیغه بولسه‌ك، اوّلگی صان اوزگه‌رمی.

٥٠ + ١٠ = ٥٠٠

٥٠٠ | ١٠

٥٠

} ٥٠

٢) بر برصن کیسوب چقغان ایکی طوری صزقدن یاصالغان پوچماقلرنک قارا قارشی بولغانلری هر وقت زورلقده تیگز.

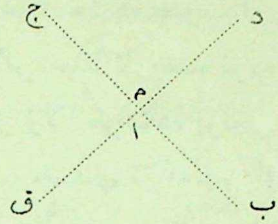

د م ج = ب م ق

د م ب = ج م ق.

منه بولی برەر دعوا. بو دعواللرنڭ دوروست ایکانلگن اثبات اوچون کیترلگان نەرسەلر ـ دلیللر برلا.

دلیلنڭ تورلری. دلیللر کوب تورلی بولا. آرادە کوبرەك یورتوله طورغانلری توبەندەگیلر:

۱) دوروست ایکانلگی هر کمگه معلوم بولغان حاللر. (ثابت حقیقتلر یاکه بدیهیلر، مثلا بیر توگەرەك، آفریقادە اسسی، ایکی یيردە ایکی دورت، ایکی نقطە آراسندەغی صزقلردن ایڭ قصقەسی ـ طوری صزق).

۲) اشانچلی سوز. بر فکرنڭ دوروست ایکانن اثبات قیلغاندە، شول حقدە سوزینه اشانلا طورغان ذاتلرنڭ (آفتاریتیتلرنڭ) اثرلرندن عبارەلر کیترله. تعلیم وتربیه مسئلەسندە اسپینسردن، پیستالوجیدن؛ دین حقندە قرآن، حدیثدن؛ اشچیلر مسئلەسندە کارل مارکسدن سوزلر آلو ـ دلیلنڭ ایکنچی توریدر.

۳) مثال وچاغشدرو. فکرنڭ دوروست ایکانن کورسەتو اوچون کوب وقت سویلەگان نەرسەنی باشقە بر ئەیبرگە چاغشدرابز هم آنی مثال ایتوب کیترەمز. مثلا، تاتار مکتبلرینڭ نیچك توزەتلووی حقندەغی فکرمزنی، پروغرامابزنی دوروستکه چغارو اوچون بز یاوروپا مکتبلرن مثالغه آلابز، آلارغه چاغشدروب، اوزمزنکن توبەن تابامزدە، توزەتو کیرەك ونیچك بولورغه تییش ایکانینه بارابز.

٤) رد. بر نەرسە حقندە ایکی تورلی فکر بولا. اوز فکرمزنڭ دورستلگن طوغریدن طوغری اثباتقە کرشمیچە، قارشی یاقنڭ فکری خطا بولغانلغن کورسەتەبز. چونکە اول فکر خطا بولسە، حقلق بزدە قالا. دلیلنڭ بو تورلیسی «رد» دیب آتالا.

محاکمەگە مثال. تاتار تلندە نظملرنڭ وزنی ـ بارماق حسابی بولورغە تییش. (یعنی مصراعلرنڭ ایجك صانندە تیگز بولووندن عبارت) منە بو ـ بر دعوا. بو دعوانی اثبات اوچون بز ایڭ ئلگەری «نظم، وزن، مصراع» دیگان مفهوملرنی ایضاح قیلدق. صوڭرە اثباتقە کرشدك. دلیللرمز اوشبو رەوشچە باردی: ١) دورستلگی فن بلەن ثابت بولغان عمومی حقیقتنی آلدق: تللرنڭ باصم هم مد اعتباری بلەن نیندی وزننی تلەولرن بیان قیلدق، آننن صوڭ تاتارچە سوزلردە باصم صوڭغی ایجکدە ایکانن سویلەدك، ٢) صوڭرە منطقی نتیجە چغاردق، ٣) سوزنی قوتلەو اوچون باصملری سوزنڭ بیلگلی اورنندە بولغان پالاك فرانسوزتلن مثالغە آلوب، آلاردە وزن ـ ایجك صانندن عبارت ایکانن ئەیتدك. ٤) عثمانلیلردە شول یولغە توشولرن کورسەتدك.

محاکمەنڭ تورلری.

محاکمەنڭ باشلیچە تورلری توبەندەگیلر: ١) علمی اثرلر، ٢) جماعتچیلك، ٣) تنقید.

علمی اثرلر. علم، فن وفلسفە دیگان نەرسەلر ـ آدمنڭ حیات وطبیعتدە بولغان تورلی ئەیبر وحادثەلر حقندەغی تیکشرو هم تجربەسندن طوغان محاکمەلردر. بو محاکمەلر ئلگەری باری برگە بوتالوب یورگانلر. صوڭرە موضوعلری اعتباری بلەن بولرنی آیرغانلر ـ اصولغە تزگانلر. محاکمەلرنڭ صانلر حقندەغیسی ـ حساب علمی دیب، ئەیبرلرنڭ شکلی حقندەغیسی هندسە دیب، اویلاو حقندەغیسی منطق دیب، اسملەنە باشلاغان. بر فننڭ اوز اچینە کرگان محاکمەلر دخی شولای بیلگلی بر اصول بوینچە آیرم آیرم گروهلرغە بولنگان: حسابدە دورت عمل، کسر وتناسب حقندەغی قاعدەلر آیرلوب تزلگان. هندسەدە ئەیبرلرنڭ اوستی، کولەمی حقندەغی قاعدەلر زور ایکی بولککە آیرلغان هم باشقە فنلاردە دە شول اوق حال.

موضوعلر اعتباری بلن فنلرنڭ تورلیسیگه آیرلووی، تورلی اسمده یورتلووی، بر اوق فننڭ دخی بیلگیلی اصول بوینچه بر نیچه کیسه‌ککه بولنووی. «تصنیف» دیب آتالا. (ماده‌لرنی صنفلاو دیمکدر. Классификація) علملرنی باشلاب تصنیف ایتوچی — یونان فیلسوفی ارسطودر. آندن صوڭ، طبیعی، علمنڭ دائره‌سی کیڭه‌یدی، شول نسبتده یاڭادن یاڭا تصنیفلر طودی.

علملر بیك کوب تورلیگه آیرلوب، تورلیسی تورلی اسم بلن یورتلسه‌ده، ایك عمومی بر صزق بلن آلارنی اوچکه آیرالر:

صان وشکللرنی تیکشره طورغانلرن «ریاضیات» دیب، طبیعتده‌گی ئه‌یبر وحادثه‌لرنڭ طبیعی خصوصیت ومناسبتلرندن بحث ایتکانلرن «طبیعیات» دیب، آدملرنڭ دنیاغه، الله‌غه هم اوز آرا مناسبتلرن تیکشره طورغان، عموما آدمنڭ اش وعمللرن موضوع ایتوب آلغانلرن «اخلاقیات» دیب آتیلر. دینی اثرلر شول صوڭغیلر جمله‌سینه کره‌در.

جماعتچیلك.

حاضرگی حیاتنڭ طودرغان کونده‌لك مسئله‌لری حقنده‌غی محاکمه‌لر «جماعتچیلك» دیب آتالالر. مثلا، بر مناسبت بلن مطبوعات دنیاسنده «مکتب مسئله‌سی» طودی؛ سلطانوف وفاتی مناسبتیله مفتیلك مسئله‌سی میدانغه چقدی. یا که شوندی عموم جماعتکه تعلقلی بر مسئله قوزغالدی. شول حقده گازیته وژورناللرده یا که آیرم کتاب ره‌وشنده بر مقاله یازلا — منه شولر «جماعتچیلك» Публицистика دن بولالر.

عموما جماعت حیاتینڭ حاضرگی کونده قوزغالغان سیاسی، اقتصادی واجتماعی مسئله‌لری حقنده، گازیته وژورنالده یا که آیرم کتاب بولوب، یازلغان مقاله‌لر «جماعتچیلك اثرلر» جمله‌سینه کره. بوندی اثرلرنڭ ایه‌سینی «جماعتچی محرر» یا که ساده‌گنه «جماعتچی» публицистъ دیب آتیلر.

بزده جماعتچی محررلرنڭ ایك بویوگی — فاتح کریمی‌در.

تنقيد.

نمونه: مرجانينك برنچی جزء «مستفاد الاخبار» ینك آخرنده «تواریخ البلغار» حقنده‌غی اثری.

تنقيد سوزی «نقد» ماده‌سندن آلنغان. لغت معنی‌سی: آقچه‌نك چنن ساخته‌سندن آیرو دیمکدر.

ادبیات تلنده تنقید دیب، اثرلرنی بیلگلی بر میزان بلەن اولچەب تیکشروب شونك بوینچه قیمت قویوغه ئەیتەلر. اصلده، تنقیدی محاکمەلر بر ادبیاتده‌غنه تابلا طورغان نەرسه توگل. حیاتده هر بر اش، هر بر حادثه اوزینك اهلی طرفندن تنقید اینله: آنك جیتشکان، جیتشمه‌گان یاقلری کورسه‌تله. شونك نتیجه‌سنده جیتشمه‌گانلك آچلوب، توزه‌لورگه هم باشقه وقتده آناردن صاقلانورغه سبب بولا.

لکن عادی تلده تنقید دیگان سوزدن میدانغه چققان کتابلر حقنده‌غی محاکمەنی آکلیلر. بونده‌ده شول معنی بوینچه بارلا.

تنقیدده میزان. دنیاده هر بر نەرسه، بیلگلی بر بها آلو اوچون، بر اولچەوگه صالنا، هر بر حالگه معلوم نقطه‌دن قاراب قیمت بیرله. طبیعی، میدانده‌غی بر اثرنی یا که بر محررنك بارلق اثرلرن تیکشروب، آلارغه بر قیمت قویو اوچون، تنقیدچینك‌ده بر اولچەوی — بر طابی، قاراشی بولورغه تییش.

بر اثرنی یا که بر یازوچینك بارلق اثرلرن تیکشروب آلارغه قیمت قویغانده منقدنك شولرده‌غی جیتشکان یا که جیتشمه‌گان یاقلرنی بیلگلوده اوزینك رهبر اینکان قانون ونظریه‌لری بولا، اثرنی اولچەوده رهبر ایتلگان شول قانون ونظریه‌لرنی «تنقیدنك میزانی» - یا که کریتیرییوم- دیب آتیلر.

مکتبده درس کتابی بولو اوچون یازلغان بر اثر، فنی یاقدن بولغان کامللك اوستینه، تعلیم قانونلرینه موافق بولورغه تییش. بس بر حساب درسلگن، تنقید ایته‌چاك آدم اثرنك جیتشکان جیتشمه‌گان یاقلرن بیلگلب کورسه‌توده نیندی قانون ونظریه‌لرنی رهبر اینه آلا؟ البته، دیدا کتیکه‌نك اوقوتو حقنده‌غی نظریه‌لری بلەن حساب میتودیقه‌سینك حسابنی نیچك اویره‌تو، حساب کتابی نیچك توزلورگه تییش بولو حقنده‌غی قانونلرن رهبر ایته‌چك!

تیکشرگانده اثر شول قانونلرغه صالنا — بولر میزان هم بو میزانده اثرنڭ یاخشی وناچار یاغی کورله.

تیکشرلگان اثر دراما یا که کامیدیه ایکان — مونده تنقیدچی کامیدیه بله‌ن درامانی اوزی نیچك بولورغه تییش تابا، نیندی نظریه‌نی رهبر ایته — شوڭا میزان دیله.

خلاصه: اثر بیلگلی بر نقطه بوینچه اولچه‌نه، شول نقطه شول قاراش - تنقیدنڭ میزانی بولا.

شعر وادبیاتکه تورلیچه قاراو بار. مونڭ قای بر مسئله‌لرن تورلی کشی تورلیچه آڭلی. بر اوك اثرنی تنقیدده همه منقدلرنڭ بر تورلی قیمت بیرمه‌ولری - شول میزاننڭ، مسئله‌گه قاراشنڭ، توب نقطه‌نڭ باشقه‌لغندن کیله‌در.

تنقیدنڭ خدمتی. تنقیددن کوتولگان ایڭ توب خدمت - تیکشرلگان اثرنڭ اچ یوزن، ماهیتن (СУЩНОСТЬ) آچوب بیرودر. اثر تیکشرله، تنقید پچاغی بله‌ن آنڭ ته‌نی یارغالانا، اچی آچلا — نتیجه‌ده کورله که اثرنڭ اچینه جوهر صالنغانمی یا که چوبك طوترلغانمی!

تنقیدده، تیکشرلگان اثرنڭ تلی، اسلوبی، پلان ومنظر جه‌سی، توب اوینی آچوب جینه آلوب آلماوی، حیاتقه مناسبتی، منقدنڭ قولنده‌غی میزان بله‌ن اولچه‌نه، موکره شول میزان کورسه‌تونچه جیتشکان، جیتشمه‌گان یاقلری میدانغه قویلا.

قصقه‌سی، تنقید ایکی یوزلی اوتکن خنجر بولورغه تییش. بو خنجرنڭ بر یاغی اثرنڭ اچنده‌کی جوهرلرنی قازوب چغارسه، ایکنچی یاغی آنڭ چوبکلرن تابوب کورسه‌تور.

تنقیدنڭ فائده‌سی. اثرنڭ یاخشی یاغن کورسه‌تکان تنقیدلر ایجابی تنقید دیب، جیتشمه‌گانن کورسه‌تکانلری سلبی تنقید دیب آتالا.

بولر هر ایکیسی بیك مهم. سلبی تنقیدلر اثرنڭ جیتشمه‌گان یاقلرن کورسه‌تو بله‌ن یازوچینڭ اوزن‌ده، باشقه‌لرنی‌ده شول خطادن، شول کیمچیلکدن صاقلانورغه یول ازله‌رکه، شولای ایتوب توزه‌لوگه سبب بولالر. ایجابی تنقیدلرنڭ اهمیتی ایکی اورنده: برسی خلق طرفندن التفات ایتلمی یاتقان یه‌ش تالانتلرنڭ اثرلرن تیکشروب شولرده‌غی یاخشی یاقلرنی کورسه‌تو،

شول يول بلەن آلارنى دنياغە تانيتو، بلنمى يوغالوب كيتو احتمالندن صاقلاو.
ايكنچىسى: ميدانغە چققان قايبر اثرلر، عموم طرفندن كيرەگنچە تقدير ايتلمى. — آنڭ توبينە صالنغان تيرەن معنى وقيمتلى جوهر عادى كوزگە كورنمى؛ منە شول وقت ايجابى تنقيدكە احتياج توشە؛ قايبر تنقيدلر منە شول خدمتنى اوتيلر. — اثرنى ياروب تيكشروب، آنڭ اچينە صالنغان جوهرنى اوقوچينڭ قولينە طوتدرالر.

عموما، چن تنقيد آنسزدە معلوم بولغان نەرسەلرنى بيان توگل. تنقيدسز آچلماغان نقطەلرنى آچودر.

بزدە ايڭ ئولـكـكى منقد — مرجانى. حاضرگى يازوچيلرمز اچندە — جمال‌الدين وليدى.

ريتسينزيە، رديە، مونوگرافيە. ميدانغە چققان بـر اثـر، طـگللانغان كانسيرت، كورلگان اسپيكتا كل حقندە وقتلى مطبوعاتدە، دليللر بلەن اثباتقە كرشلميچە، قصقە رەوشدە تأثر وملاحظەنى بياندن عبارت بولغان مقالەلر ـ «ريتسينزيە» ديب آتالا.

سلبى تنقيدلرگە محررنڭ اوزى ياكە باشقە برەو طرفندن بيرلگان جوابلرغە «رديە» ديلر. (روسچەدە آنتيكريتيكە). صحنە حقندە، ادبى اثرلر حقندە، اگردە شخصى ناموسقە تيلمەگان بولسە، عادتدە رديە يازلمى. فنى اثرلردە جواب بيرلە. رديەگە مثال: قيوم ناصرينڭ مرجانيگە جوابى.

محاكمەنڭ بر تورليسى مونوگرافيە ديب آتالا. مونوگرافيە ديمك، فننڭ بر مسئلەسى، حياتنڭ آيرم بر حادثەسى حقندە علمى محاكمەدن عبارت اثر ديمكدر.

مثلا، تاتار خلقينڭ اسلام قبول ايتووى ـ تاريخمزنڭ آيرم بر مسئلەسى. شول حقدە بر محاكمە ـ مونوگرافيە بولا. تاتار تلندە روسدەغى كبك پاديژ بولورغە تييشمى، يوقمى؟ ـ منە صرفنڭ بر مسئلەسى. شول حقدە تيكشروب ايجابى ياكە سلبى بر اثر يازلسە، دخى مونوگرافيە.

٣

اوتـكاننى بيان.

مثاللر: فاتح كريمينڭ «تاريخ عمومى»سى، زكى وليدينڭ «توروك تاتار تاريخى»، رضا قاضينڭ «امام غزالى»سى، رشيد قاضينڭ «باشمزە كلەنلر»ى، مرجانى‌نڭ «ترجمە حالى»، آطلاسينڭ «سويونبيكە»سى.

منثور اثرلرنڭ بر تۈرلیسی اوتکانده بولغان واقعه‌لرنی، بولغاننچه، بیان قیلوب بیرگان اثرلردر. بولر باشلیچه توبه‌نده‌گی بولکلرگه آیرلالر: ۱) تاریخ، ۲) ترجمه حال، ۳) خاطره‌لر.

تاریخ

تاریخ دیب، ملتلرنڭ حیاتلرن اوزینه اییه‌رته طوُرغان طبیعت واجتماع قانونلری نیدن عبارت ایکانن آچوب بیرو مقصدی بله‌ن، بوُتوُن بنی آدمنڭ یا که آیرم بر قومنڭ اوتکانده‌گی حاللرن، واقعده بولغاننچه، بیان قیلوغه ئه‌یته‌لر.

تاریخ اوزینڭ موضوعی بله‌ن عمومی هم خصوصیغه آیرلا. بوُتوُن بنی آدمنڭ اوتکان حاللرن حکایت قیلغان اثرلر «عمومی تاریخ» دیب آتالا. فاتح کریمی‌نڭ «تاریخ عمومی»سی شول جمله‌دن.

آیرم بر ملتنڭ یا که آدم حیاتنده‌غی آیرم بر نه‌رسه‌نڭ اوتکان حاللرنی بیان ایتوچی اثرگه خصوصی تاریخ دیله. زکی ولیدینڭ، آطلاسفنڭ تاریخلری تاتارنڭ اوتکان حاللرن موضوع ایتوب آلغانلقدن «خصوصی تاریخ»دن بولا. ادبیات تاریخی، دین تاریخی، سیاست، اقتصاد یا که صنعت تاریخی حقنده اثرلرده خصوصی تاریخقه کره‌لر.

تاریخنڭ توُزوُلشی. تاریخلرنڭ توُزوُلشنده توُرلی اصوللر بار. بولرنڭ مشهورره‌گی ایکی: ۱) حکایت اصولی، ۲) فلسفی اصول.

«تاریخ آتاسی» دیب اسمله‌نگان یونانلی هیرودوتدن آلوب اسلام مؤرخی ابن خلدونگه‌چه تاریخلر حکایت یولی بله‌ن یازلغانلر. ابن خلدون تاریخ یازوده یاڭا بر اصول چغارغان. آنڭ اصولن فلسفی - حکمی - اصول دیب آتیلر.

بو ایکی اصول آراسنده‌غی توُب آیرما باشلیچه ایکی نقطه‌دن عبارت: حکایت اصولنده مؤرخ نی نه‌رسه ایشتسه، تاریخی کتابلرده نی اوقوسه، همه‌سن اوزینڭ اثرینه کرته، دوُروُست بولوب بولماون تیکشرمی. لکن یاڭا اصول مؤرخلری واقعه‌نڭ دوُروُستلگن تیکشرونی برنچی پلانغه قویالر. بو بر. ایکنچی، حکایت اصولی بله‌ن یازلغان تاریخلرده واقعه‌لر اوزلری سویله‌نه، لکن آلارنڭ اچکی مناسبتلری تیکشرلمی. فلسفی اصولنڭ ایڭ

آچق خصوصیتی منه شونده‌در: بو اصول بله‌ن یازلغان اثرلرده واقعه سؤیلنبکنه اوتلمی، هم واقعه‌لرنڭ سببلری، طودرغان نتیجه‌لری ده بیان ایتله بارلا. حیاتده اتفاقی بولغان هیچ بر اش یوق. هر بر واقعه بر سببدن طووا، اوزی ایکنچیلرگه سبب بولا - بر ملتنڭ تاریخنده بولغان واقعه‌لر همه‌سی سبب ونتیجه ره‌وشنده بر برینه باغلانوب بتکان بولالر. فلسفی اصول منه شول اچکی باغلانونی - واقعه‌لرنڭ فلسفی معنی‌لرن - آچا بارا.

قوللرده کوب یوروگان ربغوزیلر، طبری، آلتی بارماقلر تواریخ البلغارلر بارده حکایت اصولی بله‌ن یازلغانلر. بهادر خاننڭ شجره ترکیسی ده شول جمله‌دن. شول صوڭغی موضوعده یازلغان «تورك تاتار تاریخی» (زکی ولیدی) ایسه، تاتارنڭ اوتکانن بیانده فلسفی اصول طوتونی تجربه‌گه قویارغه تله‌گان اثرلردندر.

برنچی قول هم ایکنچی قول تاریخلر. تاریخ منثور اثرلردن. آنده واقعه‌لر بولغانچه بیان ایتلورگه تییش. بز اوز زمانمزده‌غی حاللرنی بلو اوچون طوغریدن طوغری تیکشررگه ممکن. لکن تاریخ اوزن صوغاراچق چیشمه‌لرگه - اوتکانده‌گی حاللرنی کورسه‌توچیلرگه محتاج. بو چیشمه‌لر بر نیچه تورلی. بیلگیلیره‌کلری: بورونغیلردن قالغان یازما اثرلر، خلق آوزنده‌غی سوزلر، جر وبه‌یتلر، نهایت، قبر تاشلری، ایسکی آقچه‌لر، ایسکی کیملر، بنائلر هم خرابه‌لر. قایبر مؤرخلر اثرلرینه کرته‌چك واقعه‌لرنی شول چیشمه‌لردن طوغریدن طوغری آلالر. - یعنی ماتیریالنی اوزلری تابوب - برنچی قولدن - آلالر. مرجانینڭ «مستفاد»ندن برنچی جزئینڭ باشی، ایکنچی جزئی بوتونله‌ی دییه‌رلك هم رضا قاضینڭ «آثاری» شول برنچی قول تاریخلردندر.

مؤرخ اثرینه کرگان واقعه‌لرنی اوزی ازله‌ب چغارماسه، بلکه باشقه‌لر طرفندن یازلغان اثرلردن آلسه، آندی اثرلر ایکنچی قول تاریخ دیب آتالا. زکی ولیدی بله‌ن آطلاسی تاریخلری شول صوڭغی جمله‌دن.

تاریخده محاکمه‌نڭ خدمتی. تاریخده اوتکان واقعه‌لرنی بیان ایتوب مقصد اینوب طوتولا هم شول اورننی آلا. لکن مونده محاکمه‌ده قاتناشمی بولمی. فلسفی اصول بله‌ن یازلغان تاریخلرده واقعه‌لرنڭ اچکی مناسبتلرن

هم برسی ایکنچیسینه سبب ونتیجه رەوشنده باغلانوب بارولرن بیان ـ مجا کمەدندر.

تاریخلرنڭ مرتبەسی. حکایت اصولی بلەن تاریخ یازو حاضر بوتونلەی تاشلانغان. هر قایده حاضر صوڭغی اصول طوتولا. برنچی قول، ایکنچی قول تاریخلرنڭ هر ایکیسی اوزینه باشقه بر اهمیتده: برنچی قول تاریخلر تاریخ فننینه خدمت ایته، موڭارچی تاریخ کتابلرینه کرمەگان واقعەلرنی تابوب، فننی کیڭەیته، کوب وقت ایسکی خطالرنی توزەته، یاڭا حقیقتلر آچا. (مستفادنڭ برنچی جزئینڭ اوّلگی صحیفەلری). ایکنچی قول تاریخلرنڭ قیمتی باشقەلر طرفندن تابلغان واقعەلرنی بر یرگه جیبو، جیڭل وآچق رەوشده ترتیب قیلوب بیرودەدر.

ترجمه حال.

نمونه: «مرجانی ترجمه حالی» شهر شرف؛ «امام غزالی» رضا قاضی؛ «سویومبیکه» آطلاسف.

ترجمه حال دیب، بر کشینڭ بوتون عمرن بیان قیلغان اثرلرگه ئەیتەلر.

ترجمه حاللرده مقصد موضوع ایتوب آلنغان ذاتنڭ عمرنده کیلوب کیچکان واقعەلرنی، بولغان زمانلری ترتیبی بلەن سویلەب چغوب، آنڭ طبیعی قوت وقابلیتلری نیندی احوال اچنده تربیەلەنگانلگن، آنڭ خلق وطبیعتی، فکر واعتقادی نیچك یاصالغانلغن، شولر نتیجەسنده آنڭ نیندی اشلر قیلا آلغانلغن کورسەتودر.

ترجمه حاللرنڭ ایڭ کورنگان فایدەسی: بر یاقدن عمومغه خدمتی تیگان کشیلرنڭ حیاتلری بلەن تانشدرو، ایکنچی یاقدن اوقوچیلرنی شونداغی حاللر بلەن عبرتلەندرو هم تاریخ یازوچیلرغه یاخشی ماتیریال قالدرودر.

ترجمه حاللرنڭ قیمتی کیترلگان واقعەلرنڭ دوروست هم بوتونلگنده، هر یاقدن تانشدرا آلووندە، یازوچینڭ کامل بی طرف بولوب جیته آلووندە هم بیاننڭ جیڭل، آچق وجانلی بولووندەدر.

تاریخده ترجمه حاللر کوب اورن آلالر. مثلا زکی ولیدینڭ تورك تاتار تاریخنده چینگز، مامای، باتو وباشقه ذاتلرنڭ ترجمه حاللری بیان ایتلمش.

اوز ترجمه حالی، وفاتنامه، سیرنبی. محمد پیغمبرنڭ ترجمه حالن «سیرنبی» دیب آتیلر. ذاکر القادرینڭ «حیات محمد»ی، صنعت‌الله بیکبولاتفنڭ «حضرت محمد»ی شول جمله‌دن.

بر کشینڭ وفاتی کونلرنده وقتلی مطبوعاتده، آنڭ حیاتی هم اشلری حقنده قصقه‌چه یازلغان ترجمه حاللر «وفاتنامه» ـ نیکرالوغ دیب آتالا.

قایبر کشیلر اوز حیاتلرن اوزلری یازالر. موندی اثرلرگه «اوز ترجمه حالی» دیلر. شهاب حضرتنڭ ایکنچی جزء مستفادالاخبارده اوزترجمه حالی بار. توقاینڭ «ایسمده قالغانلر»ی رشید قاضینڭ «باشمزه کلنلر»ی شول جمله‌دن.

بزده ترجمه حاللر یازو یولنده ایڭ زور خدمت ایتوچیلر استاذمز مرجانی هم رضا قاضی‌در.

«مستفاد»نڭ ایکنچی جزئی ـ ترجمه حاللر مجموعه‌سی دیه‌رلك اولوب، رضا قاضی‌نڭ «آثار»ی، «مشهور خاتونلر»ی، مشهور ایرلردن «امام غزالی»، «ابن تیمیه»، «احمد مدحت»، «احمد بای» هم باشقه‌لر هر قایوسی ترجمه حال بابنده بره‌ر نمونه اولورلق اثرلردن.

خاطره‌لر.

نمونه‌لر: «غنی بای» کتابنده رضا قاضی، رشید قاضی، اسماعیل غصپرینسکی هم فاتح کریمیلرنڭ مقاله‌لری؛ «مرجانی» مجموعه‌سنده صدرالدین المرجانی، آقچورا اوغلی یوسف، حبیب‌النجار هم عالمجان البارودی اثرلری.

خاطره‌نڭ لغت معنی‌سی ذهنده صاقلانغان حاللر دیمه‌کدر. ادبیات تلنده خاطره‌لر دیب، بره‌ونڭ اوز باشندن کیچکان حاللرن یا که باشقه‌لر حقنده ذهننده صاقلانغان واقعه وتأثرلرن بیان قیلغان اثرگه ئه‌یته‌لر.

خاطره‌لرنڭ توری. اثرده آیرم بر کشینڭ باشندن اوتکان حاللری بیان ایتلسه، مونی «خصوصی خاطره‌لر» دیلر. خصوصی خاطره‌لرده توب مقصد

ایتلوب، بر شخص قویلا. سؤیله‌نگان واقعه‌لر ـ آننك حیاتی ایتلروب قارالا.

لکن همه خاطره بولای بولمی. قایبر خاطره‌لرده آیرم شخص توگل، بلکه، زماننك مهم واقعه‌لرن بیان قیلو توب مقصد ایتله. موندی اثرلر «اجتماعی خاطره‌لر» ـ میموارلر ـ دیب آتالا.

اجتماعی خاطره‌لر. بر قومنك حیاتنده بولغان مهم واقعه‌لر حقنده شول واقعه‌ده اوزی قاتناشقان کشیلر طرفندن یازلغان اثرلردر. تورکیه‌نك حریت قهرمانلرندن مدحت پاشا ونیازی‌بکلر، مملکتلرنده حریت حرکتلرینك نیچك بارشلری حقنده خاطره‌لرن یازدیلر. منه بولر تاریخی خاطره‌لر ـ میموارلر ـ بولا.

خاطره‌لرنك اهمیتی. «مرجانی» مجموعه‌سنده باصلغان صدرالدین المرجانی خاطره‌لری بزگه الوغ استاذمز شهاب حضرتنك بالالغن، یه‌شلگن، اوقوب یورولرن بوتون تفصیلی بلن کورسه‌توب بیردیلر. خاطره‌لرنك ایك مهم خدمتی منه شول نقطه‌ده‌در. آلار تاریخنك قارانغی په‌رده‌سن آچوب، بزنی اونکان حاللر بلن تانشدرالر؛ ایکنچی تورلی ئه‌یتکانده، خاطره‌لر تاریخ اوچون، اوتکان اشلرنی، اوتکان کشیلرنی آکلاو اوچون ایك زور یاردمچیلردن بولالر.

٤

توصیف.

توصیفنك لغت معنی‌سی صفتلاو دیمکدر. ادبیات تلنده توصیف دیب، بر نه‌رسه‌نك صفت وخصوصیتلرن صاناوغه ئه‌یته‌لر.

«علم حیوانات» باشدن آیاق دنیاده بولغان تورلی حیوانلرنك نیچك یارالولرن، نه‌رسه آشاولرن، قایده یه‌شه‌ولرن، نیندی خصوصیتلری بارلغن سؤیله‌ودن عبارت. «علم نباتات» بلن «علم معادن» ده ئوله‌ن هم معدنلرنك تورلی صفت وخصوصیتلری، «طبیعی جغرافیه» ده یبر یوزنده‌گی تاولر، دیگزلر، واورمانلرنك نیندی صفتده بولولری کورسه‌تله. بس بولر توصیفقه مثاللر.

نیلر توصیف ایتله؟ حیات وطبیعتده بولغان هر نه‌رسه: طبیعت کورنشلری، آدملرنك حیاتنده بولغان واقعه‌لر، آدمنك طشقی قیافتی، روحی حالتی وباشقه‌لر.

توصیفنڭ شرطلری هم پلانی. توصیفلرده توب مقصد - بر نەرسەنڭ صفت وخصوصیتلری بلەن تانشدرو، آلارنی بولغان کوینچە کورسەتودر. بوڭا ایرشو اوچون توبەندەگی شرطلرغە رعایە ایتلورگە تییش:

١) توصیف ایتەرگە کرشودن اولگەری، توصیف قیلاچق نەرسەنی کامل روشدە بلو، آنارده بولغان صفت وخصوصیتلر بلەن تمام تانشوب جیتو، بو صفتلر اچندن قایسیلری توبلردن، قایسیلری ایکنچی، اوچنچی درجەده ایکانن آچق بیلگلەو. مثلا، بز بر مکتبنی توصیف ایتەچك بولسەق، ایڭ اول آنی تمام باورگە، آنڭ اچکی، طشقی حاللری بلەن تانشورغە تییشلیمز.

٢) صفت وخصوصیتلرنڭ اوز آرا مناسبتلرن آڭلاو هم آلارنی بر بر آرتلی صاناودە، بارلغی تزلگاچ، ئەیبرنڭ بوتون طوروشی واقعدە بولغانغە موافق چغارلق، روشدە بر ترتیب کوزەتو.

٣) طشقی صفتلرنی اوّل صاناب، صونکره اچکیلرگە کرو. (لکن بو، بر عادتکنە: لازم بولغان شرط توگل).

توصیفلردە لیریکە هم محاکمە مادەلری. قایبر توصیفلردە، اورننڭ تلەوی بوینچە، تأثر ومحاکمەلردە بولورغە ممکن.

توصیفنڭ کامللگی. توصیفنڭ، مقصدقە ایرشدرر درجەدە کامل بولووی اوچون، آندە کیترلگان صفت وخصوصیتلر واقعغە موافق، هم طولی بولورغە تییش. تا کە بز توصیفنی اوقو بلەن اول ئەیبرنی اوزەمز کوروب تیکشرگان درجەدە تانشا آلیق.

توصیفنڭ تورلری.

اورتاق توصیف، آیرم توصیف. موضوع اعتباری بلەن توصیفلر ایکیگە بولنە: ١) اورتاق توصیف، ٢) آیرم توصیف.

بر ئەیبرنڭ، اوزندەگندە تابلوب، آنی باشقەلردن آیرا طورغان، صفت وخصوصیتلری صانالسە، «آیرم توصیف» بولا.

اگردە بر جنسدن، بر صنفدن بولغان نەرسەلرنڭ اورتاق صفت وخصوصیتلری صانالسە، «اورتاق توصیف» دیب آتالا.

«علم حیوانات»ده آیرم بر آت یاکه آیرم بر آرسلاننڭ صفتلری‌غنه توگل، بلکه شول اسمگه کرگان حیوانلرنڭ همه‌سنده تابلا طورغان اورتاق صفتلر صانالا؛ شوڭا کوره، بولر اورتاق توصیفلردن. اما جغرافیه‌ده اورال تاون، کافکازنی، آمریقا اورمانلرن توصیف - آیرم توصیفقه کره. چونکه موننده اورال وکافکازنڭ آیرم صفتلری صانالا.

تاریخ، ترجمه حال هم خاطره‌لرده توصیف کوب اورن آلا. مرجانی مجموعه‌سنده شهاب حضرتنڭ بویی، توسی، کییمی، سوز ومعامله‌لری توصیف ایتلگان، تورك تاتار تاریخنده چینگز وآقصاق تیمرلر حقنده توصیفلر بار. بولر همه‌سی آیرم توصیفلردن.

ادبی توصیف، فنی توصیف. آرسلان نیندی حیوان؟ علم حیوانات‌نڭ وظیفه‌سی بو سوالگه آرسلاننڭ آرسلانلغندن کیلگان بارلق صفت وخصوصیتلرن صاناب جواب بیرو هم اول شولای اشلی‌ده: آرسلاننڭ بوین، قوتن، نه‌رسه آشاون، اچکی توزلوشلرن بارن سویلی.

منه شول ره‌وشلی: بر ئه‌یبرنی کامل تانوتو اوچون، آنارده بولغان صفت وخصوصیتلرنڭ بارلغن صاناب کورسه‌تو «فنی توصیف» دیب آتالا.

اگرده ئه‌یبرنڭ صفت وخصوصیتلری آنڭ اوزن تانوتو مقصدی بلن توگل، بلکه آنڭ بیرگان تأثری بوینچه خیالده اورنلاشقان جانلی صورتن بیرو مقصدی بلن توصیف ایتلسه، بوڭا «ادبی توصیف» دیلر. عادتده بوڭا «تصویر» دیب یورتوله.

فنی توصیف منثور اثرلرده، ادبی توصیف شعری اثرلرده بولا. بوصوڭغی هر وقت «تصویر» اسمی بلن یورتلگانلکدن، نثرده بولسه «توصیف»، شعرده بولسه، «تصویر» سوزی قوللانلا.

توصیف بلن تصویر آراسنده آیرما. توصیف بلن تصویر ایکی یاقدن آیرلا: ١) کوزه‌تکان مقصدلری یاغندن. توصیفده ئه‌یبرنڭ واقعده بار بولغان صفتلری بلن‌تانشدرو کوزه‌تلا، شوڭا کوره، علم حیواناتده آرسلاننڭ تشی اوتکنلگی، قویرغینڭ نی ره‌وشلی ایکانی، نه‌رسه آشاوی بارده ئه‌یتلا. اما تصویرده نه‌رسه‌نڭ صفت وخصوصیتلری بلن بولغانچه تانشدرو توگل، بلکه، شول نه‌رسه‌نڭ بزگه بیرگان تأثیری بوینچه، خیالمزده اورنلاشقان جانلی صورتن بیرو مقصد ایتلا.

٢) هم شول مقصدلر توصیف بلەن تصویرنڭ مندرجەسن‌ده بیلگیلیلر: توصیف توب صفتلرنی قالدرماسقه تیبش. اما تصویر یوره‌کده‌گی تأثر بوینچه خیالده اورنلاشقان جانلی صورتنی بیررگه نیندی صفت وخصوصیتلر کیرەك بولسه، فقط شولرنی‌غنه آلا. باشقه‌لرن، گرچه توب صفتدن بولسه‌ده، قالدرا. عموما، تصویرده بر ئەبیرنڭ بارلق صفتلرن صاناو لازم توگل. قایبر شاعرلر بر ایکیگنه خصوصیتنی ئەیتوب تاشلی، شونڭ بلەن آلدمزغه صورت کیلە.

توصیفقه علم حیواناتدن آرسلان حقنده‌غی بیان مثال بولدی، تصویرغه سعید رمییفنڭ پیرچاتکەسندن توبەنده‌گی مصراعلر مثال بولا آلور:

ایشکدن زور آرسلان قرده اوسکان،
مهابت کیلوب چغا لاپ لوپ باصوب؛
چغاده بار خلقغه کوزن آتا،
خلق شونده قورقنچلی اویغه باتا؛
آرسلان ایرنوبکنه بر ایسنی‌ده:
یالن قاغوب، میدانده بیرگه یاتا. الخ.

آرسلاننڭ بیرگان تأثری - طنچ، لکن قورقنچ بر قوت. بو تأثر شاعرنڭ خیالنده شوڭا موافق صورت طودرا. شاعر شول تأثر وشول صورتنی جانلی ایتوب بیرو اوچون، آرسلاننڭ بر نیچەگنه صفت وحرکتن کورسەته. منه بو رەوش بیان - تصویر بولا.

تصویرلر عادتده تصویری اسلوبنی تلیلر، توصیف بلەن تصویر آراسنده‌غی آیرما - شعر بلەن نثر آراسنده‌غی آیرمانڭ اوزی‌در. تاریخ، جغرافیه، خاطره، ترجمه کبك منثور اثرلرده توصیف. اما پائیما، مەثەل، رومان، حکایه ودراما کبك شعری اثرلرده تصویر.

طبیعی جغرافیه‌ده دیڭگز توصیف ایتلە، اما «دیڭگزده» دیگان اثرده دیڭگز تصویر آلنا. بو آیرما واقعه‌لرنی حکایت قیلوده‌ده شول رەوشلیدر. تاریخ، یاکه ترجمه حالده چینگزنی تانوتو اوچون، آنڭ باشندن اوتکان حاللر واقعده بولغانچه بیان قیلنا. اما بولر حقنده‌غی پائیما یاکه حکایه‌ده توب اوی - ایدییه - نڭ تلەوی بوینچه، بولغان حاللردن فقط شول واقعەنڭ جانلی صورتن بیررگه کیرەك نقطەلری آلنوب باشقەلری قالدرلا هم واقعده

بولوب اوتکانلری بلەن قناعتلەنمیچە، بولووی ممکن تابلغان، بولا آلا
طوٗرغان واقعەلر آرتدرلا. عموما، شعری اثر بلەن منثور اثرنڭ توٗب آیرماسی:
برسنده نەرسەنڭ اوزی بلەن تانشدرو مقصد ایتلگانلگدن، آنی بولغانچه
بوتوٗن حالده کورسەتووده، ایکنچیسینڭ بر ئەیبرنی، بىو واقعەنی توٗب
اوینڭ تلەوی بوینچه، شاعرنڭ، کیرەگن آلوب، بولماسه، اوزندن آرتدروب،
ذهنی صورتنی بیررگە خدمتی بولماغان حال وصفتلرنی تاشلاوده ـ واقعنی
خیال قوتی بلەن اوزینڭ توٗب اویی تلەگان صورتده کورسەتووده‌در.

سیاحتنامەلر.

مثاللر: ابن فضلاننڭ بلغارغه سیاحتی، مرجانینڭ «حج سفری»، فاتح کریمینڭ
قریم ویاوروپا سیاحتلری، رشید قاضینڭ یاپونیاغه، مقصودینڭ
«آنگلیەگە سیاحتی».

صاف توصیفدن عبارت بولغان اثرلر آز. حیوانات، نباتات، معادن فنلری
هم طبیعی جغرافیه حقندەغی اثرلر توصیفنڭ ایڭ کوب اورن آلغان یبرلری.
بولردن‌ده کوب اوچراغان اثرلر ـ «سیاحتنامه» لردر هم بولر توصیفنڭ مهم
بر بولگن تشکیل ایتەلر.

«سیاحتنامه» دیب، چیت یبرلرده یوٗروٗگان کشیلر اوزلرینڭ کورگان
بلگانلری حقنده یازغان اثرلرینه ئەیتەلر.

سیاحتنامەلرنڭ اهمیتی. سیاحتنامەلرنڭ ایکی تورلی اهمیتی بار:

١) سیاحتنامەلر فنگە خدمت ایتەلر. یوٗروٗنغی یونان وعرب علماسی دنیانی
کوب گیزگانلر، یوٗروٗگان ییرلری حقنده یازا بارغانلر. جغرافیه فنی بوٗتوٗنلەی
شول سیاحتلرگە بورچلیدر. صوٗڭغی عصرلرده، کوب قورقنچلرغه قارامیچه،
آدم اوغلی ییرنڭ ایکی اوچینه ـ جنوب هم شمال قطبلرغه ـ باروب چغارغه
طرشا. آفریقانڭ جهنم‌دەی اسسی چوللرینه، آدم ایتی آشی طوٗرغان وحشیلر
اچینه سیاحت قیلالر. همەسینڭ سببی آدم عقلینڭ هر نەرسەنی بلورگە تلەوی،
بوٗتوٗن طبیعتنی قولینه آلورغه طرشوویدر. سیاحتنامەلرنڭ بر توٗرلیسی
ئەنه شول تلەککه خدمت ایته ـ جغرافیه فنن ککیەیته، تورلی ملتلرنڭ
خصوصیتلرن تیکشره طوٗرغان فنگه ماتیریال بیره.

٢) سیاحتنامەلرنڭ ایکنچی خدمتی: عبرتلی حاللردن خبر بیروب، آڭ، فکر آچلرغە، بلم آرتوغە، تورلی ملتلرنڭ حالی بلەن تانشوغە یاردم ایتووی‌در. کریمف ومقصودفنڭ یاوروپاغە، رشید قاضینڭ یاپونیاغە سیاحتی فنگە بر خدمت بیرە آلمیلر، لکن آلار تاتار اوقوچیسینە یاوروپانی تانوتا، آندەغی حاللردن عبرت آلورغە اوندی.

سیاحتنامەلردە آرا تیرە محاکمە وتأثرات قوشلورغە، بر مناسبت بلەن بر واقعە حکایت قیلنورغە ممکن، لکن بولرنڭ مندرجەسندە باشلیچە توصیفقە اورن بیرلە: بارغان یيرنڭ طبیعتی، کشیلری، یەشەولری، آرادەغی مهم شخصلر وباشقەلر توصیف ایتلە.

خیالی سیاحتنامەلر. آدمنڭ عقلی طوقتاوسز ازلەنە. بو ازلەنودە یوییز وپاراخود ایرشە طورغان بیرلر طویدرا آلماغاچ، خیال قاناتی بلەن ایکنچی دنیالرغە چغوب کیتە. منە شوندن بر تورلی خیالی سیاحتنامەلر طوغان. بولردە یا بر فنی اوی کورزەتلە، یا کە باشقە بر عالم تصویر ایتلوب (توصیف توگل) موندەغی حاضرگی حیاتنڭ جیتشمەگان یاقلری کورسەتلە. بو یولدە یازوچیلرنڭ ایڭ مشهوری فرانسوز محرری ژول ۋیرن‌در. ژول ۋیرن قرق بر رومان اوقوتام دیب، یرنی دیگڭز توبلری، یيرنڭ مرکزلری بلەن تانشدرا.

آیغە سیاحتلر آندە عالی مدنیت تصویر ایتلوب، موندەغینی تنقید ایتەلر.

٥

وعظلر.

منثور اثرلرنڭ دورتنچی بولگی وعظلردر.

وعظ دیب بر اشنی اشلەرگە یاکە بر اشدن طییلورغە طوغریدن طوغری دیەلەب یازلغان اثرلرگە ئەیتەلر. ایسکی اثرلردن «فضائل الشهور» «مومنة المسلمین» کبیلر، یاڭالردن رشید قاضی «مرأت»لرینڭ بایتاق یېری، رضا قاضی‌نڭ «نصیحت» هم «تربیەلی بالا»لری شول جملەدندر.

محاکمە، توصیف، اوتکاننی بیان، منثور اثرلردن بولمیغی حالدە، قای بر وقت منظوم اسلوب بلەن یازلغان کبک (مثلا کوبلی ایمان، کوبلی تجوید)، وعظلرنڭ‌دە نظم بلەن یازلغانلری بولا. معنی ومندرجە یاغندن منثور، اسلوب یاغندن منظوم اثرلرنی «منظوم نثر» دیب آتیلر. (بوڭا فارسی «منثور شعر» تعبیری بار).

منظوم نثر رەوشندە یازلغان وعظغە مثاللر.

بدوامدن:

بلگز الله برلگن،
اسلام دینی حقلغن،
احمد پیغمبرلگن،
الله دیگل بدوام.

ناماز اوقوغان اوچار،
کوثر شرابن اچەر،
اوجماخدە خورلر قوچار.
الله دیگل بدوام.

مجید غفوریدن:

یاخشی اورن مکتبدر،
یاخشیلق موندە کوبدر،
سعادتکە ایرشورگە
ایك برنچی سببدر.

عالم ایتەر نادانني،
یاخشی ایتەر یامانني،
بوش اوتکەرمیك، بالالر،
اوشبو عزیز زمانني،

توقایدن:

ایتیك، دوستلر، اتفاق،
بتسون قادالسون نفاق،
تەنمز آیرم بولسەدە،
بر جان بولیق بدوام.

جینالوب مجلس یاصیق،
بر برمزدن قاچمیق،
نادانلققە یول آچمیق
بیك کوب ایزدی بدوام.

سعید رمییفدن:

بزنی آدم ایلتکان اوقو،
آدمنی آلغە ایلتکان اوقو،
ایلتوب کوککە ییتکان اوقو،
اوقو، اوقو، اوقو.

روسچەدە اوقو - اوقو،
قتایچەدە اوقو - اوقو،
کمچەگنەدە اوقو - اوقو،
اوقو، اوقو، اوقو!

خاتمه.

۱

قایبر اصطلاحلر حقنده.

خصوصیت، صورت، وصف، تیپ، خارا کتیر، ایدیللیه.

خصوصیت. خصوصیت دیب، بر نه‌رسه‌نڭ اوزنده‌گنه تابلوب، آنی باشقه‌لردن آیـرا طورغان صفتلرغه ئه‌یته‌لر. ترا گیدیه‌نڭ خصوصیتی دیمك، ترا گیدیه‌ده‌گنه تابلوب، آنی دراما بله‌ن کامیدیه‌دن آیروچی صفتلر دیمکدر.

ایدیللیه. «ایدیللیه» یونان سوزی. لغت معنی‌سی: کچك بر کورنش. ادبیات تلنده ایدیللیه دیب، ساده وبرفات کوکللی کشیلرنڭ طنچ، ساده هم طبیعتکه یاقن بولغان ترکلکلرن یاراتوب تصویر ایتکان اثرلرگه ئه‌یته‌لر.

ایدیللیه‌لر مدنیتنڭ یوقاری درجه‌سینه ایرشکان قوملرده آریستوقرات صنف اچنده تار، تکلفلی، زینت واسراف بله‌ن طولغان کباری حیاتدن طویوب، ایرك وکینکلك سویوچه‌ن جانلرنڭ ساده‌لککه، طبیعتلککه میل ایتولرندن کیلوب چققانلر.

یونان ادبیاتنده ایدیللیه‌لرنڭ باشلانووی - بویوك اسکندر سرایلرنده تکلف وزینتنڭ یوقاری چیگینه جیتکان بر دورگه طوری کیله. بو دورنڭ (میلاددن اوچ عصر ئلك) شاعرلرندن فیاکریت سیجیلیه آتاونده‌غی کوتوچیلرنڭ ساده، طبیعی وگناهسزچه حیاتلرندن آلـوب کچك کچك کورنشلر تصویر ایتکان. شولر هم ایدیللیه دیب آتالغانلر.

ادبیاتنڭ باشقه توزلری کبك، ایدیللیه تاریخی‌ده یونان، روما هم ساختنه کلاسیك دورلرن کیچرمش. یونانلرغه ایه‌روب، بو دورلرنڭ ایدیللیه‌لری کوتوچیلر حیاتینه مخصوص بولغان. اون طوغزنچی عصر باشلرنده ایدیللیه تاریخنده.یاڭا دور آچلوب، آنڭ موضوعی کیڠه‌یگان. حاضر ایدیللیه کوتوچیلر حیاتینه خاص توگل: آولده، طبیعتکه یاقن حالده، آرتق دنیا قومی، بارینه قناعت ایتوب، یازمشدن رضا بولوب، اوزلرنچه طنچ و بختلی یه‌شی طورغان صاف وبرقات کوکللی کشیلرنڭ هر توری ایدیللیه‌گه

موضوع بولا آلا. دخی بولرده نچکەلك بلەن بو ساده حیاتنڭ کیمچیلکلی یاغینه اشارەلرده بولا. گوگلنڭ، تاتارچەغەده ترجمه قیلنغان، «بورونغی آلپاوتلر»ی شوڭا مثال ایتوب یورتوله.

بورونغی ادبیاتده ایدیاللیەلی اثرلر اچنده آیرم بر بولك ایتوب قارالغانلر. شولردن آلنوب روسلرده آنی آیرم بر تور یاصی. لیکن مین مونی بورونغی عادتنی تاشلی آلماودن کیلگان بر اش دیبکنه قاریم. چونکه حاضر ایدیاللیەلر آیرم بر بولك توگل، بلکه اثرلرنڭ هر تورنده - درامادەده، لیریکه وروایەدەده. تابلغالی طورغان بر مادەگنه. «سنتچی بابای» هم «یالچی قارت» حکایەلری ایدیاللیه روحی بلەن صوغارلغان کبك، «طوغان آول» شعرلرندەده ایدیاللیه حسی بار.

عموما، بو آیرم بر «بوتون» توگل، بلکه، باشقه بوتونلرنڭ اچینه قوشلغالاب کینه طورغان بر بویاوغنه. شوڭا کوره، مین، ایدیاللیەنی تاشلاب، روایەلرنی آلتیغەغنه بولدم.

روسلرده منثور اثرلر جملەسندن صانالوب قانون ونظریەلری بر آز تیکشرله طورغان بر بولك - خطبەلر بار. مین مونیده تاشلاب، اورنینه «وعظلر» دیگان بر تور آرتدردم. چونکه ادبیاتمزده «اثر» معنیسنده آلنورلق خطبەگه مثاللر بردەاوك یوق. اما بورونغی یونان وروما حیاتنده خطیبلق عادتدن طش زور بر خدمت بولغان. بو یولده کوبلر مەڭگیلك اسم وشهرت آلغانلر. (یونانده دیماستین، رومادە سیتسیرون). خطبەلر حیاتده شوندی مهم اورن طوتقان اوچوندە، آلارده خطبەغه بیك اهمیت بیرگانلر، آنڭ حقنده آیرم قانونلر، نظریەلر توزوگانلر. بزده بوندی حال بولماغانغه، خطبەلر حقندەغی سوزلر - جیلگه اوچاچق، اثرده آڭا بیرلگان اورن ئەرەمگه کینەچاك.

«وعظلر» ایسه بزنڭ ایسکی هم یاڭا ادبیاتمزده بیك کوب اورن آلالر.

صورت، تیپ، خاراکتیر هم وصف. «صورت» سوزن عادتده بر نەرسەنڭ کەغەزگه توشرلگان رسمی یاکه تاش وآغاچدن یاصالغان «هیکل»ی

معنی‌سنده یۉرۉته‌لر. ادبیات تانده، شعر بلان نثرنی آیرووده، شعرنی تعریفده قوللانلغان «صورت»ده، شول عادی استعمالده‌گیگه اوخشی. لکن اوخشی‌غنه، اما نه‌ق اوزی توگل: شعرنی — تۉب اوینك جانلی صورتلرده گه‌وده‌له‌نووی دیب تعریف ایتکانده، «جانلی» سوزی، جمله طوترو اوچون‌گنه توگل، بلکه، تۉب شرط بولوب کرتله. قوری صورت جینمی، آنك جانلی بولووی لازم. تا که بزنك آلدمزغه آنك کیلووی اثرنی اوقوتسون. اول بزنی حیاتنك اوزینه آلوب کرسون. اول کغه‌زگه صزلغان رسمگنه بولماسون. بلکه: قانلی، حرکتلی، عصبلی، اویلی هم یه‌شه‌ولی بر جان ایه‌سی بولسون. - یعنی بزگه اول شولای بولوب حس ایتلسون، شولای یه‌شه‌سون. صحنه‌نك صحنه ایکانن اونوتدرا آلماغان اوینچی - کامل آرتیست بولا آلماغان کبك، آلدمزده یه‌شه‌ب، عمر ایتوب طورماغان، بزگه شوندی تأثر بیره آلماغان صورت‌ده «جانلی» توگل. شونی بیره آلماغان اثرده شعری اثردن - ادبیات نفیسه‌دن - توگل.

«بوله‌ك اوچون» نی اوقوغانده هم صحنه‌ده کورگانده، مین علی‌اصغر کمالنی‌ده، آنك اثرن‌ده اونوتام: مینم آلدمده، اوغلان بای قزینه اویله‌ندروب، آصل کولمه‌ك کییو اوچون دوو قوبداروب، ایری هم اوغلی بلان تاوش چغاروب، حمیده آبصتای اوزی یوری.

تصویر وصورتنك جانلیلغی (شعری اثر یاکه ادبیات نفیسه‌نك تۉب خصوصیتی) ایشته شولدر.

آدملر خلق وطبیعتلری بلان بر برندن بیك نق آیرلالر. عبدالله: ته‌نگه نق، عقلی قوتلی، اشچه‌ن، طرش، حس وخیالدن بیگره‌ك مادی وعملی حیات بلان یه‌شی؛ سیف‌الدین: نازك طبیعتلی، سیزگر یوره‌کلی، مادی حیاتدن بیگره‌ك حس وخیال واملی بلان عمر ایته؛ احمد: برنی بامی، لکن دنیاده اوزندن عالم کشی یوق دیب اویلی، اوزن کوته‌ره، یوق اشلری بـلان ماقتانا؛ محمد: آور صبر، تیره‌ن اویلی، سوزدن بیگره‌ك اشنی آلغه قویا، کوب سویله‌رگه یاراتمی، اش، اش، اش‌دی، طوقتاو یولنده، تاش یاوسه‌ده،

بارا؛ علی: قارا اچلی، اوچ آلوچان طبیعتلی، رحیمسز بر آدم؛ ولی: یوواش، سوز طكلاوچان، مسكین بر بنده...

یاراتلش، زمان ومحیط تأثیری بلەن آدملر تاغی شوندی بیك كوب تورلرگه آیرلوب، بو صفت وخصوصیتلر آلارنڭ یوز وسوزلرینه، یورۇش وطورۇشلرینه، عموما، بوتون حیاتلرینه آیرم بر توس بیره.

شول رەوشچه، بر شخصده بولغان جان وتەن صفتلرینڭ بارلغی - انڭ خاراكتیری دیب آتالا.

اول بیك ایزگی كوڭللی، لكن قای وقت آرتق قزوب كیته؛ اول طرش، بولدقلی، لكن برده سوز كوتەرمی؛ اول بیك زیرەك، بیك خلقلی، لكن بیك آرتق یالقاو دیگان كبك سوزلر آدمنڭ خاراكتیرنده بولغان آیرم آیرم صفتلرنی كورسەتەلر.

خاراكتیرنڭ یاصالشنده ایكی قوتلی عامل - یاراتلشدە صالنغان ئورلوقلر بولوب، تربیه، زمان ومحیطده بوڭا بیك نق تأثیر ایتەلر.

واقعی حیاتده آدملرنڭ خاراكتیری تورلی تورلی بولغان كبك، روایه ودرامالردەغی قهرمانلرنڭ خاراكتیرلری‌ده بیك تورلیچه بولا. عادتده شعری اثرلر، آلغان قهرمانلرینڭ خاراكتیرنده بولغان همه صفت وخصوصیتلرنی تزوب چقمی، بونڭ آڭا كیرەگی یوق، بلكه آنڭ توب صفتلرندن برسن یاكه بر نیچەسن آلاده، شونی جانلی صورتلرده گەودەلەندروب، باشقەلرن التفاتسز قالدرا. «بەش یورەكلر» ده جەلش ملا خاراكتیرینڭ بر خصوصیتی - آنڭ شهرت سویووی آلغه قویلغان. باشقه صفتلری قالدرلوب، شول خصوصیتنی كورسەتە طورغان واقعەلر كیترلگان.

صابر خاراكتیرینڭ ایكی توبلی خصوصیتی: جدی وصبر طبیعت هم عملی حیات. رومانده قهرمان شول یاغی بلەن تانلا، باشقه صفتلری بوتونلەی سویلەنمی.

ادبیات نفیسەده توب خصوصیتلرنڭ برسی‌ده - قهرماننڭ خاراكتیرنده بولغان توب صفتلردن برسن یاكه بر نیچەسن آچوب، تورلی واقعەلر آرقیلی، شونی جانلی صورتلرده گەودەلەندروب بیرودەدر.

بر شخصنڭ خارا کتیرنده بولغان توب صفت وخصوصیتلرنی تزوب کورسه‌توب بیروگه روسچه‌ده «خارا کتیریسنیکه» دیلر.

بزده «وصف» دیب آتالا. (صفتلرن تانوتو دیمکدر.) وصفلرنڭ توصیفدن آیرماسی: وصفنڭ ذاتی خصوصیتلرگه خاص بولوب، توصیفنڭ همه صفتنی بیان اینوونده‌در.

وصفلر منثور هم شعری اثرلرنڭ هر ایکیسنده‌ده بولورغه ممکن. شعریلرده «ادبی وصف»، منثورلرده «واقعی وصف».

زکی ولیدینڭ رسملی تاریخنده «چینگزنڭ شخصی» دیگان فصل (٤٣ صحیفه) واقعی وصفدن، «یه‌ش یوره‌کلر» ده (صحیفه: ٣٦٧،٦٠،٣٦) جه‌لەش ملا، صابر هم کامل حقنده‌غی تصویرلر - ادبی وصفلردر.

آدملر آراسنده خارا کتیرلر بیک تورلیچه. لکن خارا کتیرلرینڭ توب خصوصیتلرنده اوخشاشقان آدملر کوب بولا. مثلا، علی، ولی، عبداه، سیف الله - بیک صاران کشیلردن. صارانلق بولرنڭ خارا کتیرلرنده‌غی توب صفت. دنیاده بو صفتده بولرغه اوخشاغان دخی بیک کوب کشیلر باردر. شاکر، صادق، کمال، اکرم - مدرسه تمام ایتکاندن صوڭ روسچه اوقوب، خلقغه خدمت یولنده طرشوچی یه‌شلردن. بو حیات - بولرنڭ خارا کتیرینه اورتاق برتوس بیرگان. شول بر توسلی اوتکه‌رگان حیات تأثیری بله‌ن بولرده عمومی صفتلر کوب. بوروننغی بخاری ملالرزورچالما، چاپان کییوب، صارتچه عادتله‌نوب قاینقان بولالر ایدی. میرزالرده تاتاردن قاچو، تاتارلقنی - خورلق صاناو، تاتارغه قاتشماو، تلن، روحن بلمه‌و - کوبره‌گنده تابلغان صفتلردن.

مدرسه شاکردی بله‌ن زاوود رابوچیسی، ایسکی آبصتایلر بله‌ن حاضرگی معلمه‌لر، قدیم قشقار شاکردی بله‌ن حاضرگی عالیه شاکردلری، شول معلوم ره‌وش حیات تأثیری بله‌ن، بر برندن آیرم صفتلرده‌لر.

قصقه‌سی، آدملر آراسنده یاراتلشلرنده‌اوق قایبرتوب صفتلرده بر برینه اوخشاشلری بولغان کبک، معلوم بر دور، بر مسلك، بر حیات‌ده اوز تأثیرنده‌گی عمومینه اورتاق بو صفتلر بیره. منه شول، بر گروه آدملرنڭ همه‌سنده تابلغان توب صفت وخصوصیتلرنی آیرم بر شخصنڭ خارا کتیرنده جییوب تصویر اینو - تیپ دیب آتالا.

صاران کشیلرنڭ صارانلغی، کونچی ایرلرنڭ کونچیلگی، اوصال و رحیمسزلرنڭ اوصاللغی - شول صفت تابلغان آدملرنڭ بارلغینه اورتاق بولغان - بو برینه اوخشی طوغان تورلی اشلر اشلهته. شاعر شولرنڭ کوبنده تابلا آلووی ممکن بولغان اش و حرکتلرنی بر عبداه‌دن اشلهتسه، دراما یا که حکایه‌نڭ قهرمانی - «عبدالله» صاران کشیلرنڭ تیپی بولوب چقا. قدیم مدرسه شاکردلرینڭ شاکردلك حیاتلری اوزلرینه بیك کوب اورتاق صفتلر بیرگان. اسحاقف «ملا بابای»ده شولرنڭ کوبنده تابلا طوغان اش، صفت و حرکتلرنی باش قهرمانی «حلیم»ده هم باشقه‌لرده تصویر ایته: منه بولر — بورونغی مدرسه شاکردلرینڭ تیپلرندن بولالر. تاتار سه‌وده‌گه‌ری آراسنده تورلی خارا کتیرلر بار در، آلار اچنده حبیب الله عقلیراق، ولی احمقراق، شاکرطراقدر. لکن - بولرنڭ کوبنده شول سه‌وده‌گه‌رلکدن طوغان اورتاق صفتلری بار. شولرنی بر سه‌وده‌گه‌رده — مثلا احمدجانده — جیوب کورسه‌تو — تیپ بیرو بولا.

تیپنڭ تورلری. تیپنی بر گروه کشیلرنڭ کوبنده قارلغان صفت وخصوصیتلرنی آیرم شخصلرده گه‌وده‌له‌ندرو دیب آڭلادق. منه شول «گروه»نڭ کملردن عبارت بولووی یاغندن تیپلر تورلیچه بولالر. تیپنڭ توب صفتی، کونچیلك، مرتبه سویوچیلك، صارانلق، امل ایه‌سی بولوچیلق، حسیسلك یا که هملیلك کبك دین، ملت، صنف آیرماسینه قارامیچه، عموما آدملرده تابلا طوغان صفتلردن بولسه، مونی «روحی تیپلر» یا که «عمومی تیپلر» دیب آتیلر. «باریس گودونف، ماکبیت، دون کیخوت» شول جمله‌دن.

اگرده تیپده تصویر ایتلگان کوب صفتلر قهرمانڭ آیرم بر ملتکه منسوب بولوچیلغندن (مثلا روسلغندن، فرانسوزلغندن، تاتارلغندن کیلگان بولسه، آنی «ملی تیپلر» دیب آتیلر.

اگرده، اثرنڭ قهرمانندە تصویر ایتلگان صفت، خصوصیت و حرکتلر آنڭ آیرم بر ملتنڭ بر صنفینه منسوبلگندن (مثلا بزده، معلمه‌لگندن میرزالغندن، شاکردلگندن، ایسکی فکرلی ملالغندن، یا که سه‌وده‌گه‌رلگندن کیلگان، شول صنفنڭ معلوم ره‌وشده گی یه‌شه‌وندن طوغان بولسه، آنی «صنفی طورمش تیپلرندن» دیلر.

بزده ایك کوب تیپلر شول صونگغی جمله‌دندر.

تیپده بر گروهنڭ صفت وخصوصیتلری جیلا. لکن مونده تاراو یاتقان آغاچلرنی برگه جییوب بر آرقان بلەن بەیلەب قویو قبیلندن بولماسقه تییش. قهرمان تیپ بولا آلو اوچون اول هر نەرسەدن ئلك: جانلی، قانلی، عصبلی، اوزینڭ امیدی، تلهگی بلەن یەشی طورغان بزنڭ کبك بر آدم بولورغه تییش. شاگردلرنڭ همەسنده تانلغان اشلرنی بر عبداەدن اشلەتوب چقو بلەن تیپ‌ده بولمی، شعری اثرده بولمی. هر تیپده، اول ادبیات نفیسەدن بولا آلو اوچون، توبەندەگی حاللر تابلورغه تییشلی:

١) عموم آدملردەتابلاطورغان‌صفتلر. جەلەش‌ملاهر نەرسەدن‌ئلگەری برآدم. آدمچیلك صفتلری: آنارده بار.

٢) ملی خصوصیتلر. اول، کشی بولو اوسنینه، مسلمان تاتار. آنڭ کوب اش وحرکتلری شول صفتن کورسەته.

٣) صنفی طورمش خصوصیتلری. اول مسلمان تاتارغنه توگل، اول بوروننی زمانده جیتشوب چققان تاتار ملاسی. آنڭ دنیاغه قاراشی، فکری اعتقادی، بالالرن‌تربیەسی، آلاردن‌امیدی، همەسی‌آنی‌بیك‌کوب‌تاتار ملالری بلەن بر توسلی ایتوب کورسەتەلر.

٤) شخصی صفتلری. بو قهرماننڭ اوزنەگنه تابلوب آنی باشقه قهرمانلردن آیرا طورغان شخصی صفتلریده کورسەتلگان بولورغه تییش. جەلەش ملا اوزینڭ شخصیتی بلەن باشقه تاتار ملالرندن‌ده، اثردەگی عثمان، علیم ملا، ضیاء وصابر، گرای میرزا هم فاطمه وزلیخەلردن‌ده بوتونلەی آیرلا.

شخصی صفتلرنڭ بیرلووی - تیپنڭ توب شرطلرندن. آنسز اثر - ادبیات نفیسەگه کره آلمی. جەلەش: ١) آدم، ٢) مسلمان تاتار، ٣) بوروننی تاتار ملاسی هم ٤) شهرت وماقتالو سویه طورغان جلال‌الدین ثابتف.

٢

«ادبیات درسلر»ن اوقوتو حقنده.

مین مونده، مقدمه‌ده‌گی سوزلرنی گنه یا‌کارتاچقه‌ن:

١) ادبیات درسلری اوزلرندن کوتولگان نتیجه‌گه ایرشدرسون اوچون، اوقو، اوقوتو، البته، عملی بولورغه کیره‌ك. بسمه‌دن آلوب، آخرغه قدرلی هیچ بر قانون، هیچ بر تعریف نظری ره‌وشده‌گنه اوتلمه‌سکه — هر برسی ادبیاتدن آلنغان مثاللرغه تطبیق ایتلورگه، هر نظریه شوکا مثال بولورلق بر یاکه بر نیچه اثر اوقولوب تیکشرلگاندن صوڭغنه بیرلورگه تییش. کامیدیه‌نڭ تعریف وخصوصیتلرینه کرشکانچی، البته، مثال ایتوب تیکشرو اوچون، بر نیچه کامیدیه اثری اوقولغان، یاخشی خاطرگه آلنغان بولووی لازم. باشقه هر بر ماده‌ده شولای.

٢) قانون ونظریه‌نی یادلاو، مثالغه تطبیق ایتوب سویله‌ب بیروده جیتمی. موندن‌ده تیره‌نگه‌ره‌ك توشوب، شاکردنڭ روحنده آڭ اویاتو، شوکا طرشو - ایڭ برنچی شرطلردن. اوقولغان، یادلانغان نه‌رسه تیز اونوتولا، اونوتولماسه‌ده، تلده‌گنه یوررگه ممکن. بو بیك آز، چندن‌ده آز. توب مقصد: شول نه‌رسه‌لر روحمزنڭ اوز خزینه‌سی بولوب کیتسون. روحمزده شول حقده مسئله‌لر طوسون. شقلمز، شبهه‌لر، یاکلشلر، آڭلاشلماولر تابوب، اوزی ازله‌نسون. منه بو ازله‌نو- معلم طرفندن شاکرد روحینه صالنورغه تییشلی بولغان ایڭ قیمتلی، ایڭ ییمشلی اورلوقلردندر.

کوب بلدروگه قاراغانده‌ده، آز بلدروب ازله‌نو اورلوغن صالو هم ازله‌گانن اوزی تابارغه یوللر کورسه‌تو - معلمنڭ بیره آلا طورغان خدمتلرینڭ ایڭ قدرلیسی، ایڭ زوریسی‌در. بو - مه‌ڭگیلك بر نور. هیچ بر وقت سونمی، بارغانصاین آرتا، نهایت، آدمنڭ روحن بوتونله‌ی یاقترتوب ییبه‌ره طورغان نوردر.

تمام.

«ادبيات درسلری» نه فهرست.

بيت

مقدمه. ٣
باشلانغچ. ١١

برنچی بولك.

اثرهم آنك توب ماده‌لری. ١٢
مندرجه‌نك صفتلری. ١٤
اسلوب ١٨
اسلوبنك توب شر-
طلری. ٢٠
دوروسنلك. ٢٠
صافلق. ٢١
آچقلق. ٢٦
اويغنلق. ٢٧
آهك ٢٩
اسلوبنك تورلری. . . ٢٩
اسلوبنی تصويری يا-
صی طورغان سببلر. ٣٠
صفتلاو. ٣١
اوخشاتو. ٣١
استعاره. ٣٢
کنايه. ٣٤
مجاز. ٣٥
مبالغه. ٣٦
خطاب. ٣٦
تکرار. ٣٦
جانلاندرو. ٣٧
قارا قارشی کيترو - . ٣٨
مصقللاو. ٣٩
نظم ونثر. ٤١
تاتارچه نظملرده وزن
مسئله‌سی. ٤٣

بيت

ايکنچی بولك.

شعر ونثر. . . ٤٩
مسئله‌نك تاريخی ياغی - ٤٩
نثر سوزينك ايکی
معنی‌سی. ٥٠
حاضرگی قاراش. . . ٥١
شعری اثرلر بله‌ن منثور
اثرلر آراسنده توب
آيرمالر. ٥٣
ادبيات سوزينك بر نيچه
تورلی استعمالی. . . ٥٧
شعری، اثرلرنك بو-
لنووی. ٥٩
خلق ادبياتی بله‌ن يازما
ادبيات آراسنده توب
آيرمالر ٦٠
خلق ادبياتينك قيمتی. ٦٢
بزده خلق ادبياتی. ٦٤
به‌يتلر. ٦٤
جرلر. ٦٥
مقاللر. ٦٩
ئه‌کيه‌تلر. ٦٩
تابشماقلر. ٧٠
تافماقلر. ٧٠
تافمازالر. ٧١
روايه، ليريکه، دراما ٧٣
روايه. ٧٤
روايه‌نك تورلری ٧٦
مه‌ثه‌ل. ٧٦

بیت		بیت	
باللادا.	۷۷	کامیدیه.	۱۰۷
ادبیاتنڭ تاریخی آغمی حقنده بو نیچه سوز. . .	۷۸	تراگیدیه.	۱۱۰
پائیما.	۸۳	تار معنی‌ده دراما. . .	۱۱۲
قهرمان پائیمالری.	۸۳	دراما وتیاتر تاریخی.	۱۱٤
ساخته‌کلاسسیك پائیمالری.	۸۷	**اوچنچی بولك.**	
یاڭا زمان پائیمالری.	۸۸	منثور اثرلرنڭ تورلری.	۱۱۹
رومان.	۹۰	محاکمه.	۱۲۱
رومانڭ تاریخی. . . .	۹۱	محاکمه‌نڭ تورلری.	۱۲۳
رومانلرنڭ تولشی .	۹۵	جماعتچیلك.	۱۲٤
حکایه.	۹٦	تنقید.	۱۲۵
اوزون حکایه. . . .	۹۷	اوتکاننی بیان. . .	۱۲۷
لیریکه هم آنڭ تورلری. . .	۹۸	تاریخ.	۱۲۸
مدحیه.	۹۹	ترجمه حال. . . .	۱۳۰
ئیلیگیه.	۹۹	خاطره‌لر.	۱۳۱
هجو.	۱۰۰	توصیف.	۱۳۲
لیریکه تورلرینڭ اوز آرا مناسبتلری. . .	۱۰۱	توصیفنڭ تورلری. . .	۱۳۳
دراما هم آنڭ تورلری	۱۰۳	سیاحتنامه. . . .	۱۳٦
دراماده تابلورغه تییش صفتلر.	۱۰۵	وعظلر.	۱۳۸
		خاتمه.	۱۳۹
		«ادبیات درسلر»ن اوقوتو حقنده	۱٤٦